

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ**

Əlyazması hüququnda

Quliyev Rüstəm Elşən oğlu

“Müəssisənin investisiya siyasətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060405 Sənayenin təşkili və idarə edilməsi

İxtisaslaşma: Müəssisənin iqtisadiyyatı

Elmi rəhbər:

dos.Həmidova.L.A

Magistr proqramının rəhbəri:

dos.Mehtiyev.A.S

Kafedra müdiri:

dos.Hacıyev.Ə.V

BAKİ - 2018

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. MÜƏSSISƏNİN İNVESTİSİYA SİYASƏTİNİN FORMALLAŞDIRILMASI VƏ REALLAŞDIRILMASININ NƏZƏRİ ƏSASLARI	
1.1. Müəssisənin investisiya siyasətinin mahiyyəti və onun müəssisənin rəqabətqabiliyyətliliyinə təsiri.....	7
1.2. Müəssisənin investisiya siyasətinin formallaşdırılması və həyata keçirilməsinin əsas mərhələləri.....	15
1.3. Səmərəli investisiya siyasətinin əsas göstəriciləri: yerli və xarici təcrübələr.....	24
II FƏSİL. SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİNİN İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	
2.1. Sənaye müəssisələrinin investisiya fəaliyyətinin mövcud vəziyyətinin təhlili.....	31
2.2. Sənaye müəssisələrinin investisiya siyasətinin səmərəli həyata keçirilməsi imkanlarının qiymətləndirilməsi.....	45
III FƏSİL. MÜƏSSƏLƏRİN İNVESTİSİYA SİYASƏTİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ	
3.1. Müəssələrin investisiya cəlbəediciliyinin yüksəldilməsi yolları.....	57
3.2. Müəssələrin investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	66
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	83
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT.....	89
Резюме.....	93
Summary.....	94

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Sahədə iqtisadi artımın və tarazlığın təmin olunması üçün ilk növbədə onun daxili və xarici mənbələr hesabına investisiya tələbatını ödəməyə cəhd olunmalıdır. Deməli, sənayenin perspektiv inkişafı ilə əlaqədar qarşıda duran iqtisadi problemləri dərk etmək və onların həllini təmin edə bilən investisiyalarla bağlı fikirləri formalaşdırmaq, bu fikirləri reallaşdırmağa bilən vasitələri və mexanizmləri təkmilləşdirmək üçün sahənin iqtisadi durumunu investisiya tələbatı baxımından təhlil etmək zərurəti meydana çıxır.

Sənayenin mövcud texniki-texnoloji vəziyyətini və innovasiya mühitini yaxşılaşdırmaq, onun inkişafına nail olmaq üçün orada xarici investisiyalardan, texnologiyalardan və daxili investisiya potensiallarından səmərəli istifadə olunması tələb olunur. Sonuncu ölkənin digər sənaye sahələrinin perspektiv inkişafı baxımından çox vacibdir. Odur ki, bu problemin tədqiqi praktiki baxımdan müasir dövrün gerçəkliyi müstəvisində böyük aktualıq kəsb edir.

Digər tərəfdən, müəssisələrdə investisiya siyasətinin formalaşması probleminin həlli müasir metodologiya tələb edir ki, ondan istifadə etməklə mövcud metodiki işləmələri təkmilləşdirmək mümkün olsun.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Sənayenin sahələrinin aktual iqtisadi problemləri T.H.Əliyev, B.S.Xıdırov, A.A.Ağayeva, R.C.Əliyev, S.A.Cümşüdoğ, B.S.Əhmədov, M.Əliyev, E.E.Məmmədşadə, A.Tağıyev, M.Pənəhəliyeva və başqalarının əsərlərində geniş tədqiq edilmiş, əməli-metodiki xarakterli tövsiyələr irəli sürülmüşdür.

2000-2007-ci illərdə AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutunda R.Quliyev, M.Sadıqov, T.Hüseynov, X.Məmmədova, Ü.Seyidova, V.Məhərrəmov, M.Bayramov, L.Abdul Saleh və başqaları tərəfindən investisiya problemləri ilə bağlı doktorluq və namizədlik dissertasiyaları müdafiə olmuşdur. Bu dissertasiyalar sənayedə investisiya qoyuluşlarının istiqamətlərinə, investisiya

layihələrinin iqtisadi qiymətləndirilməsinə, müxtəlif sənaye sahələrində investisiya siyasətinin regional problemlərinə, investisiya mühitinə, investisiya layihələrində riskin azalmasına və digər problemlərə həsr olunmuşdur.

Tədqiqat işi aparılarkən dünyanın digər alimlərinin - Anşin V.M., Boçarov V.V., Birman Q., Bobilyova A.Z., Gitman C., Qrafova Q.F., Koqut A.Y., Kravçenko N.A., Laxmetkina N.İ., Mılınik V.V., Fatxutdinov R.A., Mixaylov L.M., Şarp V., Yakovets Y.V., Keyns C.M. və başqalarının nəzəri baxışları ilə tanış olunmuş və onların ideyalarından bəhrələnilmişdir. Həmin əsərlər ümumiyyətlə investisiya problemlərinə, bəzi mühüm iqtisadi nəzəriyyələrin müddəalarının təhlilinə həsr olunmuş və tədqiqat zamanı həmin əsərlərə istinad edilmişdir.

Aparılan elmi-tədqiqat işlərinin əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirməklə yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, aparılan tədqiqatlarda sənaye müəssisələrində investisiya siyasətinin formalaşması problemlərinə sistemli şəkildə baxılmamışdır. Sənayenin ölkə iqtisadiyyatının digər sahələrinin inkişafında və logistik təminatında müstəsna rolunu nəzərə alaraq, orada investisiya və diversifikasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi məsələləri ön plana çəkilmiş və sahənin daxili investisiya qıtlığı yaradan amillər ətrafı araşdırılmışdır.

Beləliklə, problemin mühüm nəzəri və sahə üçün təcrübi əhəmiyyətinin elmi baxımdan öyrənilməsi zərurəti tədqiqatın məqsəd və vəzifələrini müəyyən etmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi Azərbaycanın sənayesi müəssisələrində istehsalın səmərəliliyinin yüksəlməsinə və inkişafına yönəldilən investisiya resurslarının formalaşmasının istiqamətləri və təşkilati-metodiki aspektlərinin təkmilləşdirilməsi üzrə tövsiyələr işləyib hazırlamaqdan ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün tədqiqatın vəzifələri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir:

- mövzuya dair respublikamızın və xarici ölkə alimlərinin əsərlərinin

öyrənilib ümumiləşdirilməsi əsasında sənaye müəssisələrində investisiya siyasətinin formalaşmasının nəzəri-metodoloji aspektlərini tədqiq etmək;

- sənaye müəssisələrinin idarə edilməsi sistemində investisiya menecmentinin və investisiya siyasətinin aparılmasına sistemli yanaşma mexanizmini formalaşdırmaq;

- sənaye istehsalı təşkilinin müasir vəziyyətini təhlil etmək;

- sənaye müəssisələrinin texniki-texnoloji səviyyəsini kompleks şəkildə təhlil edərək onun yüksəldilməsi üzrə investisiya tələbatını müəyyənləşdirmək;

- sənaye müəssisələrində innovasiya prosesinin təşkilinin investisiya təminatının vəziyyətini qiymətləndirmək;

- müəssisənin investisiya resurslarının formalaşmasının strateji istiqamətlərini müəyyən etmək;

- daxili investisiya resurslarının artırılması, istehsalın diversifikasiyasının genişləndirilməsi üzrə investisiya siyasətini müəyyən etmək.

Tədqiqat obyekti - Azərbaycanın sənaye müəssisələridir.

Tədqiqatın predmeti. Sənaye müəssisələrində investisiya siyasətinin formalaşmasının və həyata keçirilməsinin nəzəri-praktiki aspektləridir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsaslarını Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən qəbul edilmiş qanunları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Nazirlər Kabinetinin qərarları, xarici və ölkə iqtisadçı alimlərinin tədqiqatları, müasir iqtisadi nəzəriyyənin əsas müddəaları, sahə normativ-texniki sənədləri təşkil edir.

Tədqiqat prosesində iqtisadi-statistik, statistik qruplaşdırma, müqayisəli-iqtisadi təhlil, sistemli yanaşma üsullarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Dissertasiya işində Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, “Azərkimya” DŞ-nin və onun tabeliyində olan müəssisələrin rəsmi hesabat məlumatlarından, eləcə də iqtisadi ədəbiyyatlarda və KİV-də dərc olunmuş məlumatlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- İnvestisiya siyasətinin formalaşması sisteminin əsas müddəaları dəqiqləşdirilmişdir;

- sənayenin investisiya təminatının mövcud vəziyyəti və investisiya-innovasiya prosesinin qarşılıqlı əlaqəsi kompleks şəkildə təhlil edilmiş və qiymətləndirilmişdir;

- aşağı rentabelli və ya zərərlə işləyən sənaye müəssisələrinin maliyyə vəziyyətinin monitorinqi və diaqnostikasının aparılmasına sistemli yanaşmanın prinsipial sxemi təklif edilmişdir;

- sənaye müəssisələrində investisiya resurslarının formalaşmasının istiqamətləri müəyyən edilmişdir;

- milli iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafında sənayenin müstəsna rolunu nəzərə alaraq, orada diversifikasiya prosesinin genişləndirilməsi hesabına yeni növ məhsulların istehsalının məqsədə uyğunluğu əsaslandırılmışdır.

Tədqiqat işinin nəzəri-praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, alınmış nəticələrdən Sənaye və Energetika Nazirliyi və “Azərkimya” DŞ tərəfindən müvafiq məqsədli kompleks inkişaf proqramlarının tərtib olunmasında, sahənin iqtisadi potensialından, sənaye müəssisələrinin maliyyə resurslarından səmərəli istifadə edilməsində, sahənin investisiya-innovasiya siyasətinin formalaşmasında, diversifikasiya prosesinin genişləndirilməsində, yeni məhsulların mənimsənilməsində və mövcud məhsulların modernləşdirilməsində, kooperasiya əlaqələrinin genişləndirilməsində, logistika fəaliyyətinin düzgün təşkili və idarə edilməsində və s. istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın nəticələrinin aprobeiasiyası və nəticələrinin tətbiqi. Dissertasiya işinin ayrı-ayrı müddəaları, irəli sürülən əməli təkliflər və tövsiyələr haqqında müəllif tərəfindən teziz və məqalə çap olunmuşdur.

Dissertasiya işi strukturu. Dissertasiya giriş, 3 fəsil, 6 paraqrafdan, nəticə və təklifdən, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL.

MÜƏSSISƏNİN İNVESTİSİYA SİYASƏTİNİN FORMALLAŞDIRILMASI VƏ REALLAŞDIRILMASININ NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Müəssisənin investisiya siyasətinin mahiyyəti və onun müəssisənin rəqabətqabiliyyətliliyinə təsiri

Yeni iqtisadi şəraitdə tələb və təklifə uyğun olmayan hər hansı məhsulun bazarda rəqabətə dözümlü mümkün olmur. Yüksək keyfiyyətli məhsul istehsal etmək üçün menecmentin “İstehsalın səmərəliliyinin və fasiləsizliyinin təmin edilməsi” prinsipinin bütün elementlərinə (müəssisədə müasir texnika və texnologiyanın olması; istehsalın fasiləsiz yüksək keyfiyyətli xammal və materiallarla, reagentlərlə təmin edilməsi, yüksək ixtisaslı kadrların mövcudluğu və istehsal edilmiş məhsulun mütləq şəkildə satılması) riayət olunmalıdır.

Çox təəssüflə qeyd edilməlidir ki, ölkəmizin əksər sənaye müəssisələri, o cümlədən sənaye məhsulları istehsal edən müəssisələrdə menecmentin qeyd edilən prinsiplərinin tələbləri suverenlik illərində kəskin pozulmuşdur.

Son illər ayrı-ayrı sənaye zavodlarında tətbiq edilən lokal investisiya layihəsi də problemin həllinə əsaslı müsbət təsir göstərməmişdir. Bütün bu faktlar adı çəkilən sənaye müəssisələrində istehsal strukturunun bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğunlaşdırılması və iqtisadi artıma nail olması böyük həcmdə yenidənqurma və yeni texnika-texnologiya ilə silahlanma işlərinin həyata keçirilməsini tələb edir.

Məşhur Amerika iqtisadçısı Edvard Denison iqtisadi artımın 23 amilini müəyyən etmişdir. Müəllif həmin amillərin 14-cü məhz elmi-texniki tərəqqiyə həsr etmişdir [8, 126]. Ölkəmizdə sənayenin yenidən qurulması və orada aparılan struktur dəyişiklikliyi məhz sahənin investisiya resurslarının məhdudiyyəti

şəraitində başlanmış və bu vaxtadək həmin şərait davam edir. Respublika iqtisadiyyatına yönəldilən investisiyaların əsas hissəsinin neft sənayesinə sərf edilməsi həmin faktı sübut edir. Dünya təcrübəsi ilə birmənalı şəkildə sübuta yetirilmişdir ki, müəssisələrin investisiya təminatının sistemli şəkildə həlli müasir menecmentin mütləq forma və metodlarını tətbiq etmədən mümkün deyildir.

Məlumdur ki, menecmentin özü çoxaspektli tərkibə və növə malikdir. Onun ən mühüm növlərindən biri maliyyə (investisiya) menecmentidir. Xarici ölkə alimlərindən C.K.Van Xom menecmentin həmin növünün əhəmiyyətini belə xarakterizə edir: “... Biz bu menecment növünə firmaya müxtəlif mənbələrdən daxil olan kapitalların məcmusu kimi baxmalıyıq. Həmin kapitallar investorlardan, kreditorlardan, eləcə də firmanın fəaliyyətinin nəticələrindən alınmış gəlirlərdir” [36].

İ.T.Balabanovun fikrincə, “maliyyə menecmenti maliyyə resurslarının hərəkətinin idarə edilməsinə və maliyyə münasibətlərinin tənzimlənməsinə istiqamətlənir” [37]. Deməli, əslində maliyyə menecmenti maliyyənin idarə edilməsi üzrə məqsədin formalaşması prosesinin, müxtəlif maliyyə metodlarının və vasitələrinin təsiri mexanizminin köməyi ilə həyata keçirilməsini təmin edir. Maliyyə menecmentinin əsas həlqələrindən biri investisiya menecmentidir. İnvestisiya fəaliyyəti isə müəssisənin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi şərti ilə onun miqyasını və inkişaf tempini müəyyən edir.

Bizim tədqiqatımızda investisiya fəaliyyəti müxtəlif metodların, vasitələrin və tədbirlərin məcmusu olmaqla, investisiya axınının səmərəli hərəkət yolunu müəyyən etməyə yönəldilmiş sistemdir.

Son illər ölkəmizdə və xaricdə həmin problemin tədqiqinə həsr edilmiş çoxsaylı əsərlər nəşr edilmişdir. Onların böyük əksəriyyəti nəzəri səpkidə yazılmış və sənaye müəssisələrinin spesifik xüsusiyyətini özündə əks etdirməmişdir. Odur ki, problemin sahəvi və tətbiqi aspektini tətbiq etməyə ehtiyac duyulur. Qeyd olunmalıdır ki, investisiya menecmenti müəssisənin investisiya fəaliyyətinin bütün

aspektlərinin idarə edilməsi prosesini özündə əks etdirir. Onun başlıca məqsədi isə müəssisənin investisiya strategiyasının həyata keçirilməsinin daha səmərəli yollarını təmin etməkdir.

İnvestisiya problemi ilə məşğul olan xarici ölkə alimləri investisiya menecmentinin aşağıdakı mühüm məsələlərini ön plana çəkirlər:

1. İnvestisiya siyasətinin işlənməsi və formalaşması;
2. Maliyyə təhlilinin aparılması;
3. Qiymətli kağızlar portfelinin formalaşması;
4. Qiymətli kağızlar portfelinin araşdırılması və seçilmiş növünün səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.

Deməli, həmin alimlərin fikrincə, investisiya menecmenti yalnız qiymətli kağızların idarə edilməsi prosesi kimi müəyyən edilir. Lakin bununla tam razılaşmaq olmaz. Belə ki, həmin məsələlər içərisində müəssisənin iqtisadi inkişaf tempi, risk amili, müəssisənin maliyyə dayanıqlığı, ödəniş qabiliyi, investisiya fəaliyyətindən maksimum mənfəət əldə etmək imkanı nəzərə alınmamışdır.

Yeri gəlmişkən qeyd etməliyik ki, İ.A.Blank və V.V.Boçarov özlərinin hələ 1995-ci ildə nəşr etdikləri “İnvestisiya menecmenti” adlı kitabında [8], eləcə də T.H.Hüseynov, T.N.Əliyev öz elmi əsərlərində [17, 88] məhz sadalanan elementlərə üstünlük vermişlər. Həmin elementləri nəzərə almadan, bu gün dövlət mülkiyyətində fəaliyyətini davam etdirən sənaye müəssisələrinin iqtisadi inkişafına, texniki səviyyəsinin yüksəldilməsinə, yeni növ məhsulun mənimsənilməsinə və mövcud məhsulların keyfiyyətinin yüksəldilməsinə nail olmaq çətindir.

Sözü gedən müəssisələrdə investisiya siyasətini formalaşdırmaq üçün ilk növbədə onların maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilmiş kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi vacibdir. Sonuncunu təmin etmək üçün müəssisələrin maliyyə vəziyyətini hərtərəfli təhlil edib qiymətləndirmək lazımdır. Bu haqda dissertasiya işinin ikinci fəslində daha geniş şərh verəcəyik. Lakin bu

yarımbölmədə əsas diqqəti investisiya menecmentinin nəzəri aspektlərinə yönəltməyə üstünlük veririk. Həmin aspektin əsasını investisiyaların ümumi xarakteristikası təşkil edir.

İqtisadi nəzəriyyə kitablarında investisiya yeni texnologiyaların, materialların və digər əmək alətləri və predmetlərinin istehsalın yeniləşməsi və genişləndirilməsinə sərf edilən xərclərin məcmusu kimi şərh edilir [18]. Bütün bu xərclər maddi nemətlər yaradan kapital hesab edilir və kapitalın yaradılması kimi adlanır. Kapitalın fasiləsiz formalaşmasının əsasını isə yığım və iqtisadi inkişafın vəhdəti təşkil edir.

İqtisad elminin klassik məktəbinin nümayəndəsi A.Smit qeyd etmişdir ki, “...iqtisadi tərəqqi yalnız kapitalın yığımı vasitəsi ilə mümkündür”. D.Rikardonun fikrincə, iqtisadiyyata yönəldilən kapital yığımı iqtisadi inkişafın əsası kimi xarakterizə olunur. C.Keyns böyük depressiya dövründə iqtisadiyyatın vəziyyətini təhlil edərkən, belə qənaətə gəlmişdir ki, ölkənin iqtisadi inkişafı üçün investisiya həlledici əhəmiyyət kəsb edir. Özünün məşhur klassik əsərində [9] Keyns qeyd etmişdir ki, istənilən məşğulluq səviyyəsini saxlamaq üçün cari investisiya mütləqdir. O, investisiya adı altında istifadə olunmayan və müəyyən dövr üçün əldə olan gəliri nəzərdə tutmuşdur.

İnvestisiya problemlərinə həsr edilmiş bəzi ədəbiyyatlarda qeyd edilir ki, investisiyanın əsas mənbəyi yığımdır. Onların məqsədi aktivə gəlir gətirən investisiyalaşmasıdır [4]. Qeyd edilən yanaşmalara xələl gətirmədən onu da qeyd etmək vacibdir ki, müasir iqtisadi ədəbiyyatlarda “investisiya”, “investisiya fəaliyyəti”, “investisiya siyasəti” məfhumları üzrə son fikir formalaşmamışdır. Bu istiqamətdə tədqiqat aparan alimlər cari və lokal fəaliyyət çərçivəsində qeyd edilən məfhumları öz nöqtəyi-nəzərindən şərh etməyə çalışmışlar.

Məlumdur ki, “investisiya” termininin özü latın sözü olub “invest” kimi işlənmiş və “yönəltmək, qoymaq” mənasını daşıyır. Bu termin üzrə çoxsaylı fikirlər mövcuddur. Onları ümumiləşdirərkən aşağıdakı tərillə daha çox yer verilir:

investisiya— kapitalın artımına imkan verən hər hansı vəsait qoyuluşudur. Uzun illər ölkəmizin iqtisadi ədəbiyyatlarında "investisiya" termini "kapital qoyuluşu" termini; ilə eynilik təşkil etmişdir. Bu baxımdan, investisiya əsas fondların təkrar istehsalına yönəldilmiş vəsait qoyuluşu kimi şərh edilir. Lakin bu fikirlə tam razılaşmaq olmaz, çünki İnvestisiya dövriyyə aktivlərinə, müxtəlif maliyyə alətlərinə, ayrı-ayrı qeyri-maddi aktivlərə yönəldilə bilər. Odur ki, kapital qoyuluşu məfhumu daha dar mənə daşıyır və investisiyaların formalarından biri kimi baxıla bilər.

Bu yanaşmaya hələ keçən əsrin 90-cı illərində diqqət yetirən N.A.Kravçenko və V.D.Makarova "Eko" jurnalında həsr etdikləri məqalədə "investisiya məfhumunun kapital qoyuluşundan daha geniş mənə daşdığını və onun istehsal fəaliyyətinin genişləndirilməsi və ya təkmilləşdirilməsinə, eləcə də yeni növ məhsulun istehsalının mənimsənilməsinə yönəldilən bütün növ qoyuluşlar olduğunu qeyd etmişlər" [6, 131]. Elə həmin müəlliflər daha sonra məqalədə vurğulayırlar ki, investisiya sərbəst pul vəsaiti olub, aktivlərə və ya müxtəlif formada maliyyə və maddi sərvətə yönəldilən vəsaitdir.

Böyük Sovet Ensiklopediyasında [9], V.V.Qluxovun və Y.N.Bəhrəmovun kitablarında [9] investisiyanı uzunmüddətli vəsait qoyuluşu kimi hesab edirlər. Lakin bu fikirlə tam razılaşmaq olmaz, çünki investisiyalar öz xarakterinə görə qısamüddətli də (məsələn, səhmlərə yönəldilən qısamüddətli vəsait, əmanət sertifikatları və s.) ola bilər.

Öz fundamental əsərində Lorens Güman yazır ki, "investisiya pulu yerləşdirən istənilən alət olub, onlann dəyərini saxlamaq və ya artırmağa qadirdir və gəlirin artmasını təmin edir" [30].

İnvestisiya menecmentinin təşkili çərçivəsində "investisiyalaşdırma" və "maliyyələşdirmə" məfhumlarını da qarışıq salmaq olmaz. Belə ki, "investisiyalaşdırma" pul və digər vəsaitlərin qoyuluşu prosesidir, "maliyyələşdirmə" isə müəssisənin bütün fəaliyyətinin kapitalla təmin edilməsi

üzrə bütün tədbirlərin icra xərclərinin ödənilməsinin məcmusudur. Y.V.Kuznetsovanın redaktəsi ilə yazılmış əsərdə qeyd edilir ki, “maliyyələşdirmə müəssisənin əsas və dövriyyə fondlarının alınması üçün cəlb edilən zəruri kapitaldır, başqa sözlə, müəssisənin kapitalla olan tələbatının ödənilməsidir”. Menecment təcrübəsində planlaşdırma, təhlil və uçot məqsədi ilə investisiyalar aşağıdakı əlamətlərinə görə təsnifləşdirim [4]:

1. Vəsaitin yönəldiyi obyektlər üzrə (real və maliyyə);
2. İnvestisiyalaşdırmada iştirak xarakterinə görə (birbaşa və dolay);
3. İnvestisiyalaşdırma dövrü üzrə (qısamüddətli və uzunmüddətli);
4. İnvestisiya resurslarının mülkiyyət formaları üzrə (xüsusi, dövlət, xarici və müştərək);
5. Regional əlamətləri üzrə (ölkədaxili və xarici).

Sənaye müəssisələrində investisiya fəaliyyətinin idarə edilməsi probleminə həsr edilmiş digər ədəbiyyatlarda [6] investisiyalar aşağıdakı kimi təsnifləşdirilmişdir:

- 1) Maliyyələşdirmə mənbələri üzrə (dövlət, bələdiyyə, sahə, şəxsi, qarışıq);
- 2) İnvestisiya obyektlərinin məzmunu üzrə (birbaşa, portfel, intellektual, alternativ);
- 3) İnvestisiyaların istiqaməti üzrə (ilkin, ekstensiv, effektiv, reinvestisiya, brutto);
- 4) Qoyulmuş kapitalın keyfiyyəti üzrə (maddi, maliyyə və qeyri-maddi);
- 5) Kapitalın qoyuluş sferası üzrə (istehsalat, sosial, ekoloji);
- 6) Kapital qoyuluşunun obyektləri üzrə (yeni əsaslı tikinti, yenidənqurma, əsaslı təmir, istehsalat aparatının yeniləşməsi);
- 7) Kapital qoyuluşunun müddəti üzrə (uzunmüddətli,; ortamüddətli və qısamüddətli);
- 8) Seçilmiş investisiya strategiyasından asılı olaraq (passiv, aktiv);
- 9) İnvestisiyaların qarşılıqlı əlaqə xarakteri üzrə (asılı, asılı olmayan,

alternativ);

10) İnvestisiyaların qoyuluşu subyektləri üzrə (fiziki şəxslər, hüquqi şəxslər, yerli investorlar və xarici investorlar).

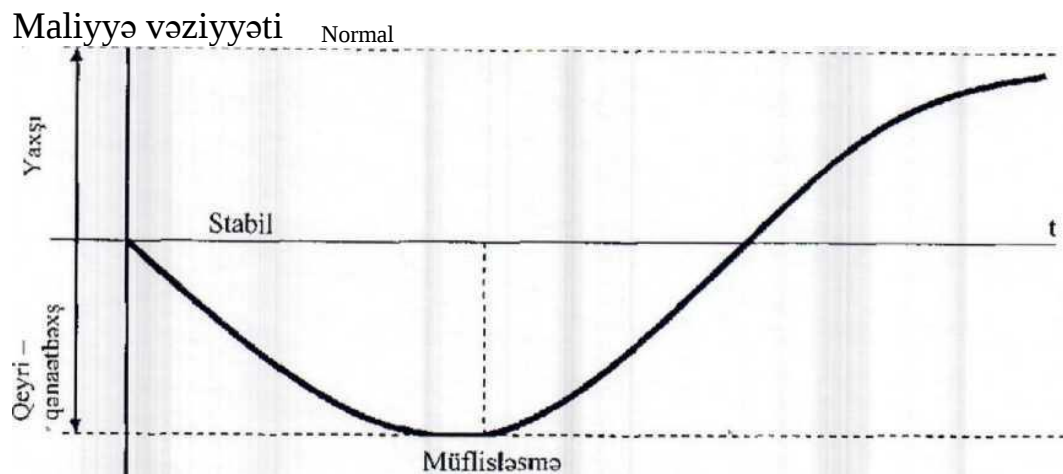
Fikrimizcə, həmin təsnifatı dövriyyə kapitalına yönəldilən investisiyalarla (dövriyyə vəsaitlərinin bərpası və əmtəə-material ehtiyatlarının yaradılması) tamamlamaq lazımdır. İnvestisiya layihələrinin iqtisadi təhlilinə həsr edilmiş və qabaqcıl təcrübəni özündə əks etdirən iri həcmli tədqiqat əsərində Q.Bİrman və S.Şmidt investisiyaları aşağıdakı üsullar üzrə təsnifləşdirmişlər. [31,70-71];

- 1) Nadir investisiya resursları üçün istifadə olunan növlər üzrə;
- 2) Tələb olunan investisiya qoyuluşunun məbləği üzrə;
- 3) Seçilmiş investisiya layihəsi üçün başqa layihələrin tətbiqindən əldə edilən gəlirdən istifadə etmək üsulunun mümkünlüyü;
- 4) Gəlirin əldə edilməsi formaları üzrə;
- 5) Əlamətlərinə görə;
- 6) Funksional fəaliyyət üzrə;
- 7) Sahə təsnifatı üzrə;
- 8) Həyata keçirilməsinin zərurilik dərəcəsinə görə.

Lakin qeyd edilən mütarəqqi təsnifat müxtəlif istehsal gücünə, profilinə, texniki- texnoloji səviyyəyə, işçilərin ixtisas səviyyəsinə görə fərqlənən sənaye müəssisələrinə eyni dərəcədə şamil edilə bilməz. Dövlət mülkiyyəti formasında fəaliyyət göstərən Sumqayıt şəhərindəki iri sənaye müəssisələri üçün yeni məhsulun mənimsənilməsi, mövcud məhsulların modernləşdirilməsi və innovasiya prosesinin dinamikliyinin artırılması üzrə investisiyaların yönəldilməsi onları mövcud vəziyyətdən çıxarmağa və xarici bazardakı mövqeyini artırmağa imkan verərdi. Lakin sənaye müəssisələrinin investisiya resurslarına olan tələbatının vacibliyini vurğulamazdan əvvəl müəssisələrin zərərlə işləməsinin əsl mahiyyətini açıqlamaq lazımdır.

Bunu hər bir sənaye müəssisəsində keyfiyyətli təhlil aparmaqla müəyyən

etmək olar. Bu məqsədlə ümumi və kəmiyyət ölçülərindən istifadə etmək mümkündür. Belə ki, ümumi cəhətdən müəssisənin fəaliyyətinə qiymət verərkən, ilk növbədə bütün borcların içərisində vaxtı keçmiş borcların məbləğini müəyyən etmək lazımdır. Sözü gedən göstərici kəmiyyətcə ölçülən zaman müəssisənin ümumi kreditörlerin içərisində vaxtı keçmiş borcların məbləği aşkar edilməlidir. Bütünlükdə, müəssisənin maliyyə böhranından çıxarılması prosesini qrafiki üsulla aşağıdakı kimi təsvir etmək olar (şəkil 1.1). Müəssisəni maliyyə böhranından çıxarmaq və onun normal fəaliyyətini təmin etmək üçün ilk növbədə orada kompleks təhlil aparmaq lazımdır.

Şəkil 1.1. Sənaye müəssisələrinin maliyyə böhranından çıxması prosesi

Təhlil zamanı maliyyə çətinliyini törədən səbəblər və maliyyə böhranının dərinliyi araşdırılmalıdır. Səbəbləri müəyyənləşdirmək üçün müxtəlif təhlil metodlarından istifadə edərək, müəssisənin fəaliyyəti müxtəlif amillərin təsiri çərçivəsində qiymətləndirilməli və əsas diqqət xarici mühitin təsirinə yönəldilməlidir.

Maliyyə böhranının dərinliyi araşdırılarkən formal təhlil aparmaqla müəssisənin öz səlahiyyətini itirmə dərəcəsini müəyyən etmək və maliyyə ehtiyatlarını aşkara çıxarmaq lazımdır. Bundan sonra müəssisənin fəaliyyətinə ekspert qiyməti verməklə, onun maliyyə potensialını və böhrandan çıxmaq

yollarını müəyyən etmək vacibdir. Təhlil aparılarkən ümumi və aralıq likvidlik əmsalları, eləcə də ödəmə qabiliyyətli, maneərliliyi əks etdirən əmsallar hesablanmalı və cari aktivlərin içərisində öz maliyyə mənbəyinin xüsusi çəkisini müəyyən etməklə yanaşı, uzunmüddətli investisiya təminatı səviyyəsi də qiymətləndirilməlidir.

İnvestisiya fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi müəssisənin inkişaf tempini və miqyasını müəyyən etməyə və onun rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi üzrə önəmli tədbirlərin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsinə imkan verir. Məhz həmin fəaliyyətin idarə edilməsi də investisiya menecmentinin predmetini təşkil edir.

İnvestisiya menecmenti müəssisədə investisiya fəaliyyətinin bütün aspektlərinin idarə edilməsi prosesini özündə əks etdirir. Onun başlıca məqsədi müəssisədə investisiya strategiyasının həyata keçirilməsinin ən səmərəli yollarını təmin etməkdən ibarətdir.

1.2. Müəssisənin investisiya siyasətinin formallaşdırılması və həyata keçirilməsinin əsas mərhələləri

Sahənin investisiya təminatı haqqında tədqiqat işinin əvvəlki paraqrafında geniş yer verilməsini nəzərə alaraq, bu yarımbölmədə investisiya siyasətinin formalaşmasına sistemli yanaşma aspektinə daha geniş yer verməyi lüzum bilirik. İlk növbədə “siyasət” sözünün özünə münasibət bildirmək yerinə düşərdi.

S.İ.Ojeqovun Rus dili lüğətində [15, 190] “siyasət yunan mənşəli söz olub dövlət idarəetmə orqanlarının və dövlətin idarə edilməsi fəaliyyəti kimi şərh edilir”. Digər izahlı lüğətlərdə “siyasət” dövlətin idarə edilməsi qanunu və ya nədoniyyoti kimi də verilir. Kəmin təriflər əsasında belə qənaətə gəlmək olar ki, investisiya siyasəti- sahibkarlıq və digər fəaliyyət növünün idarə edilməsinin

təsirli sistemidir.

Dissertasiya işinin məqsəd və vəzifələrindən irəli gələn müddəaları rəhbər tutaraq, ilk növbədə müəssisənin investisiya fəaliyyətinin formalaşması xüsusiyyətlərinə diqqət yetirmək lazımdır. Bu tədqiqat işində investisiya siyasətinin əsas elementlərinə aşağıdakıların aid edilməsi sadalanan xüsusiyyətlər baxımından daha çox məqsədə müvafiqdir.

- müəssisənin baş (əsas) strategiyasının müəyyən edilməsi;
- investisiya fəaliyyətinin planlaşdırılması;
- investisiya proqramlarının müqayisəli təhlili və onların içərisindən daha optimalının seçilməsi;
- investisiya fəaliyyətinin resurs təminatı;
- müəssisənin iqtisadi və investisiya fəaliyyətinin təhlili;

Hələ 1994-cü ildə rus alimləri N.A.Kravçenko və V.D.Makarovanın “Eko” I jurnalında çap etdirdiyi məqaləsində (6, 131) müəssisənin investisiya fəaliyyətinin daim yeniləşən tsikl prosesi olduğu qeyd edilmiş və o, sxem şəklində aşağıdakı kimi göstərilmişdir.

Müəssisənin investisiya fəaliyyətinin formalaşması çox mühüm və mürəkkəb məsələ olduğundan, onun həllində sistemli yanaşmadan istifadə etmək vacibdir. Sistemli yanaşma idarə olunanlar üçün hər hansı bir tapşırıqların və ya prinsiplərin məcmusu deyil, bu idarəetmə və təşkilat barəsində düşünmək üsuludur. Sistemli yanaşmanın rəhbərə müəssisədə baş verən bütün dəyişiklikləri (texniki, texnoloji, iqtisadi, sosial-psixoloji, ekoloji, təşkilati, hüquqi və s.) yaxşı başa düşməyə və məqsədlərə daha səmərəli yolla necə kömək edəcəyini dərk, etməkdir.

Müəssisə özü sosial-iqtisadi sistem olduğundan bütöv bir tapdığı əmələ gətirən qarşılıqlı əlaqədə olan elementlərin məcmusudur. Odur ki, həmin elementlər arasında qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı təsir təmin edilməlidir. Sistemli yanaşma müəssisə və ətraf mühitə vahid “orqanizm” kimi baxmağı tələb edir.

Deməli, müəssisəyə bir-biri ilə və xarici aləmlə kommunikasiya vasitələri ilə

bağlanmış mühüm mərkəzlərin sahəsi kimi baxmaq lazımdır. Sistemli yanaşma müəssisənin daxili və xarici mühit elementlərinin təşkilinə, əlaqəsinə, təsirlilik dərəcəsinə həmişə sağlam düşüncələrə əsaslanaraq, tədqiqini şərtləndirir.

Sosial-iqtisadi sistemin hər hansı bir elementi (təchizat, əməyin təşkili, idarəetmənin təkmilləşdirilməsi, motivləşmə, optimallaşdırma və s.) ayrılıqda tədqiq edildikdə, sistemli yanaşmanın alt məqsədləri çərçivəsində alt sistemlərindən istifadə edilir.

Bütünlükdə sistemlərin iki əsas tipi mövcuddur: qapalı və açıq.

Qapalı system sərt, qəti müəyyən edilmiş sərhədlərə malik olub, onun fəaliyyəti nisbi olaraq onu əhatə edən mühitdən asılı deyil.

Açıq sistem isə xarici mühitlə qarşılıqlı fəaliyyəti xarakterizə edir. İdarəetmənin əvvəlki məktəblərinin nümayəndələri müəssisəyə qapalı sistem kimi baxmış və sonradan onun sosial-iqtisadi sistem olduğu sübuta yetirilmiş və ətraf mühitlə əlaqə vacibliyi təsdiqlənmişdir.

Qeyd edilən aspektdən sistemli yanaşma, investisiya fəaliyyətinin formalaşması ilə əlaqədar bütün məsələlərin ardıcılığını, onların qarşılıqlı əlaqəsini və təsirini həll etməyə imkan verir. Sistemli yanaşma istənilən vəziyyətə metodoloji yanaşmanı əks etdirməklə funksional sistem prinsipinə əsaslanır. Real investisiyaların funksional istiqamətlənməsini araşdırarkən, aşağıdakılar ön plana çəkilir.

Bu baxımdan V.M.Ansinin formalaşdırdığı istiqamətlər diqqətəlayiqdir və belə təsnifləşdirilmişdir [18, 4 l]:

- müxtəlif normativlərin və standartların tələbləri ilə əlaqədar olan (ekoloji standartlar, təhlükəsizlik normativləri və s.) məcburi (mütləq lazım olan) investisiyalar;
- əsas istehsal fondlarının yeniləşməsinə (sıradan çıxmış əsas fondların bərpası üçün) yönəldilən investisiyalar;
- mövcud istehsalat sahələri çərçivəsində istehsalın genişləndirilməsinə sərf

idiləcək investisiyalar;

- mövcud texnoloji prosesin və istehsal edilən məhsulun təkmilləşdirilməsinə və ya modernləşdirilməsinə yönəldilən və cari xərclərin azalması ilə əlaqədar investisiyalar;

- yeni tikintilər üçün investisiyalar;

- yeni növ məhsulların və bazarların mənimsənilməsinə sərf olunan investisiyalar;

- innovasiya fəaliyyətinə və ya vençur biznesinə yönəldilən investisiyalar.

Həmin istiqamətlərin mahiyyətini və məzmununu araşdırmaq sənayenin mövcud investisiya təminatı və texniki-texnoloji vəziyyəti baxımından maraq doğurur. Belə ki, “mütləq” və ya “məcburi” investisiya sözlərinin özü onların vacib xarakterik xüsusiyyətə malik olduğunu göstərir. Əgər müəssisə belə investisiyalardan nəhrum edilərsə, onlar təkcə müflisləşmə səbəbindən deyil və həm də standartlaşma, kologiya, əmək mühafizəsi və digər nəzarət orqanlarının fəaliyyətinin qadağan edilməsi haqqında qərarları ilə fəaliyyətini dayandıra və yaxud ləğv oluna bilərlər. Ona görə də həmin standartların aşağı həddi müəssisədə formalaşarkən müəssisənin maliyyə vəziyyətindən asılı olmayaraq məcburi investisiya labüddür.

Müəssisədə istehsal edilən məhsul strateji və sosial təminatın ödənilməsi nöqtəyi-nəzərindən zəruri olduqda, həmin investisiya formasına istinad siyasi və iqtisadi cəhətdən öz aktuallığını saxlayır.

Sıradan çıxmış əsas fondların dəyişdirilməsinə sərf edilən investisiya da müəssisənin formalaşdırdığı strategiyadan asılı olaraq məcburi investisiya kimi qiymətləndirib bilər.

Əgər əsas fondların hər hansı növü səmərəli deyildirsə və yaxud mənəvi və fiziki cəhətdən yararlıq əhəmiyyətini itirmişdirsə, onu salmaq və yaxud balansdan silmək lazımdır. Məsələyə bu cür yanaşma bütünlükdə müəssisənin aktivlərinin dövretmə göstəricilərinin yaxşılaşdırılması baxımından müəssisənin

maliyyə vəziyyətinə pozitiv təsir göstərəcəkdir.

Aşağı rentabelli və ya zərərlə işləyən, böhran astanasında və yaxud böhran vəziyyətində olan müəssisələr üçün tələb olunan investisiya ilk növbədə istehsal edilən məhsulların və texnoloji proseslərin təkmilləşdirilməsi, və cari xərclərin azaldılması məqsədi ilə müəssisəyə cəlb olunmalıdır.

Ayrı-ayrı hallarda yeni məhsulların və bazarın mənimsənilməsinə investisiyaların yönəldilməsi də ona olan tələb və təklifdən asılı olur.

Mövcud istehsalat sahəsində istehsalın genişləndirilməsinə investisiyaların yönəldilməsi prosesində çox ehtiyatlı olmaq lazımdır.

Belə ki, istehsalın texniki cəhətdən yeniləşməsi həmişə maliyyə nəticələrinin yaxşılaşdırılmasına təminat yaratmır.

Böhran vəziyyətində olan müəssisələr üçün yeni tikintiyə investisiya yönəldilməsi təcrübədə özünü doğrultmamışdır. Eyni fikri innovasiya yönəldilən investisiya üçün də söyləmək olar, çünki məhz yeni tikintiyə və ya innovasiyaya lazım olan investisiyanın mənbəyi xarici maliyyələşmə olduğundan böyük risklə şərtləşir.

Sonuncudan qaçmaq üçün maliyyə resurslarının qıtlığı şəraitində müəssisəni böhran vəziyyətindən çıxarmaq üçün əsas “zərbənin” istiqamətini və mənbəyini müəyyənləşdirmək vacibdir. Odur ki, belə şəraitdə yüksək səmərəlilik əldə etməyə imkan verən və ödəmə müddəti az olan investisiya layihələrindən istifadə müəssisəni böhrandan “çıxara” bilər. Bu məqsədlə aşağıdakılara xüsusi diqqət yetirilməli və onların icrası təmin edilməlidir:

- qısa və uzun müddətli perspektiv üçün zərərlə (aşağı rentabelli) işləyən və böhran ərafəsində olan sənaye müəssisəsi üçün onun strategiyasını müəyyənləşdirmək və həyata keçirəcəyi məsələləri strukturlaşdırmaq lazımdır;

- müəssisənin qarşısında duran məqsəd və vəzifələrə uyğun investisiya layihələrinin funksional istiqamətlər üzrə təsnifləşdirilməsi;

- investisiya layihələrinin seçilməsi meyarının icrarxıyasını dəqiq müəyyən

etməklə, sosial-iqtisadi və maliyyə fəaliyyəti üzərindən xarici iqtisadi meyarların təsirini kənarlaşdırmaq;

- nəzərdə tutulan vəzifələrin və məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün investisiya layihələrinin prioritetliyinin təmin edilməsi üçün müvafiq alqoritmin işlənilməsi;

- əlavə və spesifik meyar kimi, seçilmiş investisiya layihələrinə maliyyə vəsaitlərini nə yönəldilməsi imkanlarının qiymətləndirilməsi;

- müəssisəni düşünülmüş böhran vəziyyətinə yönəldilə bilən və ya korrupsiya ilə əlaqədar olan maliyyə resurslarının bölüşdürülməsinə yol verilməzliyi.

Aşağı güclə işləyən, yüksək keyfiyyətli məhsul istehsal etməyən sənaye müəssisələri üçün həlli mümkün olan məsələlərdən biri diversifikasiya fəaliyyətini genişləndirmək üçün dayanıqlı maliyyə vəsaitinin cəlb olunmasıdır.

Məhz bu zaman yeni məhsulun və ya bazarın mənimsənilməsi üçün müvafiq investisiya layihələrinin işlənilməsi və həyata keçirilməsi zərurəti yaranır. Sənaye müəssisələrində belə layihələri tətbiq etməzdən əvvəl texniki-iqtisadi əsaslandırma çərçivəsində texniki və maliyyə ekspertizası aparmaqla yanaşı, layihəni sosial-iqtisadi İnstitusional və hüquqi baxımdan qiymətləndirmək, dərin marketing təhlili aparmaq lazımdır.

Yuxarıda qeyd edilənləri nəzərə alaraq və investisiya fəaliyyətinin təşkili və idarə edilməsinə həsr edilmiş xarici ölkə və respublika alimlərinin öyrənilib ümumiləşdirilməsi əsasında sənaye müəssisələrində investisiya siyasətinin formalaşmasının alqoritmini tərtib etməyə cəhd göstərdik.

Fikrimizcə, həmin alqoritmin neft-qaz emalı zavodlarında və sənaye müəssisələrində istifadə olunması bütünlükdə neft emalı və neft-kimya sənayesində real investisiya siyasətini formalaşdırmaqda metodiki alət kimi çıxış etmiş olardı.

İnvestisiya siyasətinin məhz həmin müəssisələrin qarşılıqlı əlaqəsi əsasında formalaşması ilk növbədə onların istehsal güclərinin artırılmasına, sənaye

müəssisələrinin xammal təchizatçısı kimi, neft-qaz emalı zavodlarının fəaliyyətlərinin genişləndirilməsinə təminat yaratmış olardı.

Əlbəttə, həmin fəaliyyəlin ilk növbədə sənayenin perspektiv kompleks inkişafı üzrə Vahid Dövlət Proqramı çərçivəsində həyata keçirilməsi lazım olacaqdır. Məhz, məsələyə belə sistemli yanaşma sahələrarası əlaqələrin məqsədli şəkildə icrasına təminat yaratmış olacaqdır.

Son zamanlar dövlət rəsmiləri kütləvi informasiya vasitələrində mövcud neft emalı zavodlarının Bakı şəhərinin mərkəzi hissəsindən nisbətən kənar əraziyə köçürülməsi haqqında söylədiyi fikirləri dəstəkləməklə ümidvar olduğumuzu bildirmək istərdik ki, həmin NEZ-lər Azərbaycan qaz emalı (keçmiş Qaradağ QHZ) ASC-in yaxınlığında neftin emal dərinliyini 85-90% təmin edə bilsin daha mütərəqqi texnoloji qurğuların tikilib istifadəyə verilməsi şərti ilə həyata keçiriləcəkdir.

İstehsalın idarə edilməsi prosesinə belə sistemli yanaşma NEZ və QEZ-lərin bazasında vahid emal kompleksinin yaradılmasına təminat yaraddı bilər. Məhz həmin kompleksdən emal olunmuş qazın və neftin Sumqayıt kimya kompleksinə, əlavə ötürücü boru kəməri tikilib istifadəyə verilməklə, nəqli təchizatın xeyli dərəcədə yaxşılaşmasına təminat yaratmış olacaqdır.

Bu da öz növbəsində sənaye sektoru üzrə formalaşaraq investisiya siyasətinin resurs təminatını yaxşılaşdırmaqla yanaşı, onun həyata keçirilməsini şərtləndirəcəkdir. Lakin sənaye sektoruna dair uğurlu investisiya strategiyasının əsasını innovasiya və diversifikasiya meylinin gücləndirilməsi təşkil etməlidir.

Sahə üzrə strategiyanın işlənilməsi isə öz növbəsində: buraxılan sənaye məhsullarının satış bazarının inkişaf proqnozunu müəyyən etməyi, potensial riskləri qiymətləndirməyi, istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin və müəssisənin idarə edilməsinin mövcud vəziyyətinin təhlili, eləcə də müəssisə üçün xarakterik olan zəif və güclü parametrlərin müəyyənələnməsinə şərait yaradır.

Bütünlükdə adı çəkilən strategiyanın məzmunu aşağıdakı əsas parametrlərin xarakteristikasımla sərtləşdirir:

- satışın həyata keçirildiyi region və ya ərazi,
- satışın coğrafi cəhətdən differensiasiya dərəcəsi,
- bazarın və satışın əhatə etdiyi istehsalçılar qrupunun öyrənilməsi,
- seçilmiş marketinq konsepsiyası əsasında “məhsul-bazar” əlaqələri,
- strategiya növünün seçilməsi,
- strategiyanın həyata keçirilməsi üçün lazım olan əməli təcrübənin və biliyin formalaşması.

Kooperasiya əlaqələrinin səmərəli formaları üzrə tələbatın müəyyən edilməsi İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrin qabaqcıl sənaye kompaniyalarının iş təcrübəsinin öyrənilməsi göstərir ki, istehsal müəssisələrinin iqtisadi böhranla üzləşməsi müxtəlif səbəblərdən baş verir və onları öz xarakterinə görə: daxili (kadr, hüquqi baza, təşkilatçılıq, sosial, istehsal, elmi-texniki, təhlükəsizlik, İnformasiya, maliyyə sferaları və innovasiya fəaliyyəti üzrə) və xarici (dövlətlərarası, dövlət və regional səviyyə və bilavasitə başqa səbəblər) amillərə ayırırlar.

Ölkəmizin sənaye müəssisələrinin çoxunun iqtisadi böhranla üzləşməsinin həm xarici və həm də daxili səbəbləri vardır.

Məlumdur ki, sənaye zavodları postsovet məkanı üçün və onun tələbatına uyğun tikilmiş və onların istehsal proqramı da həmin məqsədə uyğun tərtib edilirdi. Həmin zavodlar keçən əsrin 50-ci illərindən 90-cı illərin əvvəlinə qədər, yəni 40 ildən çox (bəzi sənaye zavodları 20-25 il müvafiq) SSRİ Nazirliklərinin və ya Ümumittifaq sənaye birliklərinin tabeliyində olmuşlar.

SSRİ dağıldıqdan sonra onlar öz ənənəvi tələbatçılarıqı və təchizatçılarını itirmiş və nəticədə digər dövlətlərdən asılı qalmışlar. Həmin səbəbdən sənaye zavodları özlərinin potensial imkanlarının 25-30%-i səviyyəsində işləmək məcburiyyətində qalmışlar. Səhmdar Cəmiyyətə çevrilən sənaye zavodlarının

böyük əksəriyyəti müxtəlif səbəblərdən öz fəaliyyətini dayandırmış və yaxud əsasən xidmət göstərməklə məşğuldurlar.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində aşağı güdə işləyən sənaye müəssisələri də beynəlxalq standartlara cavab verməyən öz məhsullarını xarici Ölkələrə sata bilmirlər. Bu fakt da onların dövlətlərarası xarici amilin təsiri altında olduğunu bir daha sübut edir. Deməli, mülkiyyət formasından asılı olmayaraq ölkənin bütün sənaye müəssisələri tələb və təklifin hökmran olduğu yeni iqtisadi şəraitdə öz taktiki və strateji məqsədlərini düzgün müəyyənləşdirməlidir.

Strateji məqsəd əvvəla, sosial-iqtisadi sistemin (müəssisənin, sahənin) bütünlükdə həyat ləfiyyəlmı; ikincisi, bilün keçid dövrü ilə əlaqədar olub meyllərin dəyişilməsini özündə əks etdirir.

Bu baxımdan, strateji məqsəd müəssisənin missiyası (vəzifəsi, mövqeyi) ilə qarşılıqlı əlaqədi olur.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisənin başlıca məqsədi maksimum mənfəət əldə etməkdir.

Bu məqsəd müəssisənin ümumi siyasətini və struktur siyasətini formalaşdırır. Bu baxımdan, LM.Mixaylovın təklif etdiyi prinsipial sxem [7, 79] diqqəti cəlb edir və öz əlavələrimizin onu tədqiq edilən sahənin müəssisələri üçün strateji inkişafın müəyyən edilməsində istifadə etmək olar.

Lakin həmin sxem sənaye müəssisələrinin, bütünlükdə “Azərkimya” DŞ-nin ümumi məqsədi ilə uzlaşa bilər. Nəzərə alsaq ki, ölkəmizdə mövcud olan bütün sənaye müəssisələri üçün hazırda başlıca məqsəd “böhrandan çıxmaq”dır, onda sənayenin ümumi siyasətini, o cümlədən struktur siyasətini bazar münasibətlərinin tələblərinə uyğun formalaşdırmaq tələb olunur.

Əgər “maksimum mənfəət” əldə etmək məqsədi şəraitində müəssisənin missiyası (məramı) üstünlük təşkil edərsə, “böhrandan çıxmaq” məqsədi şəraitində sənaye müəssisələrinin ölkənin iqtisadiyyatındakı əhəmiyyəti məsələsi ön plana çəkilməlidir.

Birinci halda daxili altsistemin əsasını sosial siyasət təşkil edirsə, ikinci halda elmi-texniki siyasət həlledici rol oynamaqla, rəhbər işçilərin diqqətini elmi-texniki tərəqqini geniş tətbiq etməklə müəssisəni müflisləşmə qorxusundan kənarlaşdırmağa və onun mövcudluğunu təmin etməyə yönəltmək lazımdır.

Elmi-texniki siyasət birbaşa istehsal-texnoloji, təşkilatı-struktur, investisiya (maliyyə) iqtisadi siyasətlə əlaqədardır. Eyni zamanda sahədə (müəssisədə) ekoloji və təhlükəsizlik siyasətinin aparılması da “böhrandan çıxmaq” məqsədinin tərkib hissəsi kimi icra olunmalıdır. Bütün bunlar isə innovasiya siyasətini həyata keçirmədən mümkün deyildir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin sənaye müəssisələrinin iş təcrübəsini öyrənərkən aydın olur ki, onlar böhran vəziyyətindən məhz innovasiya fəaliyyətini genişləndirməklə çıxmışlar.

1.3. Səmərəli investisiya siyasətinin əsas göstəriciləri: yerli və xarici təcrübələr

Yerli və xarici təcrübələrə dayanaraq ilk olaraq qeyd etmək istərdik ki, bazar iqtisadiyyatının tələbləri və prinsipləri məhsul istehsal edən bütün müəssisələri, o cümlədən sənaye müəssisələrinin rəqabət mübarizəsində mənfəət əldə etmək deyil və həm də “yaşamaq”, fəaliyyətini davam etdirmək məqsədi durur.

Belə bir şəraitdə göstərilən bir sıra bölmələr daxili struktura keçirlər və bu zaman müəssisənin “böhrandan çıxmaq” məqsədini təmin edə bilən struktur siyasəti formalaşır ki, onu da sxem şəklində aşağıdakı kimi təsvir etmək olar.

Respublikamızın sənaye müəssisələrinin daxili idarəetmə və istehsal strukturunun bütün bölmələrini yeni iqtisadi şəraitə uyğun təşkil etmək və onların diqqətini yeni məhsulun, texnologiyanın işlənməsinə və həyata keçirilməsinə

yönəltmək, başqa sözlə, müəssisənin fəaliyyətində antiböhran idarəetmə strategiyasını formalaşdırmaq lazımdır.

Fikirləri ilə tam razılaşdığımız L.M.Mixaylov öz elmi-praktiki xarakterli kitabında antiböhran idarəetmə strategiyasını aşağıdakı kimi təsnifləşdirmişdir:

1. Yaxınlaşmaq strategiyası (bu zaman idarəetmə orqanının başlıca vəzifəsi baş verə bilən böhrana qədər müddətin azaldılmasıdır);

İstehsal—texnoloji siyasəti

Müəssisənin ümumi siyasəti (xarici-iqtisadi fəaliyyət daxil olmaqla) təmin edə bilən siyasəti

2. Müdaxiləsi, strategiya (prosesə təbii yolla müdaxilə etmək);

3. Uzaqlaşma strategiyası (gözlənilən hadisənin baş verməsinə qədər müddətin uzadılması).

İnvestisiya (maliyyə iqtisadi siyasəti)

Antiböhran üzrə idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi və həyata keçirilməsi dövründən asılı olaraq, bütün antiböhran idarəetmə strategiyasını belə təsnifləşdirmək olar [2, 83-85]:

a) "Qabaqlama" strategiyası (bu məqsədlə idarəetmə qərarları böhran başlanana qədər qəbul edilərək həyata keçirilir);

b) "Uyğunlaşma" strategiyası (idarəetmə qərarları keçid dövrü ərzində qəbul edilir və həyata keçirilir);

c) "Hadisədən sonra" strategiyası (idarəetmə qərarları keçid dövrü prosesi başa çatdıqdan sonra qəbul edilərək, icrası təmin olunur).

Bazar iqtisadiyyatlı ölkələrin son onilliklər ərzində sənaye müəssisələrinin iflasdan qorunmasının mükəmməl sistemləri işlənilib hazırlanmışdır.

Sistemin universal olmasının bəzi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, onun Ölkəmizin sənaye müəssisələrində mümkünlüyünü məqbul hesab etmək olar.

Həmin sistem K.A.Şahbazov, M.N.Məmmədov və N.S.Həsonovun iri həcmli dərsliyində sxem şəklində verilmişdir [9, 109]. Onun metodiki aspektini və sənaye

müəssisələrində müvafiq proqramın tərtibatında istifadəsinin münükünlüyünü nəzərə alaraq, buraada verilməsini lüzum bildik.

Mütəxəssislər haqlı olaraq qeyd edirlər ki, müflisləşmə sistemi dövlət orqanları tərəfindən təmin olunan hir sıra məntiqi, təşkilatı, metodiki və səbəb-nəticə vasitələrini birləşdirir.

Həmin sistemdə ilk növbədə məqsəd və prinsiplər müəyyən edilir, sonra isə müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti, investisiya təminatı, real və qeyri-real debitor borclarının ödənilməsinin mümkünlüyü; alıcılara göndərilmiş, lakin ödənişi mümkün olan və olmayan şərait; borclu müəssisənin maliyyə vəziyyəti və s. ətraflı təhlil edilir, iflasın qarşısının alınmasını təmin edə bilən kompleks tədbirlər işlənib hazırlanır; kadrlardan maksimum istifadə etmək imkanları araşdırılır və sistemdə göstərilən digər istiqamətlər (işlər) həyata keçirilir.

İqtisadi böhran ərəfəsində olan və ya müflisləşməyə məruz qalan müəssisələrin mövqeyini möhkəmləndirmək və onun əhatəli təşkilatı, iqtisadi-sosial və hüquqi xarakterli tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Lakin aparılan müşahidələr və son illər dövlət mülkiyyətində olan sənaye müəssisələrinin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətində mövcud olan nöqsanlar orada ilk növbədə təşkilatı idarəetmə və rəhbər işçilərin iş üslubu və metodlarının istiqamətində əsaslı təkmilləşdirmə aparılmasını tələb edir.

Hesab edirik ki, təkcə rəhbər işçiləri dəyişməklə və idarə strukturunda cüzi dəyişiklik etməklə nöqsanları tam aradan qaldırmaq mümkün deyildir. Bunun üçün müvafiq sahə siyasəti formalaşmalıdır. Bütünlükdə müasir sahə sənaye siyasətinin əsas istiqamətlərini beş kateqoriyaya ayırmaq olar.

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafında rol oynaya biləcək sahənin və ya alt sahənin inkişafını xarakterizə edən proqramlar.

Həmin proqramlar milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinə yönəldilir.

Məsələn, XX əsrin son onilliyindən başlayaraq dünyanın iqtisadi cəhətdən inkişaf edən ölkələrində əsas diqqət mütərəqqi texnologiya və aLom enerjisindən istifadə sferalarında müxtəlif layihələrin həyata keçirilməsinə yönəldilmişdir, eyni zamanda kosmosun fəthi, aviasiya sənayesinin, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının və elektroenergetikanın inkişafı üzrə çoxsaylı layihələr həyata keçirilir.

Onların icrasında və yayılmasında beynəlxalq əməkdaşlıq mühüm rol oynayır. Bununla yanaşı, kiçik və orta müəssisələrdə mütərəqqi texnologiyaların geniş tətbiqinə də diqqət yetirilir;

2. Struktur böhranı keçirən təsərrüfat sferaları üçün sahə xarakterli məqsədli proqramlar və planlar. Belə proqramlar dünyanın bir çox; ölkələrində qara metallurgiya, kömür sənayesi, gəmiqayırma, doxgahqayırma, tekstil, kimya sənayesi, kənd təsərrüfatında geniş həyala keçirilir.

3. Keçən əsrin 70-80-ci illərində inkişaf etmiş ölkələrdə adı çəkilən sahələrdə aparılan yenidənqurma və modernləşdirmə yüksək iqtisadi inkişaf tempinə imkan vermişdir. Lakin müasir şəraitdə həmin sahə proqramları həvəslə dəstəklənmir və bir çox iqtisadçı analitikiorin fikrincə, onlar milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini aşağı salır;

4. Müasir sahəvi yanaşma öz böyük seçimi ilə fərqlənir. Belə ki, bu yanaşma əsasında tərtib edilən proqramlar sahə üçün xarakterik olan qlobal proqramlara deyil, ayrı- ayrı müəssisələrin spesifik problemləri üzərində qurulur və həyata keçirilir;

5. Perspektiv sahələr üçün proqramlar. Keçən əsrin 50-ci illərindən başlayaraq, inkişaf elmiş ölkələrdə elmi-tədqiqat işlərinin Stimulaşdırılması və qabaqcıl sahələrin inkişafı üzrə fəal siyasət həyata keçirilir.

Bu siyasət Avropada böyük məbləğdə maliyyə resursları ilə dəstəklənmişdir. Nəticədə ölkələrin milli siyasəti Avropa miqyasında beynəlxalq əməkdaşlıqla tamamlanmışdır.

Həmin ölkələrdə yaxın vaxtlaradək yüksək texnologiyalı sahələrin İnkişafı proqramı iri dövlət müəssisələri və elm mərkəzləri tərəfindən həyata keçirilmiş və dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilmişdir.

Belə siyasət uğurla nəticələnmiş və fransa kimi iri ölkənin bir çox sahələr üzrə qabaqcıl mövqeyə çıxmasına imkan vermişdir. Lakin əsrin sonuncu onilliyindən dünyada baş verən dəyişiklik belə sahə proqramlarının tətbiqinə öz mənfi təsirini göstərmişdir. Bu da kommersiya fəaliyyətinin və haqsız rəqabətin genişləndiyi mühitdə baş vermişdir.

Buna baxmayaraq, Yaponiya kimi dünyanın inkişaf etmiş ölkəsi sənaye xarakterli kompaniyaların uzun müddətli tədqiqat proqramları əsasında inkişafına üstünlüyü saxlamaqdadır. Nəticədə hər bir tədqiqat nəticəsində işlənmiş məhsulun müəssisədə istehsalı təmin edilərək onların rəqabətə davamlılığı istiqamətində məqsədyönlü iş aparılır.

Məhsulların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinin zəruriliyi Avropanın iri müəssisələrində aşağıdakı iki prinsipə əsaslanan yeni inkişaf strategiyasının formalaşması və həyata keçirilməsinə imkan vermişdir:

- bu və ya digər səviyyədə dövlət tərəfindən koordinasiya olunan proqram üzrə tədqiqat və işlənmə mərhələsində sıx kooperasiya əlaqələrini) yaradılması;
- bazarın tələbinə uyğun məhsulların sənaye üsulu ilə istehsalı və satışı mərhələsində ənənəvi və daimi rəqabətin aparılması.

Məhz həmin prinsipləri rəhbər tutan ölkələr yeni növ məhsulların istehsalına texnologiyaların işlənilməsinə və həyata keçirilməsinə nail olmuşlar;

6. Böhran şəraitində olan sahələrin tənzimlənməsi planı. Belə planların həyata keçirilməsi müəyyən çətinliklərlə əlaqədardır.

Məsələn, Fransada sənayesinin yenidən qurulması üzrə tərlib edilən həmin xarakterli plan ciddi problem yaratmamışdır. Lakin həmin ölkənin digər sənaye sahələri üçün (qara metallurgiya, kömür və tekstil sənayesi və s.) tərtib edilən eyni adlı planın həyata keçirilməsi sahələrin inkişafını nisbətən

ləngitmişdir.

Yuxanda göstərilən və dünya iqtisadi sistemində aprobasiya olunan istiqamətlərin (kateqoriyaların) məzmunundan belə nəticəyə gəlmək olar ki, əvvəla, bazar münasibətlərinin kəskin tələbinə uyğun olaraq həyata keçirilən proqram əsasında köhnəlmiş istehsal güclərinin bağlanması (istehsaldan çıxması) və sahədə müasir modernləşdirmə işinin təxirə salınmadan həyata keçirilməsi tələb olunur. Bu zaman yeni istehsal fəaliyyətinin inkişafı və perspektiv iş yerlərinin yaradılması diqqət mərkəzində olmalıdır.

İkincisi, sahənin yenidən qurulması üzrə plan tək cə maliyyə resurslarının yönəldilməsi xatirinə edilməməli və həmin plan özündə sənaye müəssisələrinin potensial imkanlarına əsaslanan sənaye strategiyasının bütün xırda elementlərini özündə əks etdirməlidir.

Üçüncüsü, tərtib edilmiş plan-proqramda ayrı-ayrı sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin davam etdirilməsinin mümkünlüyü və istehsal sahibkarlığının hər vasitə ilə genişləndirilməsi logikasma əsaslanmalıdır.

Dördüncüsü, həyata keçirilən proqramın qiymətləndirilməsinə imkan verən alət və orqanların istifadəsinin məqsədəuyğunluğu müəyyən edilməlidir.

Bütünlükdə, dissertasiya işinin bu fəslində investisiya siyasətinin yerli və xarici təcrübəyə əsaslanana göstərcilərini tədqiq edərək həlledici qənaətə gəlmək olar ki, sənaye müəssisələrinin səmərəli inkişafını uğurla təmin edə bilən amillər içərisində investisiya strategiyası müasir təsərrüfat şəraitinin mühüm idarəetmə mexanizmidir.

Burada respublikamızın görkəmli iqtisadçı alimi, əməkdar elm xadimi, professor Tofiq Quliyevin öz fundamental tədqiqat əsərində [12, 117] strategiya məfhumu haqqındakı "...idarəetmə subyektlərinin fəaliyyətinin və təsərrüfatlarının strateji proqnozların, proqramlarının işlənilməsinə istiqamətləndirilir..." fikirləri tədqiq edilən sahə üçün nə qədər aktual olduğunu qeyd etmək lazımdır.

Belə strategiyanın texniki-iqtisadi, maliyyə və təşkilati idarəetmə

baxımından işlənib həyata keçirilməsi aşağıdakılara təminat yaratmış olacaqdır:

- sənayesi müəssisələrinin sosial-iqtisadi inkişafına təminat yaratmağa yönəldilən və uzunmüddətli investisiya məqsədlərinin həyata keçirilməsi mexanizminin təmin edilməsinə;

- müəssisələrin real investisiya imkanlarının düzgün qiymətləndirilməsinə;

- investisiya potensiallarından və investisiya resurslarının manevr etmə aktivliyinin artırılması imkanlarından maksimum istifadə edilməsinə;

- perspektiv və yeni investisiya imkanlarının qısa müddətdə həyata keçirilməsi imkanlarının təmin edilməsinə;

- sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinə mənfi təsir edən amillərin təsirlilik dərəcəsinin azaldılması və xarici investisiya mühitində layiqli qiövcəyin tutulması imkanlarının proqnozlaşdırılmasına;

- müəssisələrin rəqabət mühitində üstün mövcəyin saxlanmasına;

- mühüm investisiya qərarlarının həyata keçirilməsi çərçivəsində investisiya fəaliyyəti üzrə müvafiq siyasətin müəyyən edilməsinə.

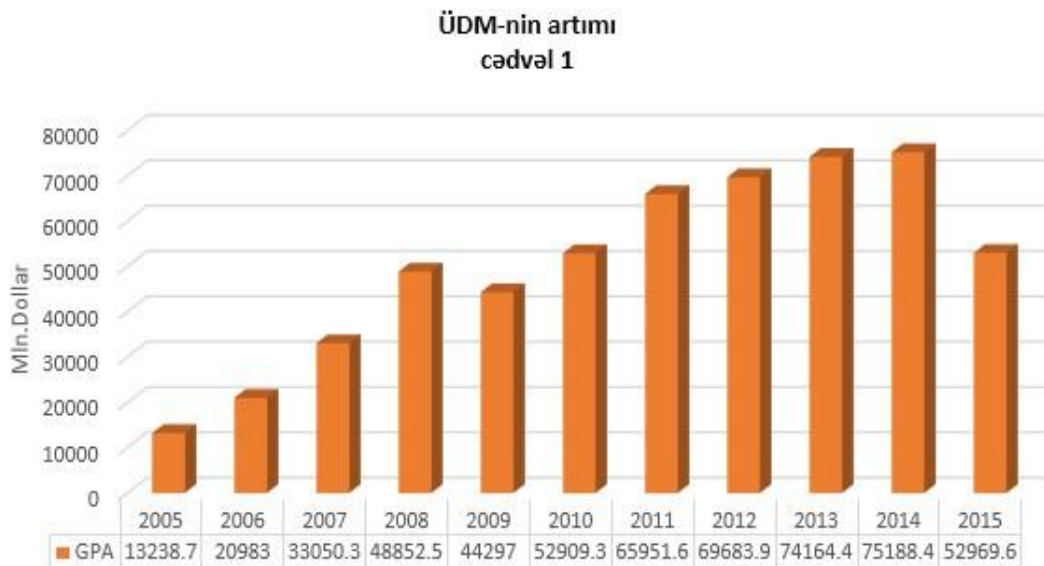
Deməli, işlənib hazırlanan investisiya strategiyası müəssisənin təşkilati-idarəetmə strukturunun və idarəetmə mədəniyyətinin formalaşmasında bazis rolunu oynamaqla ictimai istehsalın səmərəliliyinə öz müsbət təsirini göstərir.

II FƏSİL.

SƏNAYE MÜƏSSISƏLƏRİNİN İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Sənaye müəssisələrinin investisiya fəaliyyətinin mövcud vəziyyətinin təhlili

Hazırda Azərbaycan indi tarixin ən şərəfli dövrünü yaşayır, müstəqil və demokratik dövlət kimi inkişaf edir. Son 27 ildə ölkəmiz iqtisadi böhrandan çıxaraq yüksəliş dövrünə qədəm qoymuşdur. Sənayenin inkişafında ölkədə formalaşdırılan əlverişli biznes mühiti, eyni zamanada sahibkarlığın tənzimlənməsi sahəsində mühüm tədbirlərin əhəmiyyətli rolu olmuşdur. Belə ki, son dövrlərdə sahibkarlığın inkişafı naminə göstərilən dövlət dəstəyi tədbirlərin bəhrəsi olaraq 2015-ci ildə özəl sektorun ÜDM-də payı 81,2 faiz təşkil etmişdir. Sahibkarlıq subyektlərinin sayı 677 mindən, o cümlədən hüquqi şəxslərin sayı isə 100 mindən çox olmuşdur.

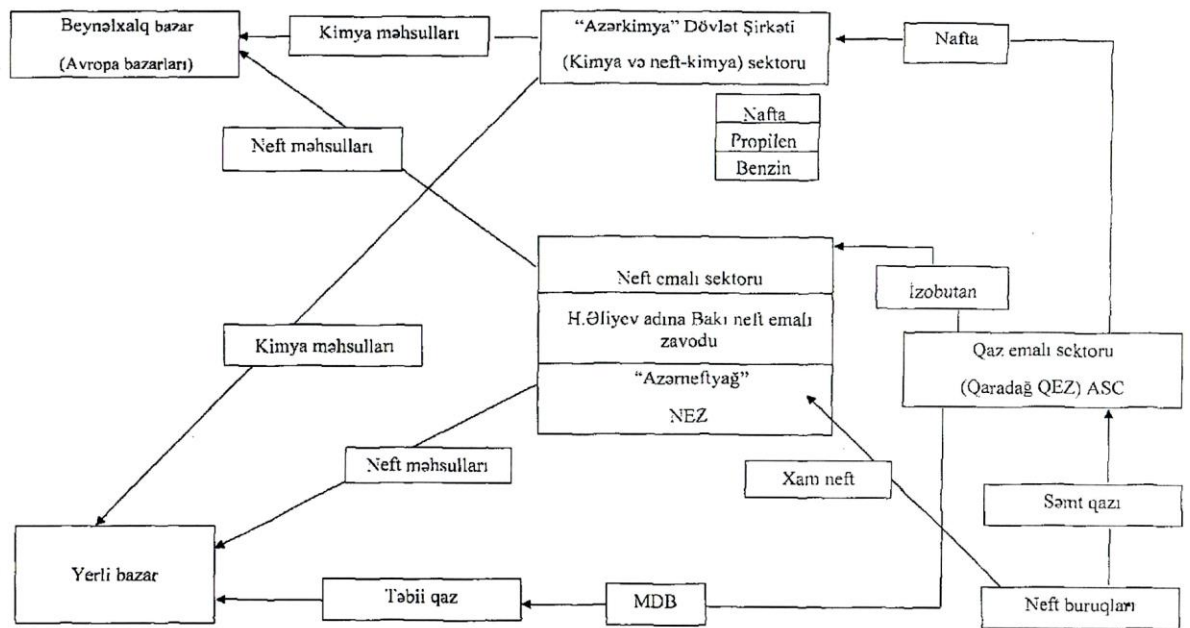

Şəkil 2.1. ÜDM-nin artımı

2014-cü ildə ÜDM artımı 5,2%, 2015-ci ildə 5,8%, 2016-cı ildə 4,8%,

2017-ci ildə isə 6% olmuşdur. Ümumi daxili məhsulun strukturunda artım dinamikası, əsasən, qeyri-neft sektorunun inkişafı hesabına baş verəcək. 2020-ci ilədək ÜDM-in həcmnin 100 milyard dollara çatdırılması nəzərdə tutulur.

2016-cı ildə sənaye istehsalının sahə strukturunda həmin sahənin xüsusi çəkisi 72,1%; məşğul olanların tərkibində isə 32,6%-i neftqazçıxarmanın payına düşür.

Şəkil 2.2. Azərbaycanın neft emalı, kimya və neft-kimya təmsalında sənayesinin ümumi prinsiplial sxemi

Azərbaycan Respublikasının YHK-nin inkişafı (2006-2016-cı illər) üzrə Dövlət Proqramında sahəni daha da inkişaf etdirmək üçün bir sıra önəmli işlərin aparılması nəzərdə tutulmuşdur. Ölkəmizin neft strategiyasına uyğun olaraq və ekoloji təhlükəsizliyin nisbi təmin edilməsi məqsədi ilə çıxarılan xam neftin və təbii qazın əsas hissəsinin xarici bazarda satılması nəzərdə tutulmuşdur.

Sənayesinin əsas xammal təchizatçısı sayılan neft-qaz emalı zavodları hazırda öz layihə güclərinin 30%-i səviyyəsində işləyirlər. Neftin emal dərinliyi

təxminən 56%-dir ki, bu da dünyanın digər NEZ-lərində olan eyni adlı göstərici ilə müqayisədə 25-30% azdır.

Kütləvi informasiya vasitələrində nəşr edilən məlumatlarda NEZ-lərin digər əraziyə köçürülməsi və Türkiyənin Ceyhan Terminalının yaxınlığında iri neft emalı və sənaye kompleksinin tikilməsi haqqında fikirlər söylənilir. Hökumət qərarları ilə həyata keçiriləcək həmin tədbirlərin əhəmiyyətini azaltmadan qeyd olunmalıdır ki, sənayenin ölkə iqtisadiyyatındakı mövqeyini qoruyub saxlamaq lazımdır, çünki məhz həmin sənaye çoxsaylı digər sahələrin inkişafına təminat yaradır.

Fikrimizi sübuta yetirmək üçün “Azərkimya” DŞ-in tərkibində fəaliyyət göstərən iri sənaye müəssisələrində istehsal edilən əsas növ məhsulların texniki-iqtisadi xarakteristikasını, istifadə sahələrini və sosial infrastruktur obyektləri (dəmiryol və avtomobil nəqliyyatı, tikinti sahəsi, anbar təsərrüfatı, tutumlar, çənlər və s.) ilə əlaqəni özündə əks etdirən cədvəl 2.1.-nə diqqət yetirmək kifayətdir.

Digər tərəfdən, artıq Azərbaycan uzun illərdir ki, sənaye məhsulları və dünya iqtisadi sistemində müvafiq yer tutur. 2016-cı ildə ölkə üzrə istehsal edilən sənaye məhsulunun 1,3%-i, işləyənlərin 5,9%-i, əsas istehsal fondlarının 2,26%-i kimya sənayesinin payına düşmüşdür.

Nəzərə alsaq ki, həmin sahənin mütəxəssisləri öz əvvəlki postsovet məkanındakı xammal təchizatçılarını və məhsul istehlakçılarını itirdiklərindən özlərinin 25-30% səviyyəsində güclə işləyirlər, onda onların fəaliyyətinin bərpası zamanı orada böyük iqtisadi potensialın olduğunu duymaq çətin deyildir.

Əvvəla qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 mart 2001-ci il tarixli sərəncamı ilə [9] kimya və neft-kimya müəssisələri Səhmdar Cəmiyyətinə çevrilmişdir.

Sumqayıt şəhərində yerləşən və sıx texnoloji (kooperasiya) əlaqəsi olan dörd iri kimya zavodları “Azərkimya” DŞ sistemində dövlət mülkiyyəti formasında fəaliyyətini aşağı güclə davam etdirirlər. Həmin zavodların texnoloji

əlaqəsi şəkil 2.2-də əks etdirilmişdir. Sxemdən göründüyü kimi, DŞ-nin iri müəssisəsi sayılan “Etilen-Polietilen” zavodunun fəaliyyəti NEZ və QEZ zavodlarından, digər sənaye müəssisələrinin fasiləsiz fəaliyyəti isə “Etilen-Polietilen” (EP) zavodundan asılıdır.

Cədvəl 2.1.

“Azərkimya” DŞ-nin tərkibində olan sənaye müəssisələrində istehsal edilən məhsulların xarakteristikası

Müə.s.adları	İstehsal edilən məhsullar	Normativ texniki bazası	İstifadə sahəsi, qablaşdırılması və daşınması
1	2	3	4
	1.Yüksək təzyiqli polietilen (YTP)	QOST 16337-77	İstifadə sahəsi: polietilen örtük alınması istehsalında, məişət əşyalarının, yeyinti, tibbi təyinatlı məhsulların alınmasında, kənd təsərrüfatı və xalq təsərrüfatı sahələrində, elektriki – texniki məmulatların istehsalında. Qablaşdırılması: YTP dənəvər xammalı 25 kq polietilen kisələrdə qablaşdırılır və bütün bağlı nəqliyyat vasitələri ilə daşınır
Sumqayıt “Etilen-Polietilen” Zavodu	2.Propilen	QOST 25043-87	Tətbiq sahəsi: polopropilenin, epixloridrinin, propilen oksidinin, nitrilokril turşusunun alınmasında tətbiq edilir, soyuducu agent kimi istifadə edilir. Qablaşdırılması və daşınması: propilen boru kəmərləri, dəmir yolu şənləri və sıxılmış qazlar üçün nəzərdə tutulan avtoçənlərdə daşınır.
	3.Butilen-Butadien fraksiyası	TŞ-3840262-130-92	Tətbiq sahəsi: BBF butadien sintetik kauçuk və s. İstifadə olunur. Qablaşdırılması və daşınması: BBF boru kəməri, dəmir yolu çənləri və sıxılmış qazlar üçün nəzərdə tutulan avtomobil çənlərində daşınır.

1	2	3	4
	5.Ağır piroliz qətranı	TŞ-1021256-89	İstifadə sahəsi: texniki karbon, koks, bitum istehsalında, üzvi sintezdə naftalin və digər üzvi maddələrin istehsalında, eləcə də qazanxana yanacağı kimi istifadə edilir. Qablaşdırılması və daşınması: ağır qətran xüsusi dəmir yol sistemləri daşınır.
	1.Bərk texniki natrium qələvisi	QOST 2263-79	Tətbiqi sahəsi:, metal natrium alınmasında, sənaye sularının yumşaldılmasında istifadə olunur. Qablaşdırılması və daşınması: hermetik polietilen kisələrdə qablaşdırılır, qızdırılmayan anbar binalarında saxlanılır. Hava nəqliyyatından başqa bütün növ nəqliyyatlarda bağlı nəqliyyat vasitələri ilə nəql edilir.
	2.Maye texniki natrium qələvisi	QOST 2263-79	Tətbiq sahəsi: kağız-sellüloza sənayesində və əlvan metallurgiyada. Qablaşdırılması və daşınması: dəmir yolu və avtomobil çənlərində, polad və polietilen çəlləklərdə, qızdırılmayan anbar binalarında saxlanılır. Qapalı nəqliyyat vasitələri dəmir yolu, avtomobil və su nəqliyyatı vasitələri ilə yükərin daşınma qaydalarına uyğun olaraq nəql edilir.
	3.Texniki 1.2 dixloritan	QOST 1942-86	Tətbiq sahəsi: vinil xlorid, etilen diamin, əczaçılıq preparatlarının istehsalında və həlledici kimi istifadə olunur. Qablaşdırılması və daşınması: dəmir yolu çənlərində və polad çəlləklərdə qablaşdırılır, hermetik bağlı polad tutmalarda və çəlləklərdə, qızdırılmayan anbar binalarında saxlanılır. Hava nəqliyyatından başqa bütün növ nəqliyyatlarda yüklərin daşınma qaydalarına uyğun bağlı nəqliyyat vasitələri ilə nəql edilir.
Sumqayıt “Aktiv Maddələr” Zavodu	4.Maye xlor	QOST 6718-93	Tətbiq sahəsi: ağardıcı maddələr, duzlar, xlor-üzvi birləşmələrin istehsalında, içməli suyun təmizlənməsində və mikrobuzlaşdırılmasında tətbiq olunur. Qablaşdırılması və daşınması: xüsusi dəmir yolu çənlərində, konteynerlərdə və çəlləklərdə nəql olunmasına dair (XTQ-83 təhlükəsizlik qaydalarının tələblərinə uyğun həyata keçirilir. Dəmir yolu vasitəsilə xüsusi çənlərdə, avtomobil nəqliyyatında daşınma qaydalarına uyğun olaraq nəql edilir.

1	2	3	4
	5. Texniki natrium karboksim etisellülonza 700-300 markalı	TŞ AZ 1356217-055-05	Tətbiq sahəsi: sintetik yuyucu maddələr istehsalında resorbsiya məqsədilə əlavə olunur. Qablaşdırılması və daşınması: üç-dört qatlı NM, VM və yaxud PM markalı kağız kisələrdə qablaşdırılır. Nəm və turşu buxarlar olmayan quru, bağlı anbar binalarında saxlanılır. Bütün növ nəqliyyatda yüklərin daşınması qaydalarına uyğun bağlı nəqliyyat vasitələri ilə nəql edilir.
	6. Texniki sintetik xlorid turşusu	QOST 857-95	Tətbiq sahəsi: tibbi, yeyinti sənayesi, əlvan və qara metallurgiyada tətbiq olunur. Qablaşdırılması və daşınması: xüsusi qummizə edilmiş dəmir yolu çənlərində, konteynerlərdə və polietilen çəlləklərdə nəql olunur. Turşuya davamlı materiallardan hazırlanmış hermetik rezervuarlarda saxlanılır. Dəmir yolu çənlərində, bağlı vaqonlarda, avtomobil və su nəqliyyatında daşınır.
	7. İncibirləşdir-ilmiş xlorid turşusu	TŞ AZ 1356217-096-04	Tətbiq sahəsi: qara və bi neçə əlvan metalların və onlarda hazırlanmış məmulatların müxtəlif kimyəvi tərkibi çikmələrindən təmizlənməsi üçün tərtib olunur. Qablaşdırılması və daşınması: polad və polietilen çəlləklərdə, xüsusi polad konteynerlərdə, dəmir yolu çənlərində qablaşdırılır. Turşuya davamlı silikat örtüyü olan diabaz plitələr ilə futərə edilmiş rezervuarlarda saxlanılır. Dəmir yolu və avtomobil çənlərində, bağlı vaqonlarda təhlükəli yüklərin daşınma qaydalarına əməl etməklə daşınır.
	8. Texniki natrium karbonat (B markalı)	QOST 5100-85	Tətbiq sahəsi: sabun və başqa yuyucu vasitələrin alınmasında, sellülozanın bişirilməsi, alüminium, şüşə istehsalatlarında, boksidlərin işlənməsində komponent xəlitə üçün, neft məhsullarının təmizlənməsi zamanı turşu komponentlərinin neytrallaşdırılmasında tətbiq olunur. Qablaşdırılması və daşınması: 4-5 qatlı kağız kisələrə qablaşdırılır. Nəm olmayan, quru, bağlı anbar binalarında saxlanılır. Bütün növ nəqliyyatda yüklərin daşınması qaydalarına uyğun bağlı nəqliyyat vasitələri ilə daşınır.

1	2	3	4
Sumqayıt “Aktiv Maddələr” Zavodu	9.Kalsium-xlorid	QOST 450-77	Tətbiq sahəsi: meşə və ağac, neft emalı sənayesində, soyuqluq texnikasında, inşaat materiallarının hazırlanmasında, əlvan metallurgiyada, avtomobil yollarının istismarı və inşaatı üçün, habelə keyfiyyətli qurutmada istifadə üçün tətbiq olunur. Qablaşdırılması və daşınması: metal çəlləklərdə qablaşdırılır. Bağlı anbar binalarında saxlanılır. Yüklərin daşınma qaydalarına uyğun istənilən növ nəqliyyatlarda daşınır.
	10.Xlor-parafin	TŞ AZ 05757535-080-96	Tətbiq sahəsi: depressatro, sürtkü yağı, dizeə yanacağı istehsalında istifadə olunur. Qablaşdırılması və daşınması: metal çəlləklər, dəmir yolu və avtomobil çənlərində qablaşdırılır. Bağlı, quru, qızdırılmayan anbar binalarında hermetik polad tutumlarda saxlanılır. Avtomobil və dəmir yolu nəqliyyatında mövcud qaydalara uyğun bağlı nəqliyyatla daşınır.
	11.Xlor-prafin XP-470	TŞ AZ 05757535-080-96	Tətbiq sahəsi: ağır və tünd polimer kompozisiyalarında və sürtkü yağlarında 2-ci plastifikator kimi istifadə olunur. Qablaşdırılması və daşınması: xlor-prafin XP13 məhsulunun daşınması saxlanması qaydaları ilə
	12.Texniki sulfat turşusu	QOST 2184-77	Tətbiq sahəsi: mineral gübrələr istehsalında, süni lif, karbolaktan, titan-2-oksidi, etil spirti və boya istehsalında istifadə edilir. Qablaşdırılması və daşınması: xüsusi sulfat turşusu üçün olan dəmir yolu çənlərində və polad çəllənglərdə daşınır. Poladdan və turşuya davamlı material ilə fəterə olunmuş tutmalarda saxlanılır. Dəmir yolu çənlərində, avtomobil nəqliyyatında, konteynerlərdə və çəlləklərdə yüklərin daşınma qaydalarına uyğun olaraq daşınır.
	1.Texniki propilen oksid	QOST 23001-78	Tətbiq sahəsi: propilen oksid, sadə poliefir qətranının poliuretan, propilenqlikol, SAM istehsalında, rəng-boya və digər sənaye sahələrində istifadə edilir. Qablaşdırılması və daşınması: xüsusi balonlara və istilikdən izolə edilmiş dəmir yolu çənlərində qablaşdırılır. Avtomobil və su nəqliyyatı ilə yüklərin daşınma qaydalarına uyğun olaraq daşınır.

1	2	3	4
	2.Lapol-3603-2-12 markalı sadə poliefir qətranı	TŞ AZ 05757529-77-2003	Tətbiq sahəsi: elastik penopolizetanolun istehsalında istifadə edilir. Qablaşdırılması və daşınması: poladan, alüminiumdan və polietildən hazırlanmış çəlləklərdə, dəmir yolu çənlərin, xüsusi polad konteynerlərində qablaşdırılır. Saxlanma kipliyi təmin edilən istənilən nəqliyyatda daşınır.
	3.Lapol 3003 markalı sadə poliefir qətranı	“.....”	“.....”
	4.Lapol5003-2B-10 markalı Sadə poliefir qətranı	“.....”	“.....”
	5.Lapol-702 markalı sadə poliefir qətranı	TŞ AZ 05757529-78-2003	Tətbiq sahəsi: PPE-nin istehsalında istifadə edilir, yüksək təzyiqli porşenli kompressorların silindrlərinin yağlanması üçün sintetik yağ kimi istifadə edilir. Qablaşdırılması və daşınması: Lapol-3603-2-12 markalı sadə poliefir qətranında olduğu kimi.
Sumqayıt “Üzvi Sintez” Zavodu	6.Propilen qlitol 1.2	TŞ 6-01-4689387-2-88	Tətbiq sahəsi: doymuş poliefir qətranlarının istehsalında xammal kimi istifadə edilməklə yanaşı, lak, rəng, boya, avtonəqliyyat üçün soyuducu mayelər istehsalında, kimya əcazılıq, yeyinti sənayesində və s. İstifadə edilir. Qablaşdırılması və daşınması: dəmir yolu və avtoçənlərdə qablaşdırılır, daşınır və polad çənlərdə saxlanılır.
	7.Sintetik mazut	TŞ AZ 05757529-12 2004	Tətbiq sahəsi: korroziyaya qarşı örtüklərin istehsalında xammal kimi, eəcə də soba yanacağı kimi istifadə olunur. Qablaşdırılması və daşınması: xüsusi tutumlarda saxlanılır. Dəmir yolu çənlərində, avtoçənlərdə, çəlləklərdə qablaşdırılaraq dəmir yolu və avtomobil nəqliyyatı ilə daşınır.
	8.MH 01 -03-18 markalı asfalt qətra parafinhəllədici	TŞ AZ 0575752906-2003	Tətbiq sahəsi:neft və qaz sənayesində neftin nəqli zamanı parafin çöküntülərinin həll edilməsi, neft avadanlıqlarından onların çökməsinə qarşı istifadə edilən yeni tərkibdir. Qablaşdırılması və daşınması: dəmir yolu və avtomobil çənlərində, eləcə də xüsusi metal çənlərdə qablaşdırılır. Dəmir yolu və avtomobil nəqliyyatında daşınır.
	9.Modifikasiya olunmuş MLRS-R Polimeri	TŞ AZ 05757529 - 74-98	Tətbiq sahəsi: neft və qaz quyularının qazılması zamanı qazma məhsullarının durulaşdırıcısı kimi istifadə olunur. Qablaşdırılması və daşınması: avtomobil və dəmir yolu çənlərində qablaşdırılır və bütün növ nəqliyyatlarda daşınır.

1	2	3	4
	1.Mütləqləşdirilmiş izopropil spirti	QOST 9805-84	Tətbiq sahəsi: üzvi sintezdə və sənayenin müxtəlif sahələrində həlledici kimi istifadə olunur, xarakterik iyi ilə rəngsiz, şəffav və tez alıxan mayedir. Qablaşdırılması və daşınması: şüşə qablarda, sink və ya polad çəlləklərdə, təmiz yuyulmuş dəmir yolu çənlərində və konteynerlərdə daşınır. Anbarda xüsusi düzəlmiş metal tutumlarda saxlanılır.
	2.Butadien	TŞ38. 103658-88	Tətbiq sahəsi: butadien, sintetik latejslər, kauçuklar və xloropen istehsalında istifadə edilir, havadan ağır olan qazdır, rəngsizdir. Qablaşdırılması və daşınması:Təzyiq altında hermetik tutumlarda inqibator əlavə olunmaqla saxlanılır.O, sıxılmış karbohidrogen qazları üçün nəzərdə tutulmuş,təmiz yuyulmuş dəmir yol çənlərində daşınmalıdır.
Sumqayıt“Sintez Kauçuk” Zavodu	3.Mütləqləşdirilmiş düzopropil efiri (DİRE)	TŞ38-602-12-44-96	Tətbiq sahəsi: izopopanol istehsalının rektifikatlı diizopropil efininin mütləqləşdirilməsi nəticəsində alınan həlledici avtomobil benzininin hazırlanmasında yüksək oktanlı komponent kimi istifadə olunur. Qablaşdırılması və daşınması: hermetik və təmiz yuyulmuş dəmir yolu çənlərində daşınır. Tutumlarda azot “yastığı” altında saxlanılmalıdır.
	4.Butilen-izobutilen fraksiyası (BİF)	TŞ AZ 13766060-054-2001	Tətbiq sahəsi: sulfat turşusunun iştirakı ilə aktivləşmə, oliqomerləşmə, eterifikasiya proseslərində və kommunal-məişət sahələrində xammal kimi istifadə edilir.
			Qablaşdırılması və daşınması: yüksək təzyiqli, üfüqi və ya kürəvi metal tutumlarında saxlanılır. Saxlanma müddəti 3 aydır. BİF sıxılmış karbohidrogen qazları üçün nəzərdə tutulmuş dəmir yol çənlərində daşınır.
	5.Oliqo-butaden stirol lak(Lak OBS)	“.....”	Tətbiq sahəsi: lak-boya materiallarının istehsalında örtük əmələ gətirən və tikinti işlərində örtük qatı yaradan vasitə kimi istifadə edilir. Qablaşdırılması və daşınması: lak bağlı çənlərdə saxlanılır.Bütün növ bağlı nəqliyyat vasitələri ilə yüklərin daşınma qaydarına uyğun daşınır.

Qeyd: Cədvəl "Azərkimya" DŞ-nin müvafiq kataloqu və sənaye məhsulları üçün mövcud olan TŞ AZ və QOST-ların əsasında tərtib edilmişdir.

Sənaye müəssisələrində göstəricilərin qeyd edilən səpkidə dəyişməsi onun sonayedəki mövqeyinin bir neçə istiqamətdə təhlil edilməsini şərtləndirmişdir. Bu məqsədlə, ilk növbədə təhlilin əhatə etdiyi dövrdə göstəricilərin istehsal sahələri üzrə dəyişməsini nəzərdən keçirmək yerinə düşərdi.

Cədvəl 2.2

Azərbaycanda iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə sənaye istehsalının strukturu (faizlə)

Məhsulların adları	Ölçü vahidi	İllər							2010-2016-cı illərdə artım tempi, %
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
Kaustuk soda	min ton	25.3	21.8	20.5	21.6	24.7	26.4	33.2	131.2
Propilen	“.....”	18.5	15.9	22.9	26.7	33.1	29.2	38.5	2.1 dəfə
Etilen	“.....”	40.1	31.9	46.4	50.5	61.1	54.7	72.6	1.8 dəfə
Polietilen	“.....”	32.3	27.2	40.5	47.2	59.0	53.0	70.4	2.2 dəfə
İzopropil spirti	“.....”	8.0	16.6	17.6	18.8	22.9	20.7	24.2	3 dəfə
Azot	mln.m ³	12.0	14.0	13.4	9.6	8.2	9.9	11.3	94.2
Lak boya məmulatları	min ton	1.6	1.8	1.9	1.7	1.5	3.5	1.7	106.3
Xlorid turşusu	Ton	4510	4960	6205	7942.3	6600	8100	7400	164.1
Sulfat turşusu	Ton	38.0	9.5	17.0	22.5	26.7	18.8	21.2	55.8
Polimer örtükləri	Ton	1360	2531	2635.5	1290.0	856.0	1475	921	67.7
Bərk rezin və onun qalıqları	Ton	77.2	113.6	66.1	7.2	0.7	-	-	X
Plastikdən qapı və pəncərə blokları	Ton	339.2	436.2	606.3	864.3	1048.3	1453	582.1	2.5 dəfə

Mənbə: Dövlət statistika komitəsi Bakı, 2017 s.178

Respublikamızın kimya sənayesi hazırda “Azərkimya” DŞ və onun təbəçiliyində olan müəssisələrlə təmsil edildiyindən, təhlil zamanı onların məlumatlarından istifadəyə üstünlük veririk. Qeyd edildiyi kimi, hazırda həmin şirkətin tərkibində dörd iri kimya zavodları - “Sintez-Kauçuk”, “Səthi Aktiv Maddələr”, “Etilen-Propilen” və “Üzvi Sintez” fəaliyyətlərini davam etdirirlər. Həmin zavodlarda əmtəəlik məhsul istehsalının dinamikasını xarakterizə edən məlumatlar cədvəl 2.3-də verilmişdir. Onun məlumatlarından aydın olur ki, şirkət üzrə, eləcə də onun avrı – ayrı müəssisələrində əmtəəlik məhsulun pul ifadəsi ilə həcmi yüksələn xətlə artmışdır. Nisbətən aşağı artım tempi “SAM” zavodunda

(101,2%), yüksək artım tempi isə “Etilen-Propilen” (“EP”) zavodunda (2,85 dəfə) müşahidə edilir.

Cədvəl 2.3.

“Azərkimya” DŞ-nin sənaye müəssisələri üzrə əmtəəlik məhsul istehsalının dinamikası

Müəssisələrin adları	2010		2015		2016		2010-2016-cı illərdə artım tempi,%
	Əmtəəlik məhsulun həcmi min ton	Şirkət üzrə xüsusi çəkisi, %	Əmtəəlik məhsulun həcmi min ton	Şirkət üzrə xüsusi çəkisi, %	Əmtəəlik məhsulun həcmi min ton	Şirkət üzrə xüsusi çəkisi, %	
Şirkət üzrə cəmi	72227.3	100	125672.6	100	152929.1	100	2.1
o cümlədən							
“SAM” zavodu	12573.8	17.7	9540.0	7.6	12910.0	8.4	101.2
“Üzvi Sintez” zavodu	8759.2	12.1	19258.2	15.3	18925.2	12.4	2.2 dəfə
“Sintez Kauçuk” zavodu	9570.0	13.2	2148.0	17.1	20306.0	13.3	2.1 dəfə
“Etilen-Polietilen” zavodu	35252.	48.8	75032.6	59.7	100396.0	65.6	2.85 dəfə

Qeyd: Cədvəl DŞ-nin illik hesabat materialları əsasında tərtib edilmiş və hesablanmışdır.

Sənaye zavodlarının əmtəəlik məhsul istehsalında iştirak dərəcəsini müəyyən edərkən, “SAM” zavodunun 2012-2016-cı illərdə mövqeyinin 2 dəfədən çox zəifləməsi, “EP”-nin isə əksinə, mövqeyinin güclənməsi diqqəti cəlb edir. Nəticədə 2016-cı ildə şirkət üzrə istehsal edilən bütün əmtəəlik məhsulun 65,6%-i “EP”, 13,3%-i “Sintez Kauçuk”, 12,4%-i “Üzvi Sintez” və 4,8%-i “SAM” zavodu tərəfindən təmin edilmişdir, Lakin 2012-ci illə müqayisədə şirkət üzrə istehsal edilən məhsulun çeşidi 42 addan 25 ada, 2015-ci ildə isə 9 ada enmişdir. Buna baxmayaraq, əvvəlki illərin hesabına şirkətin müəssisələrində böyük miqdarda məhsul qalığı müşahidə edilir (cədvəl 2.1.4). Cədvəldən göründüyü kimi, 01.01.2015-ci il tarixə 1775,9 min manat həcmində 5 adda, o cümlədən, “SAM” zavodu üzrə 760,8 min manat 20 adda (mütləq və quru kauçuk soda, maye xlor, sintetik xlorid turşusu, ingibir xlor turşusu; KMS, bəyaz, natrium karbonat; müxtəlif markalı xlor parafin, dixloreten, kükürd anhidridi; preparal-30; sabun, xloroplasl, mütləq və quru kalsium xlorid; XP-700; XP-13 faizli, (köpükləndirici). “Üzvi Sintez” zavodunda 845,1 min manat 1,3 adda (epoksid və poliefir qatranları,

propilen oksidi, polipropilenqlikol, propilenqlikol, p/e örtük, distilat, APQ kubu, MLSP- R polimeri, laklar, İNXP-1 bərkidici, poliqliserin və trixlor-propan); “Sintez Kauçuk” zavodu üzrə 1697,6 min manat 11 adda (mütləq və texniki izopropil spirti, butadien, dizopropil efiri, əlif, ODS və OPK markalı laklar; BİF, SKS-65 lateksi; BS-50 lateksi, mastika, müxtəlif ölçülü kanistrlər); “EP” üzrə 4355,5 min manat 6 adda (yüksək təzyiqli polietilen; propilen, 13-12 piroliz qətram, ağır qatran; BBP, polietilen örtük) məhsul qalığı olmuşdur. Nisbətən 3,76 dəfə və ya 4892,7 min manat qalıq məhsulun həcmi artmışdır. Çeşidlər üzrə qalıq məhsulun tərkibində əsaslı dəyişiklik onların miqdarı ilə şərtlənmişdir. Qeyd edilən tarixə DŞ üzrə 6668,6 min manat qalıq məhsulun 3410,1 min manat və ya 51%-i “EP”; 1436,8 min manat (21,5%) “Sintez Kauçuk”; 896,3 min manat (13,4%) “Üzvi Sintez” və 747,4 min manat (11,2%) “SAM” zavodunda müşahidə edilir.

Cədvəl 2.4

“Azərkimya” DŞ-nin müəssisələrinin anbarlarında hazır məhsul qalığı
(min manat)

Müəssisələrin adları	01.01.2015-ci il vəziyyətinə	01.01.2017-ci il vəziyyətinə
Şirkət üzrə cəmi	1775.9	6668.6
“SAM” zavodu	760.8	747.4
“Üzvi Sintez” zavodu	845.1	896.3
“Sintez Kauçuk” zavodu	1647.6	1436.8
“Etilen-Polietilen” zavodu	4355.5	3410.1

Qeyd: Cədvəl DŞ-nin ilkin uçot və hesabat sənədlərinin məlumatları əsasında tərtib edilmiş və hazırlanmışdır.

Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına görə, sənaye üzrə 01.01.2008-ci il vəziyyətinə anbarlarda olan məhsulların həcmi 35,5 mln. manat [13, 34] təşkil etmiş və bütünlükdə ölkə sənayesi üzrə hazır məhsul istehsalının 14,6%-ni təşkil etmişdir. Həmid qalığın 50%-dən çoxu “Azərkimya” DŞ- nin müəssisələrinin payına düşür.

“Azərkimya” DŞ-də böyük çeşiddə və məbləğdə sənaye məhsulları müxtəlif dövrlərdə anbarlarda qalsa da, İxrac məhsullarının coğrafiyası və məbləği ildən-ilə

artmaqdadır. Bütünlükdə, 2010-2016-cı illər ərzində şirkətin ixrac etdiyi məhsulların həcmi 4,5 dəfə, o cümlədən MDB və Baltikyanı ölkələr üzrə 7,8 dəfə, uzaq xarici ölkələr üzrə isə 3,5 dəfə artmışdır. Əgər 2010-ci ildə şirkət MDB və Baltikyanı 9 ölkəyə məhsul göndərirdisə, son illərdə onların sayı 8-12 arasında dəyişmişdir. Həmin illərdə sənaye məhsulları göndərilən uzaq xarici ölkələrin sayı 11-dən 15-ə Çatmış və ya 36,4% çoxalmış, ixrac edilən sənaye məhsullarının həcmi isə 21222,9 min ABŞ dollarından 73554 min ABŞ dollarına çatmışdır. 2015-ci ildə şirkət dünyanın 18 uzaq xarici ölkəsinə 60228 min ABŞ dolları məbləğində məhsul göndərmişdir.

Cədvəl 2.5

“Azərkimya” DŞ-i üzrə istehsal edilən məhsulların ölkələr üzrə ixracı

İllər	İxrac			
	MDB ölkələri və Baltikyanı ölkələr	Məbləği min dollar	Uzaq xarici ölkələr	Məbləği min dollar
2010	9	6640.1	11	21222.9
2011	12	1174.2	12	20241.8
2012	12	14940.4	13	20301.6
2013	11	151666.8	14	28561.2
2014	10	27906.0	14	56829
2015	8	34800	18	60228
2016	10	52088	15	73554
Artım tempi, %-lə	111.1	7.8 dəfə	136.4	3.47 dəfə

Qeyd: Cədvəl DŞ-nin ilkin uçot və hesabat sənədlərinin məlumatları əsasında tərtib edilmiş və hazırlanmışdır.

Araşdırmalar göstərir ki, 2015-ci ildə şirkət tələfindən ixrac edilən 95 mln. ABŞ 2016 – cı ildə dünyanın 25 ölkəsinə məhsul ixrac edən Türkiyə I yer (310,3%); Rusiya II yer (22,4%); Litva isə III yer (12,0%) tutmuşdur. İl ərzində sənaye məhsulu ixrac olunan 15 xarici ölkə içərisində ABŞ, Pakistan, Hindistan, Belçika, Polşa, İtaliya, İsveçrə, İspaniya, Latviya, Çin, Slovakiya ön sırada dayanırlar. Həmin il ərzində şirkət tərəfindən 15 adda məhsul ixrac olunmuşdur. Onların içərisində yüksək təzyiqli poliefilen (58,7 mln. dollar), L-12 piroliz qətranı (21,6 mln. dollar), mütləq izopropil spirti (17,9 mln. dollar), poliefir qətranı (12,1 mln. dollar), propilen oksidi (5,9 mln. dollar), buladien (5,1 mln.

dollar), E-6 ağır qatranı (1,7 mln. dollar) və mavc kaustik soda (1,1 mln. dollar) üstünlük təşkil edirlər. Həmin materiallarla yanaşı, şirkət tabeliyində olan müəssisələrin digər məhsullarını da ixrac etmişdir (quru kaustik soda, butilen-izobulilen fraksiyası, mütləq dizopropil efiri, dixioritan, maye xlor, sintetik xlorid turşusu, propilen). 15 adda ixrac edilən sənaye məhsullarının beşi “SAM”, dördü “EP”, dördü “Sintez Kauçuk” və ikisi “Üzvi Sintez” zavodlarının məhsullarıdır. Lakin həcminə görə “EP” zavodunun ixrac edilən məhsulunun ümumi ixracdakı payı 65,4% (82,2 mln. dollar: 125,6 mln. dollar x 100%) təşkil etmişdir. Deməli, ixrac edilən məhsullar əsasən xammal kimi çıxış etmişdir. Lakin bütünlükdə ixrac edilən sənaye məhsullarının xüsusi çəkisi ümumi ixracda cəmi 3,0% təşkil edir. Ölkəmizdə 105 kimya sənayesi müəssisəsinin və 61 fiziki şəxsin olmasına baxmayaraq, sənaye məhsullarının idxalı ildən-ilə artmaqdadır. Əgər 2011-ci ildə ölkəmizə idxal edilən sənaye məhsullarının həcmi 68,7 mln. dollar təşkil edirdisə, 2016-cı ildə həmin rəqəm 249,2 mln. dollara çılmış və yaxud idxalın həcmi 3,6 dəfə artmışdır. 2011-ci ildə idxal olunan sənaye məhsullarının həcmi ixrac edilən eyni adlı məhsuldan 3,2 dəfə çox olmuşdursa, 2016 cı ildə həmin fərq xeyli azalaraq 1,3 dəfə təşkil etmişdir. Nəticədə, 2011 və 2016-cı illərdə sənaye məhsullarının idxaldakı xüsusi çəkisi dəyişmədən 4,7% səviyyəsində olmuşdur. Lakin ayrı-ayrı illərdə həmin səviyyənin artıb-azalan xətlə dəyişdiyi müşahidə edilir. 2016-cı ildə ölkəyə gətirilən əczaçılıq məhsullarının təxminən 90%-i uzaq xarici ölkələrdən, gübrələrin isə 91,3%-i MDB ölkələrindən idxal olunmuşdur. “Azərkimya” DŞ üzrə idxal edilən məhsulların miqdarına və coğrafiyasına qiymət verərkən aydın olur ki, əgər şirkət 2010-ci ildə 7 ölkədən 2,6 mln. dollar, 2001-ci ildə 9 ölkədən 3,5 mln. dollar, 2012-ci ildə 6 ölkədən 1,55 mln. dollar məhsul idxal edirdisə, 2015- ci ildə Ölkələrin sayı 11-ə çatmış, idxalın məbləği isə 7,2 mln. dollar olmuşdur. 2015-ci ildə şirkət təkcə Rusiya Federasiyasından 53 adda, Ukraynadan 5 adda, Almaniyadan 6 adda, Türkiyədən 10 adda müxtəlif təyinatlı məhsul almışdır. Uzaq xarici dövlətlərdən ölkəmizə gətirilən məhsulların 5,0%-ni

sənaye məhsulları, 2,75%-ni isə polimer materiallar, plastik kütlə, kauçuk, rezin və onlardan hazırlanmış məmulatlar təşkil etmişdir. Bütün bunların nəticəsində “Azərkimya” DŞ üzrə əmtəəlik məhsulun artımı ilə məhsul çeşidinin azaldılması arasında disproporsiya yaradılmışdır. Belə ki, 2005-2015-ci illər ərzində əmtəəlik məhsul istehsalının həcmi 383,8 mlrd, manat AZM-dən 628,4 mlrd, manat AZM-ə çatdığı halda, məhsul çeşidinin differensial sayı 42-dən 9-a enmişdir

Beləliklə, respublikamızın sənaye müəssisələrində mövcud məhsulların keyfiyyətini yüksəltmək, çeşidini və həcmi artırmaq üçün orada geniş miqyaslı investisiya-innovasiya xarakterli kompleks tədbirləri həyata keçirmək və müvafiq strategiyaları formalaşdırmaq lazımdır. Sonuncu eyni zamanda idxal edilən eyni adlı məhsulların azalmasına da təminat yaratmış olar. Odur ki, gələcəkdə “Azərkimya” DŞ-nin müəssisələrində məhsul innovasiyasının tərkibinə daha çox diqqət yetirilməlidir.

Şirkətdə və onun müəssisələrində marketinq fəaliyyətinin genişləndirilməsi də anbarda qalan hazır məhsulların satışına imkan verərdi. Təhlildən belə nəticəyə gəlmək olar ki, sənayenin iqtisadi inkişaf strategiyası formalaşarkən, qiymət faktoruna da xüsusi diqqət yetirilməlidir, əks təqdirdə şirkət çətinliklə əlaqə yaratdığı tələbatçı firmaları da itirə bilər. Qeyd edilən strateji xətt içərisində sənaye müəssisələrinin əsas xammal baxası sayılan neft-qaz emalı zavodlarının mövcud istehsal potensiallarından səmərəli istifadə edilməsi həllini gözləyən problemlərdəndir.

2.2. Sənaye müəssisələrinin investisiya siyasətinin səmərəli həyata keçirilməsi imkanlarının qiymətləndirilməsi

Azərbaycanda həyata keçirilən uğurlu iqtisadi siyasəti, onun nəticəsində iqtisadi inkişafı yüksək qiymətləndirərkən qeyd etmək lazım gəlir ki, bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar, investisiya siyasətinin səciyyəvi xüsusiyyəti

ağırlıq mərkəzini yeni mənzil infrastruktur obyektlərinin tikintilərinə investisiya qoyuluşunun ümumi həcmində bu məqsədlərə yönəldilən vəsaitin xüsusi çəkisini artırmaqdan, texnoloji məqsədlər üçün maşın və avadanlıqların alınmasına daha çox vəsait ayrılmasından ibarətdir.

Ölkəmizdə investisiya siyasətinin sənayedəki birinci dərəcəli vəzifəsi emal və istehlak edən sahələrlə investisiya qoyuluşları arasındakı nisbəti yaxşılaşdırmaqdan, vəsaiti elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsini təmin edən sahələrin xeyrinə yenidən bölüşdürməkdən ibarətdir. İqtisadi inkişafın təmin edildiyi illərdə sənaye ilə bağlı bu və ya digər formada əlaqədə olan bir sıra obyektlər tikilib istifadəyə verilmiş və yaxud yenidən qurulmuşdur. Belə ki, 2000-ci ildə bir sıra elektrik və istilik mərkəzləri, ötürücü xətləri, “Azərneftyağ” zavodunda bitum istehsalı qurğusu istifadəyə verilmişdir.

2001-ci ildə “Etilen-Propilen” zavodunun nəzdində “Buxar-Generator kompleksi”, Sumqayıt şəhərində elektrik təchizatını yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə 400 MVt gücündə yarımstansiyanın bərpası, sonrakı ildə adı çəkilən zavodda bitum istehsalı qurğusunun istiladəyə verilməsi və s. aparılan investisiya siyasətinin tərkib hissəsini təşkil etmişdir. Lakin buna baxmayaraq, ölkəmizin sənaye müəssisələrinin (“BP” zavodu istisna olmaqla) mövcud texniki-texnoloji səviyyəsi dünya bazarında rəqabətə davam gətirə bilən məhsul istehsal etməyə imkan vermir. Əvvəlki yarımbölmədə qeyd edildiyi kimi, “Azərkimya” DŞ-nin tabeliyində olan kimya zavodlarında əsas növ məhsulların normativ-texniki bazasını sovet dövründən qalmış -“QOST”-lar və yaxud ölkə daxilində qəbul edilmiş Texniki Şərtlər təşkil edir. Bir çox sənaye sahələrində olduğu kimi, sənayedə də əsas istehsal fondları yüksək aşınma dərəcəsi ilə şərtləşir (cədvəl 2.6).

Cədvəldən göründüyü kimi, əsasən neft və yeyinti sənayesində tətbiq edilən yeni texnologiyalar hesabına 2008-2016-cı illər ərzində bütün sənayedə ƏİF-in aşınma dərəcəsi 56,9% dən 37,45-ə enmişdir.

Cədvəl 2.6

Azərbaycanın müxtəlif sənaye istehsalında əsas istehsal fondlarının aşınma dərəcəsi, (%-lə)

Sənayenin istehsal sahələri	İllər								
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Bütün sənayedə	56,9	56,9	56,1	65,6	47,7	44,2	41,1	39,7	37,4
O cümlədən:									
Kimyəvi maddələr və məhsullar istehsalında	59,9	58,5	58,7	47,6	47,1	48,4	53,7	54,6	54,0
Rezin və plastik məmulatlar istehsalında	64,7	59,2	58,5	56,4	56,0	62,8	50,5	59,7	54,9
Neft məhsulları istehsalında	83,7	83,7	62,6	58,9	63,7	60,8	56,7	56,4	59,3
Xam neft və təbii qaz hasilatında	53,7	58,4	64,6	76,6	41,8	39,4	36,1	34,0	33,0

Mənbə: AR Dövlət statistika komitəsi, Bakı, 2017, [13,59]

Lakin Sumqayıt kimya kompleksində tikilib istifadəyə verilən Buxar-Generator mərkəzi və “EP-300” qurğusunun yenidən qurulması, Bakı Əczaçılıq, “Salyan plastik kütlə”, Neftçala “Yod-Brom” zavodları və sair zavodlarda aparılan yenidənqurma işləri nəticəsində əsas istehsal fondlarının yeniləşməsində öz töhvəsini vermişsə, qeyd edilən illərdə adı çəkilən fondun aşınma dərəcəsi kimyəvi maddələr və məhsullar istehsalında 59,9%-dən 54,0%-ə, rezin və plastik məmulatlar istehsalında isə 64,7%-dən 54,9%-ə enmişdir. Yeni emal qurğularının tikilib istifadəyə verilməsi nəticəsində koks və neft məhsulları istehsalında əsas fondların 24,4%-i təzələnmişdir. Başqa sözlə, sahədə ƏİF-in yeniləşmə səviyyəsi sənaye üzrə eyni adlı dəyişiklikdən daha aşağı temple həyata keçirilmişdir. Deməli, sahədə texniki-texnoloji səviyyəni yüksəltməyin yeganə yolu orada investisiya təminatım gücləndirməkdir.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin və onun layiqli davamçısı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə aparılan iqtisadi islahatlar və yaradılan əlverişli investisiya mühiti nəticəsində ölkə iqtisadiyyatına 2006-2016-cı illərdə bütün maliyyə mənbələri hesabına 38,1 mlrd. ABŞ dolları məbləğində investisiya qoyulmuşdur ki, bunun da 27,1 mlrd, dolları və ya 71,1%-

ni xarici investisiyalar təşkil edir. 2016-cı il ərzində ölkə iqtisadiyyatına yönəldilmiş xarici investisiyaların həcmi əvvəlki ilə nisbətən 3,3% artmışdır. Sərmayənin 90,0%-i iqtisadiyyata birbaşa investisiyalar, 10,0%-i isə maliyyə kreditləri şəklində daxil olmuşdur. Bu dövrdə birgə və xarici investisiyalı müəssisələr tərəfindən iqtisadiyyatın qeyri-neft sektoruna 87,1 mln. ABŞ dolları məbləğində investisiya yönəldilmişdir.

Məlumdur ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində investisiyalar daşınmaz və daşınan əmlaka, intellektual mülkiyyətə, əşya hüququna və digər qiymətli vasitələrə kreditlər və qiymətli kağızlar şəklində qoyuluşlardır. Maddi aktivlərin alınmasına yönəldilən investisiya real və ya birbaşa investisiyalara (yəni maşın, avadanlıq, xammal-material entiyatları, müəssisələrin tikilməsi və s.), qiymətli kağızların alınmasına yönəldilən pul vəsaitləri isə-portfel investisiyalarına aid edilir. Sənaye müəssisələrində aparılan yenidənqurma, genişləndirmə, texniki təminatın genişləndirilməsi, avadanlıq və texnologiyaların alınması, informasiya-kommunikasiya vasitələrinin tətbiq edilməsinə çəkilən xərclərin məcmusu isə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyalar adlanır.

Cədvəl 2.7

Azərbaycan iqtisadiyyatına yönəldilmiş xarici, daxili investisiyalar və maliyyə kreditləri, (mln.ABŞ dolları)

İllər	Bütün mənbələr üzrə investisiya qoyuluşunun cəmi	O cümlədən				
		Daxili İnvestisiyalar	Xarici İnvestisiyalar	Onlardan:		
				Maliyyə kreditləri	Neft sənayesi	Birgə müəssisələr və xarici firmalar
2005	7544,0	2168,9	4375,1	220,4	139,8	14,9
2006	9932,0	2311,5	4625,0	101,5	416,2	102,8
2007	10694,3	3387,2	4307,3	196,3	780,1	330,9
2008	11932,2	4460,2	6472,0	120,0	891,8	460,2
2009	15571,0	7479,9	7091,1	336,2	544,5	210,4
2010	17441,4	9514,4	8927,0	262,9	546,1	118,0
2011	20561,8	10470,0	9091,8	192,0	820,5	79,3
2012	22796,6	11561,7	9234,9	223,0	1693,0	318,9
2013	27326,2	16955,2	10371,0	238,3	2972,4	250,1
2014	27922,7	16347,2	11575,2	293,0	4088,1	104,2
2015	19118,5	8225,3	10793,2	698,4	3799,9	230,5
2016	14300,4	4247,6	101052,8	983,5	3422,3	368,4
2005/2016	238141,3	51129,1	187916,4	3865,5	20114,7	2588,6

Mənbə: AR Dövlət statistika komitəsi, [12, 352]

Tədqiq edilən sahənin investisiya təminatının mövcud vəziyyətini öyrənmək üçün ölkəmizin sənaye sektoruna və onun əsasını təşkil edən əsas kapitalla investisiya yönümünü mülkiyyət formaları, iqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə təhlil etmək, investisiyalardan maliyyə mənbələri üzrə istifadə səviyyəsinə qiymət verməklə müvafiq ehtiyat imkanlarını aşkara çıxarmaq vacibdir. İlk növbədə ölkəmizin sənaye sektoruna yönəldilən investisiyalar və onlardan istifadə səviyyəsini nəzərdən keçirək (cədvəl 2.8). Cədvəl materiallarının təhlilindən belə aydın olur ki, 2010-2015-ci illərdə bütün sənayeyə 18501,5 mln. manat AZN yönəldilmişdir ki, onun da 14844,6 mln. manatı və ya 80,3%-i xarici, qalan 19,7%-i isə daxili investisiyalardır. Bu investisiyaların yalnız 622,6 mln. manatı və yaxud 3,4%-i emal sənayesinə sərf edilmişdir ki, onların da 234,3 mln. manatı və ya 37,6%-i xarici, 62,4%-i isə daxili investisiyalar təşkil etmişdir. Həmin illərdə sənayenin cəmi 21,0 mln. manat o cümlədən 3,2 mln. manat xarici investisiya) investisiya yönəldilmişdir ki, bu da emal sənayesinə qoyulmuş sərmayənin 1,0%-ni təşkil edir.

Cədvəl 2.8

Azərbaycanda sənaye sektoruna yönəldilən investisiyalar və onlardan istifadə
(mln. dollar)

	İllər						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Bütün sənaye üzrə cəmi	17441,4	20561,8	22796,6	27326,2	27922,7	19118,5	14300,4
Onlardan:							
Xarici investisiyalar	8927,0	9091,8	9234,9	10371,0	11575,2	10793,2	101052,8
Daxili investisiyalar	9514,4	10470,0	11561,7	16955,2	16347,2	8225,3	4247,6
Emal sənayesi üzrə cəmi:	280.1	362.5	428.3	577.8	1145.8	1115.8	1112.3
Onlardan:							
Xarici investisiyalar	140.5	240.8	127.9	315.7	575.7	535.9	517.8
Daxili investisiyalar	139.6	121.7	320.4	262.1	570.1	579.9	594.4
sənaye sahələri üzrə cəmi:	11.3	11.3	13.5	22.8	33.3	55.6	43.2
Onlardan:							
Xarici investisiyalar	0.04	0.04	2.5	0.1	0.02	0.3	0.07
Daxili investisiyalar	1.26	1.26	1.0	2.7	3.2	5.3	3.1
Sənaye sahələrinə yönəldilən investisiyaların emal sənayesindəki xüsusi çəkisi (%)	0.2	0.2	0.2	0.1	0.08	0.1	0.1

Mənbə: AR Dövlət statistika komitəsi, [13,48]

2010-2016-cı illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatına 38,2 mlrd, dollar investisiya qoyulmuşdur ki, onun da 70%-dən çoxu əsas kapitala yönəldilmişdir. Əsas kapitala yönəldilmiş daxili və xarici investisiyalar haqqında məlumat cədvəl 2.9-də verilmişdir. Onun məlumatlarından aydın olur ki, 2016-cı ildə 2010-cu ilə müqayisədə əsas kapitala investisiya qoyuluşu 6,4 dəfə, o cümlədən daxili investisiya 6,3 dəfə, xarici investisiya isə 6,6 dəfə artmışdır. Əgər 2005-ci ildə əsas kapitala yönəldilən investisiyaların 65,5%-i daxili, 34,5%-i isə xarici investisiyalar, 2010-cu ildə uyğun olaraq 47,6% və 52,4% olmuşdursa, 2016-cı ildə həmin nisbət bir qədər dəyişərək 46,5% və 53,5% təşkil etmişdir. Əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaları mülkiyyət növləri üzrə təhlil edərkən aydın olur ki, 2005-ci ildə həmin vəsaitin 58,3%-i dövlət, 41,7%-i isə qeyri-dövlət sektoruna (onlardan 32,8%-i xarici və müştərək müəssisələrin payına düşür) yönəldiyi halda, 2010-cı ildə həmin nisbət uyğun olaraq: 41,7%; 58,3%; (40%); 2016-cı ildə isə 31,1% i 68,9% (55,3%) təşkil etmişdir. Nəticədə, qeyri-dövlət sektorunda əsas kapitala yönəldilən investisiyaların xüsusi çəkisi 41,7%-dən 68,9%-ə, o cümlədən: xüsusi mülkiyyət üzrə 8,9%-dən 13,4%-ə, xarici və müştərək müəssisələr üzrə isə 32,8%-dən 55,3%-ə qədər yüksəlmişdir (cədvəl 2.9).

Cədvəl 2.9

Azərbaycanda əsas kapitala yönəldilmiş daxili və xarici investisiyalar

İllər	İnvestisiyaların cəmi, min. manat AZN		O cümlədən			
			Daxili investisiya		Xarici investisiya	
	Həcmi, min manat	Xüsusi çəkisi,%-lə	Həcmi, min manat	Xüsusi çəkisi,%-lə	Həcmi, min manat	Xüsusi çəkisi,%-lə
1995	228	100	149.3	65.5	78.7	34.5
1996	644.5	100	267.7	41.5	376.9	58.5
1997	910.2	100	308.7	33.9	601.5	66.1
1998	1102.4	100	356.1	32.3	746.3	67.7
1999	928.5	100	395.2	42.6	533.3	57.4
2000	967.8	100	460.3	47.6	507.5	52.4
2011	20561,8	100	10470,0	62.6	733.1	37.4
2012	22796,6	100	11561,7	74.1	1561.0	25.9
2013	21448,2	100	13178,9	75.2	8269,3	24.8
2014	21890,7	100	12715,0	73.1	9175,7	26.9
2015	20057,4	100	9058,5	45,2	10998,9	54.8
2016	22706,4	100	6490,3	28,6	16216,1	71,4

Mənbə: AR DSK, [14, 50]

Təhlil dövründə ölkə iqtisadiyyatına cəlb olunmuş xarici investisiyaların məbləği 27,0 mlrd. ABŞ dolları və ya ümumi investisiyanın 71,1%-ni təşkil etmişdir.

Əsas kapitala investisiyaların maliyyə mənbələri üzrə istifadə edilməsi (formalaşması) səviyyəsinə diqqət yetirərkən aydın olur ki, əgər 2010-cı ildə investisiyalann 71,2%-i müəssisə və təşkilatların öz, vəsaiti, 13,6%-i bank kreditləri, 2,9%-i büdcə vəsaitləri hesabına təmin edilmişdirsə, 2014-cü ildə həmin nisbət uyğun olaraq: 85,6%, 5,4% və 2,4%; 2006-cı ildə isə 70,7%; 6,8% və 14,2% təşkil etmişdir.

Əsas kapitala yönəldilən investisiyada 2010-cı ilə nisbətən 2016-cı ildə büdcə vəsaitlərinin xüsusi çəkisinin kəskin artması (11,3%) ölkə ərazisində geniş miqyaslı sosial infrastruktur obyektlərinin (məktəblərin, yolların, körpülərin, əlillər üçün yaşayış evlərinin və s.) tikintisi ilə əlaqədar olmuşdur.

2013-cü ildən başlayaraq əsas kapitala bank kreditlərinin büdcədən kənar vəsaitlərin çoxalması bir tərəfdən bank-kredit sisteminin işinin təkmilləşməsindən, digər tərəfdən isə real sahibkarlığın inkişafı ilə əlaqədardır. 2010-2016-cı illər ərzində müəssisə və təşkilatların əsas kapitala yönəltdiyi investisiyaların həcmi 689,2 mln. manatdan 4767,0 mln. manata çatmış və yaxud 6,9 dəfə artmışdır. Lakin 2016-cı ildə əvvəlki ilə nisbətən həmin vəsaitlərin 7,6% azalması müəssisələrin aşağı rentabelli işləməsi və onların anbarlarında böyük həcmdə hazır məhsul qalığı ilə əlaqədar olmuşdur (cədvəl 2.10).

-Qeyd edildiyi kimi, 2005-2016-cı illərdə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların orta hesabla 61,6%-i xarici investisiyalardır. Həmin vəsaitin ölkələr üzrə həcmi qiymətləndirərkən aydın olur ki, uzaq xarici ölkələr bu prosesdə daha fəal iştirak edirlər.

Cədvəl 2.10

Mülkiyyət növləri üzrə Azərbaycanda əsas kapitala yönəldilmiş investisiyalar
(ümumi həcmdə xüsusi çəkisi, %-lə)

İllər	Cəmi	O cümlədən, mülkiyyət növləri üzrə		Onlardan:		
		Dövlət	Qeyri dövlət	Xüsusi	Xarici və müştərək müəssisələr	Bələdiyyələr
2005	100	58.3	41.7	8.9	32.8	-
2006	100	38.0	62.0	10.5	51.5	-
2007	100	27.6	72.4	9.4	63.0	-
2008	100	32.2	67.8	6.0	61.8	-
2009	100	47.0	59.3	16.9	42.4	-
2010	100	41.7	58.3	18.3	40.0	-
2011	100	26.1	73.9	16.7	57.2	-
2012	100	18.7	81.3	13.1	68.2	0.0
2013	100	14.8	85.2	8.3	76.9	0.0
2014	100	9.3	90.7	11.7	79.0	0.0
2015	100	16.2	83.8	15.4	68.3	0.1
2016	100	31.1	68.9	13.4	55.3	0.2

Mənbə: AR DSK, [14,29]

Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, 2012-2016-cı illər ərzində Böyük Britaniya şirkətinin ölkə iqtisadiyyatında əsas kapitala yönəltdiyi İnvestisiyanın məbləği 512,6 mln. manatdan 1547,7 mln. manata və ya artım 3 dəfə, ABŞ şirkətlərinin vəsaitləri 346,5 mln. manatdan 574,6 mln. manata (1,65 dəfə), Yapon şirkətlərinin vəsaiti 206,8 mln. manatdan 252,6 mln. manata (1,23 dəfə), Norveç firmaları 99,3 mln. manatdan 225,3 mln. manata (2,27 dəfə), Türkiyə şirkətlərinin vəsaiti 199,6 mln. manatdan 215,3 mln. manata (7,9%), Almaniya şirkətlərinin vəsaiti 5,2 mln. manatdan 214,4 mln. manata (41,2 dəfə) artmışdır. Bütünlükdə qeyd edilən illər ərzində Böyük Britaniya şirkətləri əsas kapitala 6987,0 mln. manat, ABŞ 2871,1 mln. manat, Yaponiya 1353,0 mln. manat, Norveç - 1010,5 mln. manat, Almaniya 335,5 mln. manat. Səudiyyə Ərəbistanı 306,4 mln. manat, Fransa 63,2 mln. manat, Türkiyə 1186,9 mln. manat, İran 67,0 manat, BƏƏ 86 mln. manat, İtaliya 39,3 mln. manat və Rusiya 340,3 mln. manat investisiya yönəlmişdir. Həmin ölkələrlə yanaşı Sinqapur, İsveçrə, Lüksemburq, Avstriya, Yunanıstan, Çin və digər ölkələr də Azərbaycanda əsas kapitala bu və ya digər

məbləğdə investisiya qoymuşlar.

Cədvəl 2.11

Azərbaycanda investisiyadan maliyyə mənbələri üzrə istifadə edilməsi
(fəaliyyətdə olan faktiki qiymətlə)

Maliyyə məntəqələri	2000		2003		2014		2015		2016	
	Həcmi min. manat	Ümumi həcmdə Xüsusi çəkisi, %	Həcmi min. manat	Ümumi həcmdə Xüsusi çəkisi, %	Həcmi min. manat	Ümumi həcmdə Xüsusi çəkisi, %	Həcmi min. manat	Ümumi həcmdə Xüsusi çəkisi, %	Həcmi min. manat	Ümumi həcmdə Xüsusi çəkisi, %
Əsas kapital investisiyaların cəmi	967.8	100	3786.4	100	21890,7	100	20057,4	100	22706,4	100
O cümlədən maliyyə mənbələri üzrə										
Müəssisə və təşkilatların öz vəsaiti	689.2	71.2	3108.1	82.1	14213.7	85.6	14767.0	82.6	14407.6	70.7
Əhalinin şəxsi vəsaiti	45.3	4.7	1122.2	3.2	716.1	4.4	531.8	5.7	639.1	3.8
Bank kreditləri	131.9	13.6	187.3	5.0	268.3	5.4	372.1	6.4	425.0	6.8
Büdcə vəsaitləri	284	2.9	110.6	2.9	118.5	2.4	193.6	3.4	883.5	14.2
Başqa təşkilatların borc vəsaitləri	12.3	1.3	-	-	-	-	-	-	-	-
Büdcədən kənar fondların vəsaiti	8.3	0.9	26.5	0.7	13.2	0.3	72.7	1.3	257.7	4.1
Sair vəsaitlər	52.6	5.4	231.8	6.1	93.0	1.9	32.8	0.6	21.5	0.4

Mənbə: AR DSK, [14, 31-34]

Nəticədə, xarici ölkələr üzrə əsas kapitala yönəldilmiş xarici investisiyaların xüsusi çəkisi baxımından 2016-cı ildə Böyük Britaniyanın payı 46,4%; ABŞ - 7,2%; Yaponiya - 9.8%; Norveç - 6.8%; Türkiyə - 6.5%; Almaniya - 6,4%; Səudiyyə Ərəbistanı - 2,1%; İsrail - 1,3%; Fransa - 0,6% təşkil etmişdir. Uzun illərdir ki, əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların həcminə görə adlan sadalanan ölkələr ilk onluqda yerlərini az dəyişmişlər. Ayrı-ayrı illərdə Böyük Britaniya, Yaponiya və Almaniyanın firmaları həmin prosesdə daha fəal iştirak etmişlər. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, 2017-ci ilin əvvəlinə olan məlumata görə Azərbaycan ərazisində fəaliyyət göstərən 863 xarici və müştərək müəssisənin 103-ü Böyük Britaniya, 30-u ABŞ-ı, 6-sı Norveç, 291 Türkiyəni, 23-i Almaniyanı, 11-i

Fransanı, 21-i İrani, 484 Rusiyam, 10-u Gürcüstanı və s, təmsil edirlər. Təkcə 2016- cı ildə həmin xarici və müştərək müəssisələr tərəfindən ƏDV-si və aksiz nəzərə alınmadan 12103,1 mln. manatlıq məhsul istehsal edilmiş, xidmət göstərilmişdir.

Ölkəmizdə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların texnoloji quruluşuna qiymət verərkən aydın olur ki, 2005-ci ildə həmin investisiyaların 50,4%-i tikinti-quraşdırma işlərinə, 31,7%-i maşın, avadanlıq və inventarların alınmasına və 17,9%-i isə sair işlərə sərf edilmişdir. 2010-ci ildə həmin nisbət uyğun olaraq: 42,6%; 23,5% və 33,9%; 15,9% və 51,3% təşkil etmişdir. Son iki ildə sair xərclərə yönəldilən investisiyaların xüsusi çəkisinin artması bütünlükdə əsas vəsaitlərin aktiv hissəsinin yeniləşməsinə öz mənfi təsirini göstərmişdir.

Ölkəmizdə iqtisadi sahələr üzrə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların 2000-2006-cı illər üzrə dinamikası cədvəl 2.12-də əks etdirilmişdir. Cədvəlin təhlilindən aydın olur ki, 2010-2016-cı illərdə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların respublika üzrə həcmi 6,4 dəfə, o cümlədən sənayedə 6,5 dəfə artdığı halda emal sənayesində artım cəmi 40%; o cümlədən kimya sənayesi, rezin və plastmas istehsalında 56% artmışdır.

Bütünlükdə, sonuncu sahənin əsas kapitalına qeyd edilən 7 il ərzində cəmi 31 mln. manat AZN yönəldilmişdir ki, bu da bütün emal sənayesinə yönəldilən investisiyanın 6,3%-nı təşkil etmişdir.

Tədqiqatlar göstərir ki, respublikamızın iqtisadiyyatının sahələrində olduğu kimi, onun iqtisadi regionlarında da əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların məbləği qeyri-bərabər olmuşdur. Məsələn, 2016-cı ildə əsas lyapiıala yönəldilmiş 3264,5 mln. manatlıq investisiyanın 4519,4 mln. manatı və yaxud 72,5%-i Bakı şəhərinin, 235,4 mln. manatı və yaxud 3,8%-i Sumqayıt şəhərinin, 190,5 mln. manatı və yaxud 3,1 %-i Naxçıvan MR, 51 mln. manatı və yaxud 0,8%-i Gəncə şəhərinin, 85,9 mln. manatı və yaxud 1,4%-i Xaçmaz rayonunun payına düşür.

Cədvəl 2.12

Azərbaycanda İqtisadi sahələr üzrə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyalar
(fəaliyyətdə olan faktiki qiymətlə) (mln. manat AZN)

İqtisadiyyatın sahələri	İllər						
	2000	2001	2002	2013	2014	2015	2016
Əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların cəmi:	367.8	1170.8	2107.0	21448,2	21890,7	20057,4	22706,4
O cümlədən							
Sənaye üzrə cəmi:	659.6	825.9	1629.6	18004.7	19915.8	18170.0	19294.6
Onlardan:							
Mədənçıxarma sənayesi	481.1	672.0	1438.8	17744.7	18706.7	17730.3	18885.7
Xam nefti və təbii qaz hasilatı, bu sahədə xidmətlərin göstərilməsi	478.3	652.8	1438.2	17345.6	17679.3	16729.3	17884.9
Emal sənayesi	80.1	62.5	28.3	777.8	514.6	1115.8	912.4
Metallurgiya sənayesi və hazır metal məmulatlarının istehsalı	2.5	22.1	2.1	21.4	10.1	7.5	14.4
Maşın və avadanlıq istehsalı	3.7	0.3	0.2	0.5	0.7	11.2	10.5
Elektrik avadanlığı, optik və elektron avadanlıq istehsalı	0.04	0.2	0.1	0.5	7.0	11.6	14.6
Kimya sənayesi, rezin və plastmas istehsalı	2.5	1.7	3.6	5.75	6.0	7.5	13.9

Mənbə: AR DSK, [14, 41-45]

Beləliklə, ölkə sənayesinin fəaliyyət növləri üzrə investisiyalardan istifadə edilməsinin quruluşuna diqqət yetirərkən aydın olur ki, bütünlükdə 2010-2016-cı illər ərzində ölkə sənayesinə yönəldilmiş investisiyaların orta hesabla 85,3%-i mədənçıxarma sənayesinin, 4,73%-i emal sənayesinin, 10%-i elektrik enerjisi, qaz və suyun istehsalı və bölüşdürülməsi üzrə layihələrin həyata keçirilməsinə yönəldilmişdir. 2016-cı ildə həmin nisbət uyğun olaraq 78,9%; 2,6% və 18,5% təşkil etmişdir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, 2010-ci ildə emal sənayesinə yönəldilən investisiyaların xüsusi çəkisi bütün investisiyaların tərkibində 12,1%; o cümlədən kimya sənayesi, rezin və plastmas məmulatları istehsalında 0,4% təşkil etmişdirsə, 2016-cı ildə həmin göstərici uyğun olaraq 2,6% və 1,12% təşkil etmişdir. 2010-2016-cı illərdə adı çəkilən sənaye sahəsinin ƏİF-in xüsusi çəkisi bütün sənayedəki ƏİF-də 7,1%-dən 2,6%-ə enmişdir, 2011-ci ildən Səhmdar

Cəmiyyətinə çevrilmiş ölkə ərazisindəki bütün sənaye müəssisələrində investisiya prosesinin təşkili qənaətbəxş olmadığından istehsalın diversifikasiyasına lazımı diqqət yetirilməmişdir. Onun istiqaməti yalnız az sayda xalq istehlakı malların istehsalına yönəldilmişdir. Onun istiqaməti yalnız az sayda xalq istehlakı mallarının istehsalına yönəldilmişdir. Beləliklə, sənayedə istehsalı mümkün olan əsas növ məhsullardan yalnız piroliz qəlrani, yüksək təzyiqli polietilen, mütləq izopropil spirti, propilen oksidi, quru kaustik soda uzaq xarici ölkələrə, qalan məhsulların az bir hissəsi MDB məkanına ixrac edilir.

III FƏSİL.

MÜƏSSƏLƏRİN İNVESTİSIYA SİYASƏTİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1 Müəssisələrin investisiya cəlb ediciliyinin yüksəldilməsi yolları

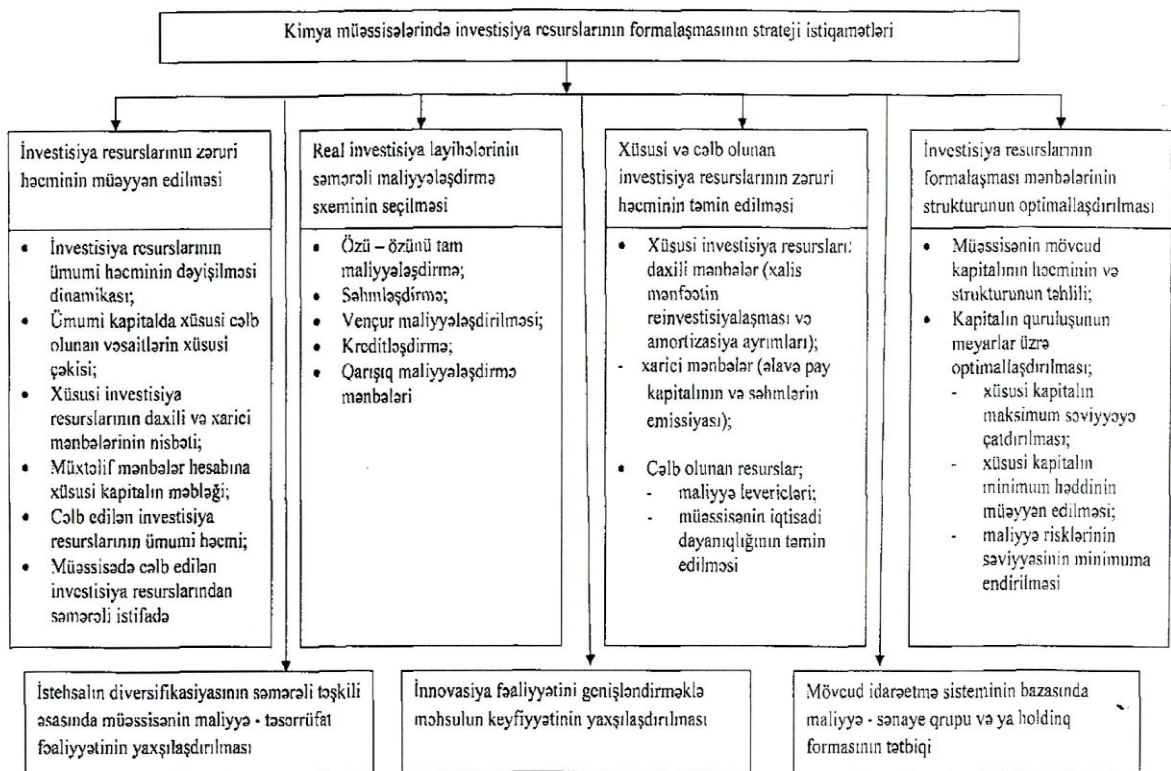
Son illər ölkəmizin qeyri-neft sektorunda həyata keçirdiyi islahatlar makro və mikro səviyyədə iqtisadiyyatı sağlamlaşdırmağa yönəlmişdir. Həmin islahat aşağıdakı istiqamətləri özündə əks etdirir:

- zərər və aşağı rentabelli işləyən müəssisələrin fəaliyyətini gücləndirmək; yüksək inkişafa meyl edən rəqabət mühitinin yaradılması; iqtisadiyyatda struktur dəyişikliyinə həyata keçirilməsi; əhalinin həyal səviyyəsinin yüksəldilməsi və sosial müdafiəsinin təmin edilməsi; dayanıqlı bank-kredit sisteminin yaradılması; dünya ölkələri ilə beynəlxalq münasibətlərin və əlaqələrin möhkəmləndirilməsi; bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğunlaşdırmaq üçün idarəetmənin bütün səviyyələrində menecmentin mütərəqqi forma və metodlarının tətbiqinə nail olmaq.

İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş öncələrin iri sənaye korporasiyalarının iş təcrübəsinin öyrənilib ümumiləşdirilməsi əsasında belə qənaətə gəlmək olar ki, respublikamızın sənayesi müəssisələri üçün investisiya resurslarının formalaşması üzrə aşağıdakı strateji istiqamətləri ön plana çıxarmaq vacibdir: a) İnvestisiya resurslarının zəruri həcmi təmin edilməsi; b) Real investisiya layihələrinin səmərəli maliyyələşdirmə sxeminin seçilməsi; c) Xüsusi və cəlb olunan investisiya resurslarının zəruri həcmi təmin edilməsi; ç) İnvestisiya resurslarının formalaşma mənbələrinin diversifikasiyası; ç) İstehsalın diversifikasiyasının səmərəli təşkili əsasında müəssisənin maliyyə - təsərrüfat fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması;

Həmin istiqamətlərin tərkib hissəsini özündə əks etdirən elementlər şəkil 3.1.-də verilmişdir. Sənaye sektorunun texniki-iqtisadi və maliyyə durumunun

mövcud vəziyyətini nəzərə alaraq, ilk növbədə əsas diqqəti müəssisələrin iqtisadi dayanıqlığının təmin edilməsinə yönəltmək vacibdir. Sonuncu onunla izah edilir ki, sənaye müəssisələrinin əksəriyyəti bir sıra daxili və xarici amillərin təsiri nəticəsində zərərlə və ya aşağı rentablı işləyirlər. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində böhran vəziyyətində olan sənaye müəssisələri üçün onların iqtisadi dayanıqlıq dərəcəsini və təsərrüfat fəaliyyətini daim dəyişən xarici mühitdən asılılığını müəyyən etmək lazımdır. Bu məqsədlə iqtisadi dayanıqlığa və maliyyə- təsərrüfat fəaliyyətinə təsir göstərən amilləri müəyyən etmək lazımdır.

Şəkil 3.1. Kimya müəssisələrinin investisiya resursları

Bütünlükdə anları daxili və xarici amillərə bölmək olar. Daxili amillər istehsal kollektivinin işindən, xarici amillər isə ondan, asılı olmayan amillərdir. Cəmiyyət inkişaf etdikcə, onun texnoloji imkanları artdıqca, istehsal münasibətləri sisteminin təkmilləşdirilməsi və onun bazasında sosial-iqtisadi tələbatların

məcmununun genişləndirilməsi adı çəkilən amillərin artmasına və onların istehsal prosesinin forma və məzmununa, bütünlükdə, istehsalın son nəticəsinə təsiri müəssisənin iqtisadi dayanıqlığında əks olunur. Müəssisənin hansı mülkiyyət formasında fəaliyyət göstərməsindən asılı olmayaraq, onun iqtisadi dayanıqlığına təsir göstərən əsas amillər aşağıdakılardır: texnoloji və texniki təminat, istehsalın təşkili və müəssisədə işçi qüvvəsinin tələb olunan sayda və tərkibdə (ixtisasda) olması. Respublikamızın sənaye müəssisələrində yüksək ixtisaslı kadrların olması faktı danılmazdır. Son illər müəssisələrin aşağı güclə işləməsi səbəbindən onların sayı azalsa da, işçi texnoloji qurğu üçün kadr tələbatı əsasən ödənilir. Lakin bu müsbət meyli istehsalın texniki və texnoloji təminatına şamil etmək olmaz. Bu haqda artıq dissertasiya işinin ikinci fəslində məlumat vermişdik, ölə və olaraq onu qeyd etmək lazımdır ki, rəqabət qabiliyyətli sənaye məhsulu istehsal etmək həmişə texnoloji təminatla xarakterizə olunur. Məhz bu təminat müəssisənin iqtisadi dayanıqlığının yüksək səviyyəsini əks etdirir. Sənaye müəssisələrinin iqtisadi dayanıqlığına təsir edən daxili amillərin içərisində istehsalın texniki təminatı xüsusi rol oynayır ki, o da mövcud avadanlıqların (ƏİF-in aktiv hissəsinin) fiziki və mənəvi aşınma dərəcəsindən asılıdır. Çox təəssüflə qeyd edilməlidir ki, sənaye müəssisələrində ƏİF-in aşınma dərəcəsi yüksək olduğundan bir tərəfdən amortizasiya ayırmalarının məbləğinə, digər tərəfdən isə istehsal olunan sənaye məhsullarının keyfiyyətinə öz mənfi təsirini göstərməkdədir.

Fikrimizcə, ölkə iqtisadiyyatının hazırkı dinamik inkişafı şəraitində daxili investisiya fondundan və yaxud güzəştli kreditlər cəlb etməklə adı çəkilən texnoloji qurğunun tikintisini həyata keçirmək olar. Nəticədə “Azərkimya”DŞ sistemində 450-500 iş yerini bərpa etmək, əlavə olaraq ildə 12-15 mln. manatlıq əmtəəlik məhsul istehsal etmək, 2-2,5 mln. manat gəlir əldə etmək mümkündür.

Beləliklə, respublikamızın sənaye müəssisələrinin iqtisadi dayanıqlığını təmin etmək, onların investisiya tələbatının bir hissəsini daxili imkanlar hesabına ödəmək üçün sahədə geniş miqyaslı diversifikasiya həyata keçirilməlidir.

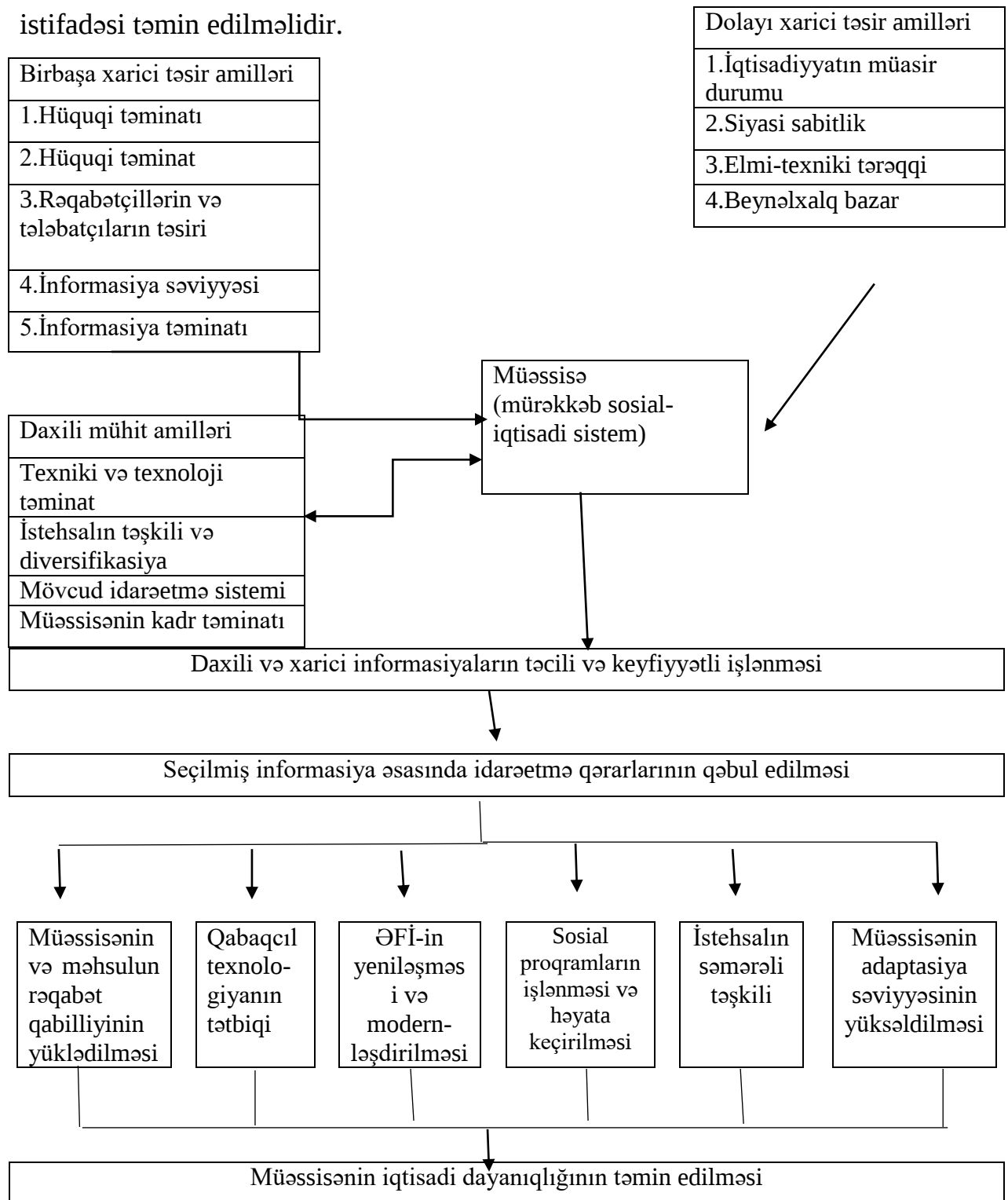
Fikrimizcə, sonuncuya vahid sahə investisiya strategiyası və siyasəti çərçivəsində nail olmaq mümkündür. Bütün bunlar öz növbəsində sənayesinin mövcud idarə strukturunun təkmilləşməsini, onun operativliyinin artırılmasını, marketinq fəaliyyətinin bazar iqlisadiyyatının tələblərinə uyğun yenidən təşkilini, maliyyə menecmentinin mütərəqqi metodlarının idarəetmə təcrübəsində daha geniş istifadə edilməsini tələb edir.

Yuxanda qeyd edilənləri ümumiləşdirərək hazırki şəraitdə ölkəmizin sənaye müəssisələrinin iqtisadi dayanıqlığının formalaşmasına təsir edən daxili və xaric: mühit amillərinin təsnifatını və əlaqəsini aşağıdakı kimi göstərmək olar (şəkil 3.3). Lakin hər bir sənaye müəssisəsinin spesifik xüsusiyyətindən və texniki-iqtisadi durumundan asılı olaraq hər iki qrup amillərin təsir dərəcəsi müxtəlif ola bilər. Ona görə də müəssisənin iqtisadi və maliyyə dayanıqlığına təminat yarada bilən təkliflər, proqramlar və s. hazırlanarkən dərin təhlil nəticəsində amillərin vacibliyi nöqsanların aradan qaldırılması növbəliyi ilə uzlaşdırılmalıdır. Məsələn, ixrac olunacaq sənaye məhsullarının həcmnin artması müəssisənin beynəlxalq bazarda mövqeyini yüksəldəcəkdir. Başqa bir misal: uzunmüddətli investisiya layihələri işlənildikdə müəssisə üçün daha təsirli amil inflyasiya tempinin dəyişməsi olacaqdır. Sənaye məhsullarının çeşidlərinin çoxalması və onların xarici bazara satışa çıxarılması bütünlükdə müəssisənin informasiya təminatının əhəmiyyətini artırmaqla yanaşı daha dərin marketinq tədqiqatları aparmağı ön plana çəkəcəkdir. Sənaye məhsullarının daxili bazarda satışı beynəlxalq yükdaşıma problemini gündəlikdən çıxaracaqdır və s. Bizim fikrimizcə, sənaye müəssisələrinin iqtisadi və maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi prosesi üç əsas mərhələdə həyata keçirilməlidir:

I mərhələ: xarici və daxili mühit (onları xarakterizə edən göstəricilər, amillərin təsir dərəcəsi) müxtəlif təhlil metodlarından istifadə etməklə düzgün qiymətləndirilməlidir;

II mərhələ: sənaye müəssisəsinin iqtisadi və maliyyə dayanıqlığını təmin edə bilən kompleks texniki - texnoloji, sosial və təşkilati tədbirlərin işlənilməsi və hazırlanması əsasında müvafiq strategiya işlənilməlidir;

III mərhələ: nəzərdə tutulan planlar, proqramlar və tədbirlər həyata keçirilməli və resurslar düzgün bölüşdürülərək itkisiz istifadəsi təmin edilməlidir.

Şəkil 3.2. Müəssisənin iqtisadi dayanıqlığının formalaşmasına təsir edən xarici və daxili amillər

Bu yarımbölmədə şərh edilən bütün aspektləri ümumiləşdirərkən birmənalı şəkildə belə qənaətə gəlmək olar ki, ölkəmizdə vahid uzunmüddətli sənaye proqramı olmadan və bu proqramın icrasına dövlətin dəstəyini, eləcə də real investisiya layihələrini həyata keçirmədən sənaye sənayesinin inkişafına nail olmaq mümkün deyildir. Əlbəttə, SC-yə çevrilən sənaye müəssisələri üçün dövlətin investisiya köməyindən istifadə olunması qeyri-realdır, çünki həmin SC-lərin böyük əksəriyyəti texniki təyinatlı xalq istehlakı malları istehsalı üzrə ixtisaslaşmışlar. Həmin SC-lər üçün dövlətin iqtisadi qollarının (vergi və gömrük güzəştləri, uzunmüddətli kredit ayrılması, iqtisadi və ekoloji təhlükəsizlik tədbirləri, işçilərin təminatı və s.) şamil edilməsi istisna ola bilməz. Amma dövlət mülkiyyətində olan sənaye müəssisələri üçün hələ ki yaxın onilliklərdə dövlətin investisiya dəstəyi qaçılmazdır. Əlbəttə, “Azərkimya” DŞ-nin müəssisələrinin texniki-texnoloji innovasiya, istehsalın səmərəli təşkili və onların əsasında yüksək keyfiyyətli məhsullar istehsal etmək yükünü dövlət qısa müddətdə həll edə bilməz. Odur ki, həmin sahədə mərhələli real investisiya layihələrinin tətbiqi məsələsi ön plana çəkilməlidir. Bu zaman ilk növbədə əsas diqqət idxal olunan və ölkənin iqtisadiyyatı üçün daha çox əhəmiyyət kəsb edən sənaye məhsulları üzrə real investisiya layihələrinin həyata keçirilməsinə yönəldilməlidir. Eyni zamanda xarici bazarda daha çox tələbat olan sənaye məhsullarının İSO-9000-2001 beynəlxalq standartları əsasında istehsalına çalışmaq lazımdır.

Hesab edirik ki, ölkəmizin indiki dinamik iqtisadi inkişafı dövründə və geniş miqyaslı islahatların boyata keçirildiyi şəraitdə həmin məqsədə çatmaq mümkündür.

Fikrimizcə, neft sənayesinə xarici investorların aktiv cəlb olunması təcrübəsi xalq təsərrüfatının iqtisadi fəaliyyət sahələrinin bazası hesab edilən sənayesinin şamil edilməsinə cəhd göstərilməlidir. Bunun üçün sənayenin real investisiya portfelinin formalaşmasına və həyata keçirilməsinə nail olmaq lazımdır. Həmin layihələr bir çox xüsusiyyətlərə malik olub real investisiyaların

aşağıdakı spesifik cəhətlərini, özündə əks etdirir;

- Real investisiya layihələri müəssisənin iqtisadi inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsinin başlıca formasıdır. Belə formada investisiya təminatı müəssisədə yeni məhsulun mənimsənilməsinə və regional bazara çıxışı şərtləndirərək özünün bazar dəyərinin artımını daim təmin edir;

- Real investisiyalaşma müəssisənin müxtəlif əməliyyat fəaliyyətləri ilə üzvi surətdə bağlı olur. Belə ki, məhz real investisiya şəraitində müəssisə məhsulun istehsal və satış həcmi artırmağa, buraxılan məhsulun çeşidini çoxaltmağa, onların keyfiyyətini yüksəltməyə, cari xərclərin azalmasına və s. nail olur;

- Real investisiya maliyyə investisiyaları ilə müqayisədə rentabellik səviyyəsinin dəyişməzliyini təmin edir. Bu isə nəticədə maliyyə fəaliyyətinin dəqiq proqnozlaşdırılmasına imkan verir;

- Real investisiyadan istifadə müəssisədə pul axınının dayanıqlığını təmin edir;

- Real investisiya inflyasiyaya qarşı daha dayanıqlı və qorunandır;

- Real investisiya layihələri portfeli yüksək kapital tutumlu olduğundan iri layihələrin həyata keçirilməsinə imkan verir;

- Real investisiya layihələri portfeli yüksək risklə şərtləşir və özünün aşağı likvidliyi ilə fərqlənir və idarə edilməsi daha mürəkkəbdir.

Yuxanda qeyd edibn xüsusiyyətlərinə və mürəkkəbliyinə baxmayaraq real investisiya layihələrinin ölkənin sənaye müəssisələrində tətbiqinə çalışmaq lazımdır. Bunun üçün İqtisadi İnkişaf Nazirliyi “Azərkimya” DŞ-nin idarə aparatı işçiləri kimya zavodlarının yüksək ixtisaslı mütəxəssisləri ilə birlikdə, “Azərkimya” Dövlət Layihə İnstitutunu bu işə fəal cəlb etməklə, təxirəsalınmaz tədbirlər işləyib hazırlamalı, xarici firmalarla fasiləsiz danışıqlar aparmalı, marketing tədqiqatlarını genişləndirməli və müəssisələrdə istehsal edilən məhsulların normativ-texniki təminatının yaxşılaşması istiqamətində səylərini artırmalıdırlar.

Bizim fikrimizcə, real investisiya layihələri ilk növbədə “EP-300” qurğusunun istehsal gücündən daha səmərəli istifadəyə şamil edilməlidir, çünki Sumqayıt şəhərində yerləşən digər sənaye müəssisələrinin fasiləsiz işi məhz həmin qurğunun fəaliyyətindən asılıdır. Bu baxımdan “EP-300” kompleksinin gücündən tam istifadə edilməsi polietilen (200000 ton/il) maye piroliz məhsulunun və propan-propilen fraksiyasının kompleks emalına imkan yaratmaqla yanaşı nisbətən az enerji və su tutumlu polimer materialların istehsalının inkişafına və onun əsasında yeni istehlak malları istehsal edən sahələrin təşkil edilməsinə imkan yaradardı.

Qeyd edilənlərlə yanaşı sahənin perspektiv inkişafının əsas prinsipləri kimi aşağıdakılar çıxış edə bilər:

- kimyəvi məhsulların emalının son məhsulun optimal alınma səviyyəsinə qədər texnoloji prosesin dərinləşməsi;
- daxili və xarici bazar üçün məhsul istehsalı həcmının və çeşidinin artırılması məqsədi ilə fəaliyyətdə olan müəssisələrin yenidən qurulması;
- kimyəvi xammal, material, reagent və hazır məhsulun idxaldan asılılığının azaldılması və real olaraq MDB (Rusiya Federasiyası, Ukrayna və s.) ölkələrinin sənaye kompleksləri ilə əvvəlki əlaqələrin bərpası və inkişaf etdirilməsi;
- fiziki və mənəvi cəhətdən köhnəlmiş avadanlıqların istismardan çıxarılması;
- ətraf mühitin qorunması və ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün təsirli texniki-texnoloji və sosial- iqtisadi tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- sənaye məhsullarının istehsalı üçün yeni xammal bazasının öyrənilməsi;
- sənaye məhsullarının istehsalında yaranan zərərli tullantılarının utilizasiyası üçün müvafiq texnoloji sahələrin yaradılması;
- ölkənin sənaye məhsullarına tələbatın ödənilməsi və bu istiqamətdə idxalın həcmının azaldılması üçün yeni texnologiyalara əsaslanmış istehsalat və məişət təyinatlı sənaye məhsullarının (hidrogen, arqon, kalsium xlorid, natrium və

kalsium karbonat metanol, kalium xlorid, geniş çeşidli lak və boya maddələri, binaların daxili hissəsini örtmək üçün odadavamlı tərkiblər, ətirilər və tualet suyu, kosmetik vasitələr, losyon və dəri təmizləyici vasitələr, yuyucu-təmizləyici vasitələr, rezindən hazırlanmış məmulatlar, fotoplastiklər və fotoplyonkalar, şampun, inşaat məhsulları üçün əlavələr, antiriz və donmaya qarşı hazır mayelər, müxtəlif növ rezin şinlər və s.) istehsalının təşkili üzrə mütərəqqi investisiya layihələrinin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi. Sadalanan prinsiplər əsasında işin təşkili üçün İqtisadi İnkişaf və Sənaye Energetika Nazirliklərinin “Azərkimya” DŞ-yə dəstəyinin təmin edilməsi vacib hesab edilməlidir. Yalnız belə müştərək fəaliyyət və qarşılıqlı dəstək nəticəsində ölkə ərazisində mövcud olan sənaye müəssisələrinin fəaliyyətini bərpa etmək və sahibkarlığın inkişafı əsasında regional sənaye təyinatlı istehsal sahələrinin yaradılmasına nail olmaq mümkündür. Bu məqsədlə daxili investisiyalar hesabına məqsədli layihələrin icrasına ehtiyac duyulacaqdır. Bununla yanaşı polietilen, polistirol qurğularının istehsal güclərini artırılması, xlor üzvi birləşmələr zavodunun tikilməsi tədqiq edilən sahənin strateji istiqamətlərindən hesab edilir. Təxmini hesablamalara görə, həmin işlərin həyata keçirilməsi üçün ilkin mərhələdə 420 mln. dollar, sonrakı mərhələdə isə 450-500 mln, dollar tələb olunur. Nəticədə 2010-cu ildə polietilen istehsalını 2005-ci ilə nisbətən 1,9 dəfə, polipropilen istehsalını təxminən 70%, polistirolu 2 dəfə, yüksək təzyiqli polietilen istehsalını isə 4-5 dəfə artırmaq mümkündür. Eyni zamanda, respublikamızın kauçuk soda, mineral gübrələr, texniki yod və s. olan tələbatı yüksəkdir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, hər il dünyada təxminən 10 min ton yod satılır ki, onun da təxminən 8 min tonu Yaponiyada, qalanı Çilidə istehsal edilir. Ölkəmizdə 2 Yod-Brom zavodunun olmasına baxmayaraq, daxili tələbatın böyük hissəsi idxalın hesabına ödənilir. Hesab edirik ki, hər iki Yod-Brom zavodunun yenidən qurulmasına səyləri artırmaq lazımdır. Bu baxımdan Neftçala Yod-Brom zavodunda aparılan yenidənqurma işləri və müştərək fəaliyyət diqqətəlayiq hesab edilir. Lakin həmin

fəaliyyətin nəticəsini ölkə əhalisi və əczaçılıq sənayesi hiss etməlidir.

Hazırda dünyada əhalinin adambaşına düşən polipropilenin orta hesabla miqdarı 5 kq təşkil edir, lakin inkişaf etmiş ölkələrdə həmin göstərici 15-20 kq-a bərabərdir. Azərbaycanda həmin məhsul orta dünya göstəricisi səviyyəsindədir. Təxmini hesablamalara görə, ölkəmizdə həmin məhsula olan daxili tələbatı ödəmək üçün ildə 85-90 min ton polipropilen istehsal etmək lazımdır. Nəticədə 2010-cu ildə respublikamız üzrə adambaşına düşən həmin məhsulun miqdarını 10 kq-a çatdırmaq olar. Polipropilenin qalan hissəsini daha cəlbedici bazarlarda satmaq mümkündür.

3.2. Müəssələrin investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Tədqiqat işində aparılan araşdırmalar göstərir ki, respublikanın sənaye müəssisələrində investisiya siyasətinin aşağıdakı prioritet istiqamətləri üzrə tədbirlərin işlənilib hazırlanmasına və həyata keçirilməsinə ehtiyac duyulur:

- investorların maraqlarını və hüquqlarını qorumaq şərti ilə investisiya risklərinin aşağı salınması hesabına iqtisadiyyatın həmin bölmələrinin investisiya cəlbediciliyinin yüksəldilməsi;

- investisiyalara qənaət olunması üzrə transformasiya mexanizminin və bazar infrastrukturalarının inkişaf etdirilməsi;

- sahənin müəssisələrini uzunmüddətli kreditlərlə təmin etmək üçün bank sistemində müvafiq şəraitin yaradılması;

- rəqabətqabillı sənaye məhsullarının istehsalı üçün yüksək səmərə verən investisiya layihələrini aktiv dəstəkləmək;

- sənaye sektoruna xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün münbit şəraitin yaradılması;

- tariflər üzərində qiymətlərin əmələ gəlmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi;

- investisiyaların kommersiya və qeyri-kommersiya risklərindən sığortalınması;

- elmi-texniki və innovasiya sferasında həyata keçirilən siyasət mexanizminin yaradılması;

- innovasiya fəaliyyətini kompleks şəkildə dəstəkləmək məqsədi ilə maliyyə-kredit infrastrukturunun (holding, maliyyə-sənaye qrupu, müştərək müəssisə və s.) formalaşdırılması;

- innovasiya məhsullarının yaradılması və realizə olunması üçün büdcə və qeyri - büdcə vəsaitlərinin cəmləşdirilməsi;

- innovasiya sahibkarlığının sahədə genişləndirilməsi;

- elmi-texniki fəaliyyətin nəticələri üzrə intellektual mülkiyyət hüquqlarının qorunması;

- material və enerji resurslarından qənaətlə istifadə olunmasına imkan verən müasir texnologiyaların tətbiqi;

- sənaye məhsulları üzrə optimal çeşid siyasətinin düzgün formalaşdırılması və həyata keçirilməsi nəticəsində idxal yönümlü məhsulların həcmi və sayının azaldılması, ixrac potensialının artırılması.

Qeyd edilən istiqamətləri respublikamızın sənayesində və “Azərkimya” DŞ-in müəssisələrində həyata keçirmək üçün aşağıdakı dörd mühüm mütərəqqi təşkilati-iqtisadi istiqamətlərin başlıca şərtlərinə əməl edilməsi vacibdir:

1. Sənaye müəssisələrində iqtisadi münasibətlərin yenidən formalaşması (restrukturizasiyası);

2. Müəssisələrdə innovasiya və istehsal sahibkarlığının idarə edilməsi konsepsiyasının işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün müəssisədaxili korporasiyanın (bölmənin) yaradılması;

3. Sistem göstəricilərinin balanslaşdırılması əsasında idarəetmə strategiyasının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi;

4. Sahə elmi-tədqiqat institutunda qlobal informasiya sisteminin yaradılması.

Qeyd edilən mütərəqqi təşkilati-iqtisadi istiqamətlərin göstərilən ardıcılıqla tədqiqini və şərhini nəzərdən keçirək. Müasir şəraitdə sənaye kompleksinin

fəaliyyətinin səmərəliliyini yüksəltmək üçün aşağıdakı bir sıra amillərin təsiri nəticəsində formalaşan elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsi və təşkilati idarəetmənin yolu ilə mümkündür;

- texniki və təşkilatı innovasiyalar;
- investisiya təminatı;
- istehsal potensialından səmərəli istifadə;
- məhsulun və müəssisənin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi;
- buraxılan məhsulun çeşidinin artırılması;
- müəssisənin restrukturizasiyası (idarəetmə strukturunun və funksiyalarının

yeni iqtisadi şəraitə uyğun yenidən qurulması, biznes proseslərinin reinjiniinqi, maliyyə və investisiya siyasətinin işlənilməsi).

Qeyd edilən amillər içərisində respublika sənaye müəssisələrində restrukturizasiya amili mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Restrukturizasiya proqramını və konsepsiyasını həyata keçirmək üçün sənaye müəssisələrinin təşkilati-texniki və iqtisadi xarakteristikası nəzərə alınmaqla aşağıdakı ardıcılıqla işləyib həyata keçirmək mümkündür (şəkil 3.2.).

Şəkildən göründüyü kimi, sənaye müəssisələrinin iqtisadi xüsusiyyəti onun təşkilati-texniki xarakteristikası ilə müəyyən edilir. Sahənin müəssisələrinin iri tonnajlı, böyük sayda fiziki və mənəvi cəhətdən aşınmaya məruz qalmış avadanlıqlarının olması, istehsal prosesinin fasiləsizliyi və çoxmüddətliyi müəssisə iqtisadiyyatının enerji təchizatı, avadanlıqların vaxtında və keyfiyyətli təmiri işlərindən birbaşa asılı olmasını şərtləşdirir. Yüksək resurs həcmli məhsulların mövcudluğu və avadanlıqların mənəvi aşınması müəssisənin fəaliyyət vəziyyətini resursların sərfiyyat səviyyəsindən, qiymətlərdən və tariflərdən kəskin asılı qoyur.

Sənaye müəssisələrinin təşkilati-texniki xarakteristikası
İri tonnajlı, fiziki və mənəvi cəhətdən aşınmış böyük sayda dar ixtisaslaşan istehsalatlar
Çoxmərhələli, fasiləsiz kimyəvi texnoloji proseslər
Yüksək resurs həcmli məhsullar
Məhsulun ixrac yönümlü satışa meyilliliyi

Sənaye müəssisələrinin iqtisadi xüsusiyyətləri
Müəssisələrin iqtisadi vəziyyəti birbaşa aşağıdakı amillərdən asılıdır:
- Hazır məhsula olan dünya qiymətinin səviyyəsi;
- Məhsul vahidinə xammal və enerji xərclərinin xüsusi səviyyəsi;
- Neftdən alınan üzvi xammallara bazar qiymətinin səviyyəsi;
İnflyasiya səviyyəsi ilə indeksləşən təbii qazın, elektrik və istilik enerjisinə şamil edilən tarif dərəcəsi;
- Avadanlıqların təmir müddəti və müasirliyi;
- Elektrik təchizatının sabitliyi;
- Ətraf mühitin qorunması və çirklənməyə görə tarif ödənişi üzrə dövlət normativləri.

Şəkil 3.2. Sənaye müəssisələrinin xüsusiyyətlərini və onların restrukturizasiyasının vacibliyini müəyyən edən iqtisadi və təşkilati-texniki xarakteristikası

Müəssisələrin məhsullarının ixrac yönümlü satışa meyilliyini onların hazır məhsul üçün dünya qiymətləri səviyyəsindən güclü asılılığını göstərir. Əksər sənaye müəssisələri üçün istehsalın inkişaf səviyyəsinin, elmi-texniki, təşkilatı və ixrac potensialının, idarəetmənin forma və metodlarının yeni iqtisadi şəraitə tam uyğunsuzluğu xarakterikdir. Deməli, müəssisələrin bazar şəraitinin tələblərinə uyğunlaşdırılması məqsədi ilə restrukturizasiya proqramının işlənilməsi və həyata keçirilməsi nəticəsində yeni təşkilatı idarəetmə strategiyasının formalaşmasını tələb edir. Yeni strategiya isə praktiki olaraq idarəetmə sistemində yeni

prinsiplərin həyata keçirilməsini tələb edir. Bu isə öz növbəsində idarəetmə sisteminin qeyri-mərkəzləşdirilməsi yolu ilə mümkündür.

Respublikamızın sənaye müəssisələrində qeyri-mərkəzləşmə konsepsiyası öz növbəsində aşağıdakı prinsiplərə riayət olunmasını tələb edir:

- Müəssisənin məhsul-bazar strategiyasının reallaşması əsasında bazara meylin gücləndirilməsi;

- Sahibkarlıq məsuliyyətinin qeyri-mərkəzləşdirilməsi;

- Biznes vahidlərinə inzibati təsir vasitələrini minimuma endirməklə istehsal sahibkarlığına şəraitin yaradılması və istehsalat bölmələrinin xərclərin azaldılması və fəaliyyətin nəticələri üzrə cavabdehliyinin müəyyən edilməsi;

- Elmi-texniki inkişafda insan resurslarının inkişafı üzrə vahid işgüzar strategiyanın müəyyən edilməsi;

- Sazişlər əsasında daxili münasibətlərin tənzimlənməsi;

- Bütün müəssisələr üçün ümumi korporativ mədəniyyətin inkişaf etdirilməsi.

Ölkəmizin sənaye müəssisələrinin mövcud texniki-təşkilati və iqtisadi mühitində həmin prinsiplərin hər hansı birinə riayət olunmaması qeyri-mərkəzləşmə strukturunun səmərəliliyinə birbaşa mənfi təsir göstərə bilər. Bundan başqa, həmin reformanın gedişi zamanı aşkar edilən ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsi aşağıdakı şərtlərə əməl olunmasını tələb edir:

Biznes fəaliyyəti üzrə bütün bölmələr qarşısında aydın və dəqiq missiyanın və konsepsiyanın müəyyən edilməsi;

- a) Ali rəhbər işçilərlə bölmə rəhbərləri arasında boşluğun aradan qaldırılması;

- b) Bölmələr tərəfindən istehsal-texniki, satış və marketinq kimi mühüm funksiyaların tam icrasının təmin edilməsi;

- ç) Struktur bölmələrdə müvafiq menecer vəzifələrini təsis etməklə onlara geniş səlahiyyətin verilməsi;

- c) Müəssisənin idarəetmə sistemi və nəzarət üzrə real strategiyasının

formalaşması;

c) İdarə edən və idarə olunan sistemlərdə informasiya-kommunikasiya vasitələrindən geniş istifadə edilməsi yolu ilə bütün bölmələrdə hesabat-maliyyə göstəricilərinin dəqiq məlumatlar əsasında hesablanması;

ç) Ali rəhbərlər və bölmələrin işçiləri arasında münaqişələrin həllinə təminat yaradan və sahibkarlıq mühitini stimullaşdıran mütərəqqi idarəetmə sisteminin yaradılması.

Sənaye müəssisələrinin bazar şəraitinə adaptasiya olunması məzmunca onların istehsalın idarə edilməsi sistemindən biznesin idarə edilməsinə keçidi şərtləndirir. Odur ki, müəssisələrdə islahatların aparılması prosesində maliyyə-iqtisadi idarəetmə sisteminin yaradılması diqqət mərkəzində olmalıdır. Təşkilatı baxımdan belə strukturun yaradılması əvvəla, mənfəət, xərclər və investisiyalar üzrə üç növ cavabdeh mərkəzin yaradılmasına imkan varadır; ikincisi, illik planlaşdırma və nəzarət sisteminin yaradılmasına və onun əsasında müəssisənin bütün fəaliyyətinin qarşılıqlı balanslaşdırma prinsipi əsasında idarə edilməsinə imkan verir; üçüncüsü, adı çəkilən struktur bölməsi müəssisənin fəaliyyəti üzrə işgüzar strategiyanın məqsədli şəkildə icrasını həyata keçirir.

Optimal təşkilati idarəetmə strukturu şəraitində maliyyə-iqtisadi idarəetmə mexanizminin yaradılması zamanı aşağıdakı yanaşmadan istifadə olunması məqsədə müvafiqdir:

- müəssisənin struktur bölmələrinin qarşılıqlı əlaqəsi çərçivəsində istehsal əməliyyatlarının ardıcıl, dərinlən təhlil edilməsi; struktur bölmələr arasında idarəetmə funksiyalarının dəqiq bölüşdürülməsi;

- biznes-vahidlərin yaradılması mümkün olmadıqda həmin funksiyanın müəssisənin mərkəzi xidmət bölməsinə həvalə etmək;

- struktur bölmələrinin fəaliyyətlərinin iqtisadi cəhətdən düzgün qiymətləndirilməsi və onların işçilərinin əməyinin stimullaşdırılması.

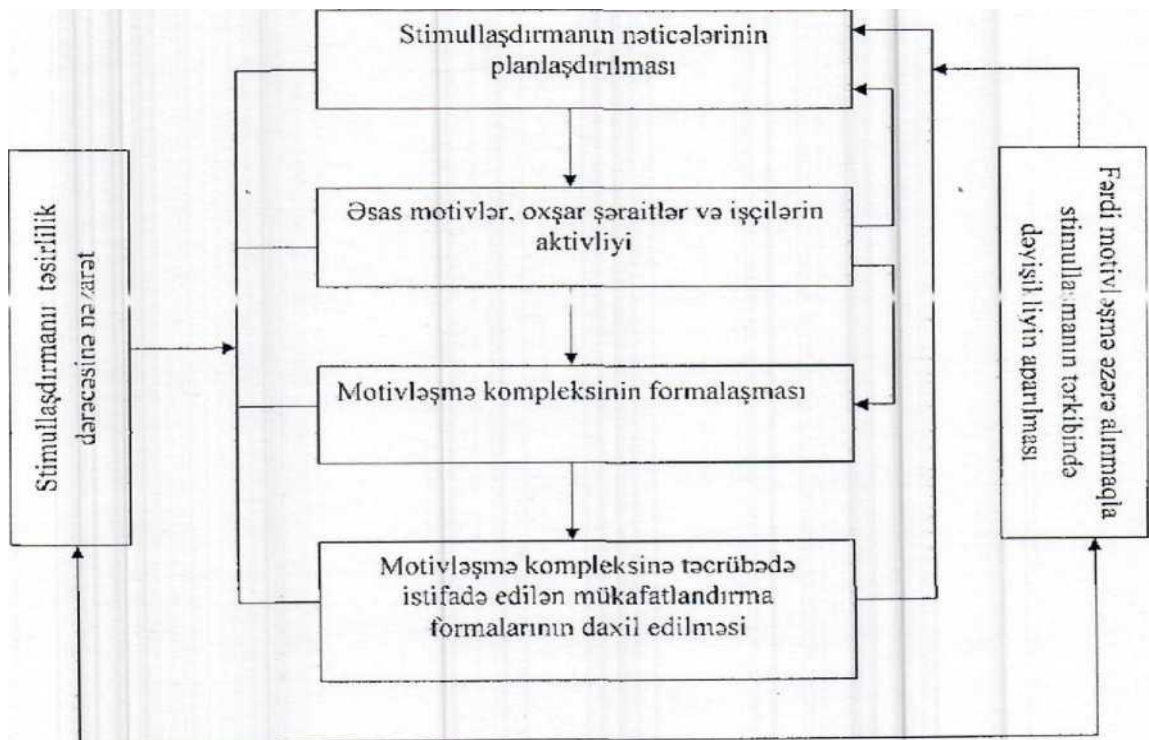
Bazar iqtisadiyyatı şəraitində stimullaşdırma əməyin motivləşməsinin vacib

elementi kimi çıxış edir. Aşağı güclə və fasilələrlə işləyən sənaye müəssisələrində həmin amil müstəsna rol oynayır. Odur ki, stimullaşdırma idarəetmə prosesinin bir hissəsi kimi müəssisənin idarəetmə təcrübəsində geniş istifadə edilməli və aşağıdakılara təminat yaratmalıdır:

- stimulun- əmək haqqının formaları arasında əlaqəsi;
- stimulun- əməyin keyfiyyətcə qiymətləndirilməsində əlaqəsi;
- stimulun- idarəetmə konsepsiyası və üslubu arasında əlaqəsi;
- yeni motivləşdirmə kompleksinə işçilərin adaptasiya olunması;

stimul əlamətlərinin mövcud motivləşdirmə kompleksinə uyğunlaşdırılması.

Beləliklə, idarəetmə prosesinə birbaşa təsir göstərən stimullaşma elementlərinin qarşılıqlı əlaqəsini və təsirilik dərəcəsini sxem şəklində aşağıdakı kimi şərh etmək olar (şəkil 3.3).

Şəkil 3.3. İşçilərin birbaşa stimullaşdırılmasının prinsipial sxemi

Qeyd edilən birbaşa stimullaşma elementləri ilə yanaşı dolayı stimullaşdırma şərtlərinə də sənaye müəssisələrində əməl olunmalıdır.

Fikrimizcə, həmin şənləri üç qrupda cəmləşdirmək olar:

1. Təşkilati-konseptual əsasda (baza amilləri nəzərə alınmaqla);
2. İdarəetmə amilləri (idarəetmənin metodları və kəndlərini özündə əks etdirən);
3. Sosial-iqtisadi imkanları (müəssisədə dolayı stimül şərtlərindən istifadə etməklə).

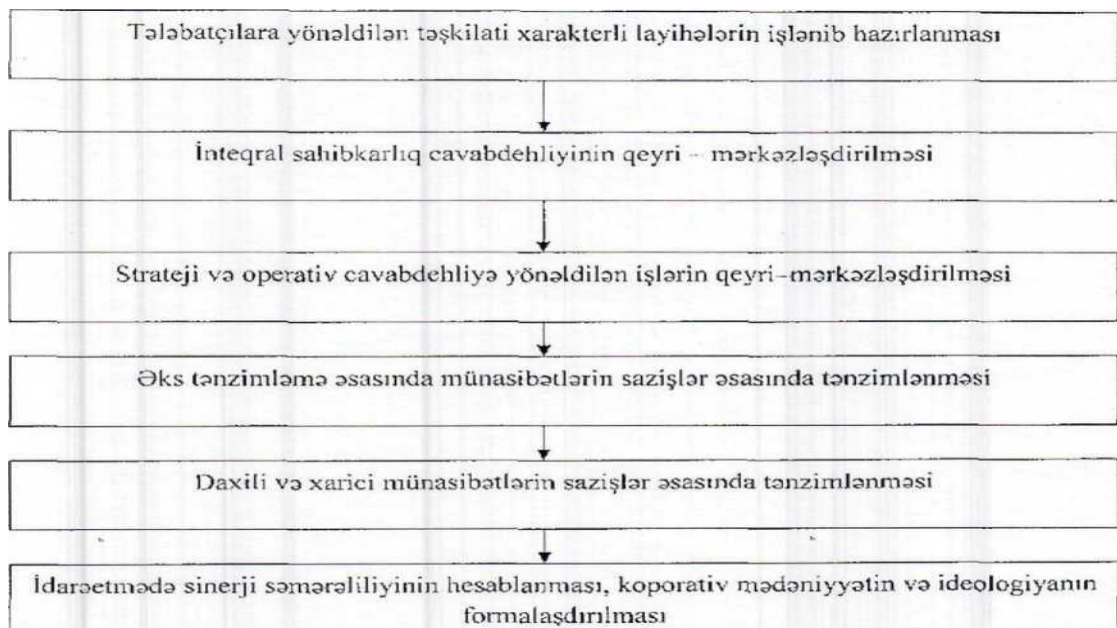
Yuxarıda qeyd edilən təşkilati-iqtisadi istiqamətlərdən biri də bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar müəssisələrdə innovasiya və istehsal sahibkarlığının idarə edilməsi konsepsiyasının işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi üzrə müəssisədaxili korporasiyanın yaradılmasıdır. Ümumiyyətlə, korporativ idarəetmənin altı əsas prinsipi ABŞ-da işlənilib hazırlanmış və dünyada Vahid Standart çərçivəsində qəbul edilmişdir. Həmin əlaqəli prinsipləri bir sıra dəyişiklik və əlavələrlə müəssisədaxili sənaye korporasiyalarının formalaşmasında istifadə etmək olar. Bu tipli korporasiyanın formalaşması modelini sxem şəklində aşağıdakı kimi təsvir etmək olar (şəkil 3.4). Qeyd edilməlidir ki, belə müəssisədaxili korporasiyaların yaradılmasında ali rəhbər müstəsna rol oynayır. Onların istedadı, bacarığı və təşkilatçılıq qabiliyyəti əsasında müəssisələrin tərkibində sahibkarlıq subyektləri yaradıla bilər ki, onlar da innovasiya və sahibkarlıq fəaliyyətinin sürətlənməsinə imkan verərdi. Qeyri-mərkəzləşmə prinsipi əsasında yaradılan xalq istehlakı və gündəlik tələbat malları istehsal edən (antifriz, ətirilər və tualet suyu, kosmetik vasitələr, şampun, losyon və dəri təmizləyici vasitələr, tualet sabunu, yuyucu-təmizləyici vasitələr, kibrit, fotoplyonka, Jak-boya və s.) həmin strukturların işi müvafiq idarəetmə konsepsiyasına əsaslanmalıdır. Sərbəst innovasiya və sahibkarlıq subyektinin idarəetmə konsepsiyası müvafiq prinsiplərə əsaslanaraq aşağıdakı məsələlərin həllinə imkan yarada bilər:

- bazarda daha cəld hərəkət etmək və ya orada baş verən dəyişikliyə operativ şəkildə münasibət bildirmək;
- texnoloji prosesin modernləşdirilməsi üzrə tədbirlərin istehsalata tətbiqi

prosesini sürətləndirmək;

- strateji məsələlərin həllində ali rəhbərlərin imkanlarının genişləndirilməsi;
- innovasiya və sahibkarlıq subyektlərinin funksiyalarının optimallaşdırılması.

Həmin məsələlərin həlli kontekstində adı çəkilən subyektlərin idarəetmə konsepsiyasının həyata keçirilməsinin prinsipial sxemini aşağıdakı kimi tərtib etmək olar (şəkil 3.4).

Şəkil 3.4. Müəssisənin sahibkarlıq bölmələrində idarəetmə konsepsiyasının həyata keçirilməsinin prinsipial sxemi

Sənaye müəssisələrində yaradılacaq innovasiya və sahibkarlıq bölmələrinin korporasiyasının missiyası aydın olmalıdır. Bu, onların bazar segmentinin müəyyən edilməsində diqqətlərinin yönəldilməsinə imkan yarada bilər. Bütün hallarda həmin bölmələrin məqsədli və həyata keçirilə bilən biznes planları olmalı və onlar ali rəhbərliklə sağlam münasibət formalaşdırmalıdır. İnnovasiya və sahibkarlıq bölmələrinin müəssisədaxili hərəkətverici motivi aşağıdakılarla əsaslanmalıdır:

- maksimum enerji səmərəliliyinə nail olmaq;
- istehsal üçün lazım olan xammal və materialların əldə edilməsi üzrə

logistika. fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması və hazır məhsulun tam həcmdə satışının təmin edilməsi;

- istehsal xərclərinə qənaət etməklə onun səmərəliliyinin yüksəldilməsi;
- qeyri-profilli və az mənimsənilən istehsal güclərindən azad olmaq;
- aşağı ixtisaslı, işlə kilayəl qədər təmin olunmayan və funksiyaları təkrarlayan işçilərin bölmədən kənarlaşdırılması;
- gəlirin (mənfəətin) çoxaldılması üzrə səylərin artırılması və mənəvi cəhətdən köhnəlmiş avadanlıqlara “sürətli amortizasiya metodu” tətbiq etməklə alman vəsaitlərin hesabına daxili investisiya resursunun yaradılması.

Sənaye müəssisələrində yaradılan həmin korporasiyalar aşağıdakı əsas idarəetmə məsələlərinin icrasına nail olurlar:

1. Sənaye müəssisələrində korporativ tələbatı formalaşdıran amillərin müəyyən edilməsi;
2. İnnovasiya və sahibkarlıq meyilli müəssisədaxili korporativ subyekt üçün istehsal, köməkçi və xidmət bölmələrinin tərkibinin müəyyən edilməsi;
3. Yaradılan subyektin istehsal edəcəyi məhsulun satış bazarının mövcudluğunun qiymətləndirilməsi;
4. Korporasiyanın yaradılmasından əldə ediləcək iqtisadi səmərənin mənbələrinin aşkar olunması;
5. Korporasiyanın təşkilati-iqtisadi formasının müəyyən edilməsi və həyata keçirilməsinin alternativ sxemlərinin müəyyən edilməsi;

Müəssisədaxili korporativ idarəetmə subyektlərinin “Azərkimya” DŞ-nin tərkibində fəaliyyət göstərən sənaye zavodlarında yaradılması beynəlxalq təcrübə baxımından önəmli forma olsa da, onların təşkili prosesində maksimum ehtiyatlı olmaq lazımdır. Oxşar strukturlar kiçik müəssisə formasında keçən əsrin 90-cı illərində həmin zavodlarda yaradılması böyük itkilər və maliyyə çatışmazlığına təkan vermişdir. Lakin son 15 il ərzində ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi və sahibkarlıq vərdislərinin mənimsənilməsi, eləcə də respublika

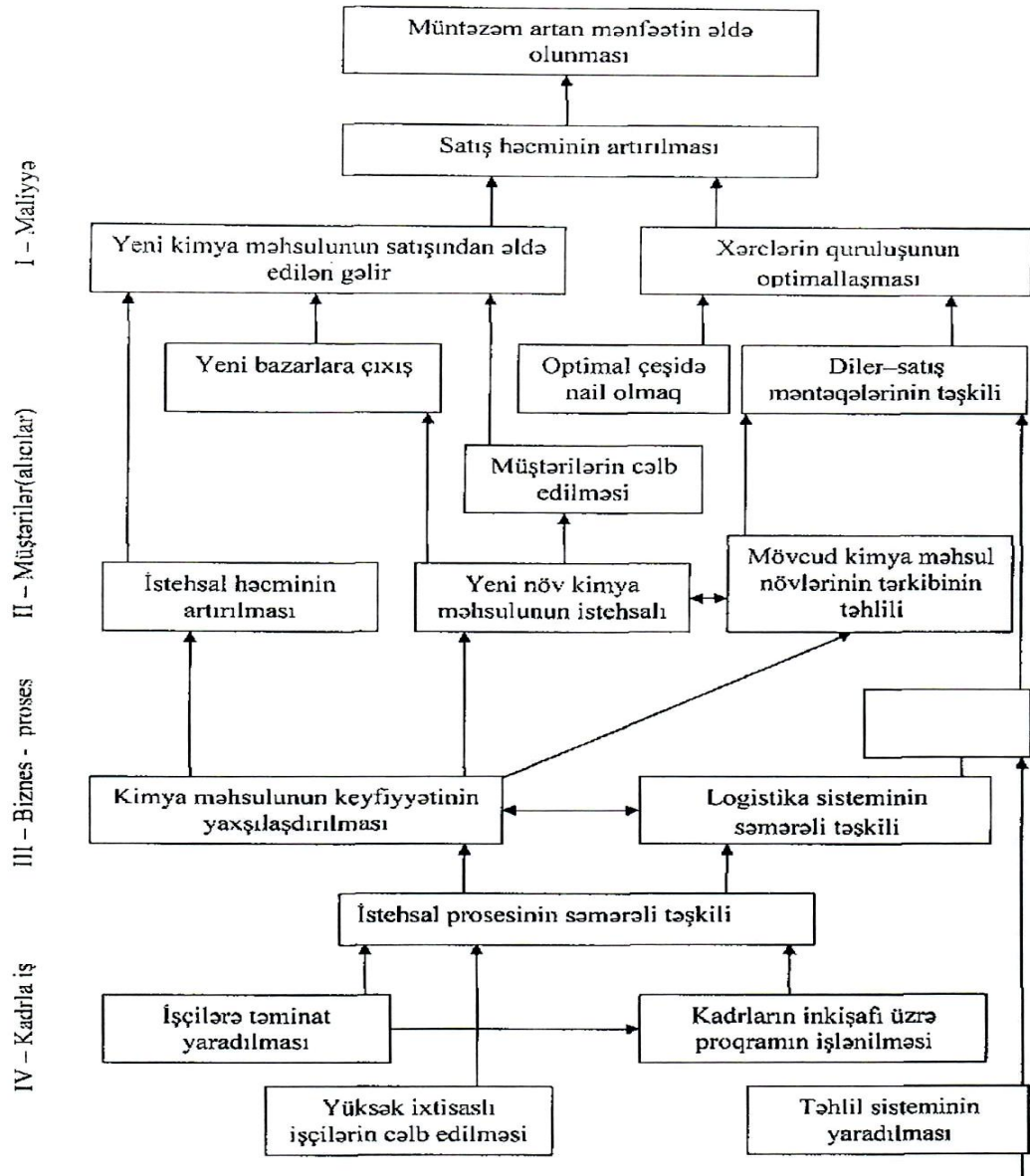
ərazisində müxtəlif təyinatlı sənaye müəssisələrinin bazasında Səhmdar Cəmiyyətlərinin yaradılması orada kiçik və orta korporativ idarəetmə subyektlərinin yuxarıda qeyd edilən xalq istehlakı və gündəlik tələbat mallarının istehsalı üzrə yaradılmasına və inkişafına imkan verə bilər. Belə korporasiyaların iri sənaye müəssisələrinin tərkibində yaradılması orada mövcud olan iqtisadi potensiallardan səmərəli istifadə etməyə və müəssisələrin investisiya təminatının yaxşılaşmasına şərait yaradardı.

Balanslaşdırılmış sistem göstəricilərindən istifadə biznes strategiyasını düzgün formalaşdırmağa, onu müəssisənin hər bir üzvünə çatdırmağa, müvafiq monitorinq aparmağa, struktur bölmələrin tərkibində təşkilati xarakterli təşəbbüslərdən istifadə etməyə imkan yaradır. Həmin sistemdən istifadə aşağıdakı strateji məsələlərin həlli üzrə qərarların qəbul edilməsinə və həyata keçirilməsinə imkan yaradır:

- müəssisədə strateji xarakterli təşəbbüslərin və inkişaf istiqamətlərinin qiymətləndirilməsinə;
- sənayenin yeni inkişaf istiqamətinin seçilməsinə;
- işlənmiş strategiyanın hər bir iş yerinə çatdırılmasına, bölmələrin, hər işçinin məqsəd və vəzifələrinin strategiyaya uyğun müəyyən edilməsinə;
- strateji və taktiki məsələlərin uyğunlaşmasına;
- əldə edilmiş strateji nəticələr üzrə nəzarətin təşkilinə;
- informasiyaların alınması üçün əks əlaqənin yaradılmasına.

İdarəetmə strategiyasının formalaşması və səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi dörd səviyyədə maliyyə təminatı; müştərilərlə aparılan təşkilatı iş; daxili biznes-prosesin təşkili və personaldan səmərəli istifadə ilə səciyyələnir. Həmin səviyyələrin balanslaşan sistem göstəricilər çərçivəsində qarşılıqlı əlaqəsini sxem şəklində aşağıdakı kimi təsvir etmək olar (şəkil 3.6). Ayrı-ayrı tədqiqatçılar bu tipli əlaqələri “strateji xəritə” kimi təqdim edirlər [96,5]. Əslində bu fikirlə razılaşmaq olar, lakin bütün hallarda istər iri sənaye müəssisəsinin, istərsə də onun

tərkibində yaradılacaq korporasiyada (struktur bölmədə) maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə qiymət verərkən, sistem göstəricilərdən istifadə etmək mövcud iqtisadi potensiallardan səmərəli istifadə olunması istiqamətində daha təsirli tədbirlər işləyib hazırlamağa imkan verir. Şəkil 3.5-dən göründüyü kimi, kimya sənayesi müəssisələrinin strateji inkişafının I yuxarı hissəsində balanslaşan sistem göstəricilərin əsasını təşkil edən maliyyə təminatı yerləşmişdir.

Şəkil 3.5. Kimya sənayesi müəssisələrinin strateji inkişafının səviyyələri

Bu səviyyə strateji artım və nəticələri əhatə etməklə müəssisənin əldə edəcəyi mənfəətlilik səviyyəsini özündə cəmləşdirir. Bu baxımdan, stabil mənfəət

əldə etmək üçün ilk növbədə satışın həcmi artırılmalı, yeni sənaye məhsulunun satışına daha çox soy göstərməli və bütün bunlar xərclərin quruluşunun optimallaşması şəraitində mümkün olması məsələsi ön plana çəkilir. Əlbəttə, yüksək mənfəət əldə etmək üçün istehlakçıların (müşətilərin) bu prosesə cəlb edilməsi olduqca vacibdir. Əsas məsələ məhsul satışı prosesinə yeni müşətilərin cəlb edilməsi və köhnələrin qorunub saxlanılmasıdır. Bu məqsədlə diler satış məntəqələrinin yaradılması və bu işə bacarıqlı, İşgüzar marketoloqların cəlb edilməsi vacibdir. Göstərilən sxemin III səviyyəsini xarakterizə edən balanslaşan sistem göstəricilər biznes-prosesdə cəmləşir. Bu səviyyənin göstəriciləri müşətilərin cəlbədicilik səviyyəsi ilə sıx surətdə bağlıdır. Belə ki, qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün müəssisə öz rəqabətçilərini qabaqlaya bilən tədbirlər həyata keçirməlidir ki, bazarda öz mövqeyini qoruyub-saxlaya bilsin. Bu məqsədlə ilk növbədə sənaye məhsullarını keyfiyyəti logislika sisteminin və istehsalı prosesinin səmərəli təşkili şəraitində təmin edilməlidir. Harada keyfiyyətli məhsul varsa orada biznes-prosesin uğurundan danışmaq olar. Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, hər hansı müəssisədə əldə edilən nailiyyətin əsası kadr işinin təşkilindən asılıdır (IV səviyyə). Bu səviyyə korporativ mədəniyyətin, texnologiya və yeniliklərin əsas elementi kimi çıxış etməklə müəssisədaxili prosesin təşkilinə təminat yaratmaqla qarşıya qoyulan məqsədə optimal variantlar çərçivəsində nail olmağa imkan yaradır. Odur ki, IV səviyyə üzrə strategiya özündə aşağıdakıları əks etdirir:

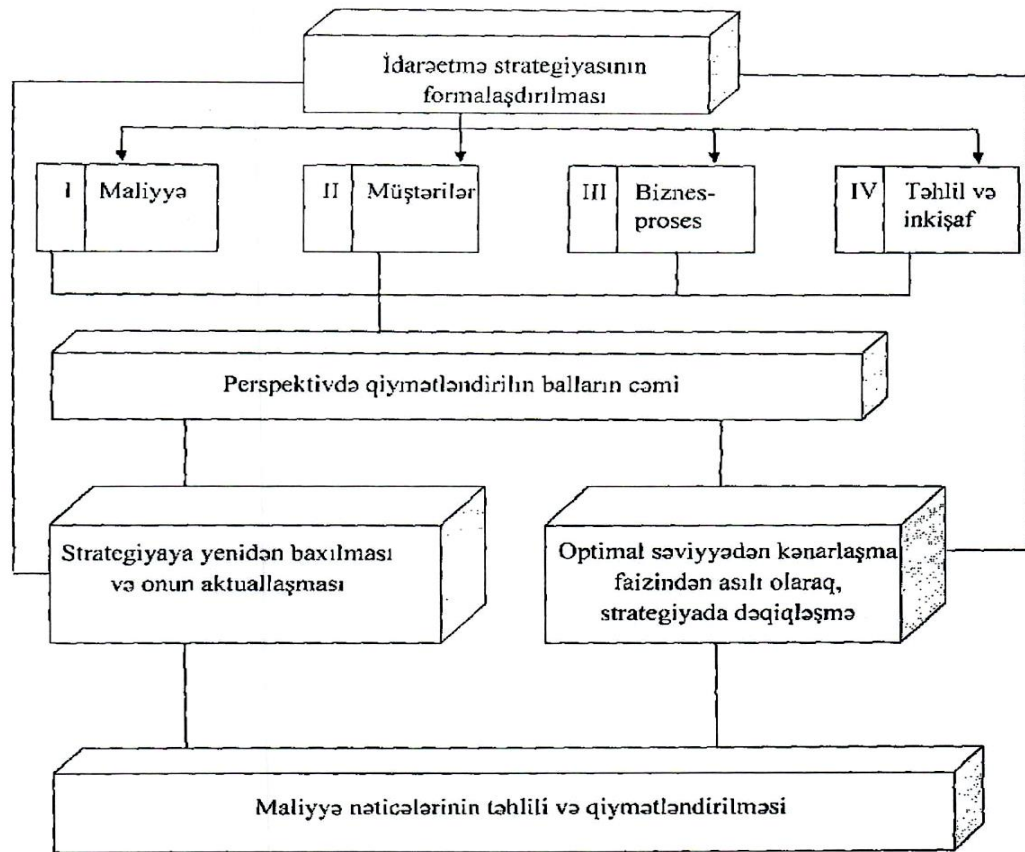
- İşçilərə müvafiq sosial və maddi təminatın yaradılması;
- Kadrların inkişafı üzrə məqsədli proqramın işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- Müəssisənin idarə edən sisteminə yüksək ixtisaslı, sahibkarlıq və marketinq işinin təşkili üzrə səriştəli mütəxəssislərin cəlb edilməsi;
- Müəssisənin işini kompleks və diaqnostik təhlil etmək üçün müvafiq sistemin (işçi qrupunun) yaradılması. Zəruri hallarda bu işə sahə elmi-tədqiqat

institutlarının və ali məktəb işçilərinin cəlb edilməsi də məqsədə uyğun olardı;

- Müəssisədə texnoloji proseslərin yenisi ilə əvəz edildiyi, texnoloji, informasiya, innovasiya və maliyyə menecmentinin mütərəqqi metodlarının tətbiqi zamanı idarə edən orqanın, struktur bölmələrinin işçilərinin ixtisaslarının qabaqcıl müəssisələrdə artırılması. Bu məqsədlə qənaət edilən vəsait nəticə etibarı ilə maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin son nəticəsinə öz mənfi təsirini göstərir.

Balanslaşan sistem göstəriciləri əsasında formalaşan idarəetmə strategiyasının bir xüsusiyyəti də ondan ibarətdir ki, o, şəraitdən asılı olaraq dəyişə bilər, elastikdir və dinamik alət kimi çıxış edir. Ona görə də Pol Niver [75,7]. haqlı olaraq qeyd edir ki, balanslaşan sistem göstəricilərin heç vaxt son həddi olmur. Onlar heç vaxt itmir və müəssisədə təkmilləşdirmə aparılarkən onlar yeni mövqedə çıxış edirlər. Müvəffəqiyyət amili göstəricisinə malik olan menecer həmişə cari effektivliyi ideal səviyyə ilə müqayisə edə bilər. Odur ki, sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı texniki, texnoloji, təşkilatı, sosial-iqtisadi göstəricilərin məcmuundan istifadə edilməlidir.

Alınmış nəticələr üzrə məlumatların sistemləşdirilməsi üçün formalaşan investisiya siyasəti çərçivəsində idarəetmə strategiyasının balanslaşan sistem göstəricilər əsasında aşağıdakı təhlil metodundan istifadə etmək tövsiyə olunur (şəkil 3.6). Həmin metodiki yanaşmadan müəssisənin və yaxud onun tərkibində yaradılacaq korporativ idarə orqanının reytinginin qiymətləndirilməsində də istifadə etmək, mümkündür, Eyni zamanda, belə metodiki yanaşmadan lokal və qlobal xarakterli investisiya layihələrinin seçilməsində və qiymətləndirilməsində, onların iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmasında istifadə oluna bilər.

Şəkil 3.6. Balanslaşan sistem göstəriciləri əsasında idarəetmə strategiyasının nəticələrinin qiymətləndirilməsi metodikasının prinsipial sxemi

Qloballaşma şəraitində Formalaşan milli iqtisadiyyatın və onun ayrı-ayrı sənaye sahələrinin, o cümlədən yanacaq-enerji kompleksinin, uzun müddət ərzində dinamik inkişafını, beynəlxalq miqyasda rəqabət qabiliyyətini təmin etməyə malik olmaq üçün iqtisadi inkişafın, M.Porterin qeyd etdiyi kimi [77, 238-242], əsas və tərəqqi amillərini birgə hərəkətə gətirmək lazımdır. Bu baxımdan, bəzi xarici ölkə iqtisadçıları haqlı olaraq belə hesab edirlər ki, “investisiya dinamik olmalıdır, çünki investisiyanın stimullaşdırılması gələcəkdə istehsal imkanlarının artırılması deməkdir” [42, 143].

Formalaşmış bazar iqtisadiyyatına malik olan ölkələrdə investisiya prosesi innovasiya xarakterli olmaqla cəmiyyətin və iqtisadi fəaliyyət sahəsinin dinamik inkişafını təmin edir. Bu baxımdan iqtisadiyyatı, elm və texnikam, sahibkarlıq fəaliyyətini, idarəetməni özündə cəmləşdirən yeganə proses innovasiya

fəaliyyətidir. Sonuncu ideyaların yaranmasından, onun kommersiya reallaşmasına kimi olan istehsal, mübadilə və istehlakla bağlı münasibətlər sistemini özündə əks etdirir. Odur ki, investisiya siyasətinin təkanverici aləti olan innovasiya dövlətin ümumi inkişaf konsepsiyasının mühüm tərkib hissəsi olmaqla, ona nail olmağın imkan, vasitə və yollarını özündə əks etdirir. Ölkədə həyata keçirilən investisiya - innovasiya siyasəti onun seçdiyi inkişaf modelinin xarakteri ilə müəyyən olunur [22, 352]. Belə inkişaf modelinin həyata keçirilməsinin əsas ağırlığı elmi-tədqiqat təşkilatlarının, o cümlədən sahə elmi-tədqiqat və konstruktor-texnoloji institutlarının üzərinə düşür. Lakin çox təəssüflə qeyd edilməlidir ki, həmin təşkilatların innovasiya prosesindəki aktivliyi son illər kəskin azalmışdır. Tədqiq edilən sahədə ƏİF nin yüksək dərəcədə aşınması, onların aşağı temple yeniləşməsi, istehsal edilən sənaye məhsullarının keyfiyyətinin beynəlxalq standartlara tam cavab verməməsi, məhsul və proses innovasiyasına ayrılan vəsaitin məhdudluğu və s. sahə elmi-tədqiqat təşkilatlarının fəaliyyətlərinin canlanmasına, onların material və maliyyə resursları ilə təmin olunmasını təkidlə tələb edir. Həmin təşkilatlarda çalışan işçilərin əməyinin stimullaşdırılması isə təxirəsalınmaz tədbirlər sırasına daxil edilmişdir. Nə qədər ki, intellektual mülkiyyətə yüksək qiymət verilməyib, onlardan layiqli, yaradıcı nəticə də gözləmək mümkün deyildir. Deməli, tədqiq edilən sənaye sahəsi üçün formalaşan investisiya siyasətini sahə elmi-tədqiqat təşkilatları təsəvvür etmək mümkün deyildir. Məhz bu yanaşmaya iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə xüsusi diqqət yetirilir. Odur ki, qarşıda duran vacib sahə problemlərindən biri-mövcud elmi-tədqiqat və layihə institutlarının maddi-texniki bazasını möhkəmləndirmək və resurs təminatını yaxşılaşdırmaqdır. Sahə elmi-tədqiqat və layihə institutlarının səmərəli idarə edilməsi və material resursları ilə təminatının səviyyəsini təhlil etmək üçün müasir informasiya sistemlərindən geniş istifadə olunmalıdır. Başqa sözlə, sahənin innovasiya cəlbədiciliyini artırmaq üçün müvafiq investisiya siyasəti çərçivəsində sahə elmi-tədqiqat qlobal informasiya sisteminin (QİS)

yaradılmasına zəruri ehtiyac duyulur. Qeyd edilən səbəblərdən, həmin sistem özündə qarşılıqlı əlaqədə olan üç lokal informasiya idarəetmə alt-sistemini cəmləşdirməlidir. Həmin alt-sistemlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- maliyyə-iqtisadi;
- elmi-intellektual (kadr);
- maddi-texniki

Beləliklə, “Azərkimya” DŞ sistemində yaradılacaq QİS öz alt-sistemləri ilə sahənin bütün idarə edən və idarə olunan sistemlərini əhatə etməli və investisiya-innovasiya siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsində, marketing və logistika tədqiqatlarının aparılmasında investisiya layihələrinin əsaslandırılmasında, bazarın öyrənilməsində, injiniring fəaliyyətinin həyata keçirilməsində mühüm alətə çevrilməsinə cəhd edilməlidir. Gələcəkdə müxtəlif informasiya texnologiyalarının və lokal sistemlərin bir kompleksdə cəmlənməsi sahə üzrə vahid integrasiya olunan informasiya sisteminin yaradılması zərurətini ön plana çəkir.

Beləliklə, bu yarımbölmədə şərh edilən mütərəqqi təşkilati-iqtisadi istiqamətlərin üzvi şəkildə həyata keçirilməsi sahə investisiya siyasətinin icrasına təminat yaratmış olacaqdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqat zamanı aşkar edilən nöqsanların aradan qaldırılması və sənayesinin dayanıqlı inkişafını ləmləndirmək üçün aşağıdakı təklif və tövsiyələrin həyata keçirilməsini məqsəddə müvafiq hesab edirik:

1. İqtisadi cəhətdən inkişaf edən və bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələrin sənayesinin inkişafına dair praktik təcrübələri göstərir ki, həmin sahələr ölkənin milli təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Bu sahənin inkişafı tək-cə qarışıq sahələrin deyil, həm də bütünlükdə sənayenin inkişafına əsaslı təkan, verə bilər. Azərbaycanda sənayenin səmərəli inkişafı üçün müvafiq sənaye və ya sahə siyasətinin formalaşmasına zəruri ehtiyac duyulur. Bu siyasətin tərkib hissəsini ilk növbədə investisiya-innovasiya siyasəti təşkil etməlidir.

Sənaye müəssisələrində investisiyalardan səmərəli istifadə etmək üçün müəssisələrin özündə onların spesifik xüsusiyyətinə uyğun innovasiya siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsi vacibdir.

3. Sahənin investisiya-innovasiya strategiyasının işlənilib hazırlanması prosesində ardıcıl olaraq üç mühüm məsələnin həlli vacib hesab edilməlidir:

- a) Perspektiv dövrün ayrı-ayrı mərhələlərində investisiyaların cəlb edilməsinin müxtəlif formaları arasında nisbətən müəyyən edilməsi,
- b) Sahənin investisiya-innovasiya fəaliyyətinin müəyyən olunması
- c) Sənaye müəssisələrinin respublika ərazisində coğrafi yerləşməsini nəzərə alaraq, investisiya-innovasiya fəaliyyətinin regional istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi.

Qeyd edilən fəaliyyət çərçivəsində tədqiqatların aşağıdakı istiqamətdə aparılması məqsəddə uyğun sayılmalıdır:

- fəaliyyətin sahə konsepsiyasının və diversifikasiyasının müəyyən olunması;
- müəssisələrin investisiya resurslarının formalaşması strategiyasının işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi.

4. Sahə üzrə səmərəli investisiya maliyyələşməsi proqramları və layihələri üçün müasir maliyyə - kredit və qiymət mexanizminin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi məqsədi ilə sənaye müəssisələrində kadrların yenidən hazırlanması və ixtisaslarının bazar iqtisadiyyatının tələbinə uyğun artırılmasına zəruri ehtiyac duyulacaqdır.

Ölkənin tədqiq edilən sənaye sahəsinin müəssisələrində səmərəli investisiya- innovasiya fəaliyyətini həyata keçirmək üçün şaquli və üfüqi çəkildə mövcud idarəetmə sisteminin səmərəliyinin artırılması və daha da təkmilləşmiş idarəetmə formasının tətbiqinə nail olmaq vacibdir. Bu zaman əsas diqqət marketinq fəaliyyətinə dair düzgün təşkili və idarə olunmasına yönəldilməlidir.

Sənaye zavodlarında məhsulun satışı zamanı onun dəyərinin alıcılar tərəfindən əvvəlcədən ödənilməsi prinsipinə tam riayət olunmalıdır.

Zavodların idarəetmə sistemində investisiya menecmentinin dünya təcrübəsində sınaqdan çıxmış mütərəqqi forma və metodlarının geniş tətbiqinə nail olmaq lazımdır.

5. Sənaye müəssisələrinin kreditor borclarının debitor borclarını bir neçə dəfə üstələməsi orada maliyyə sağlamlaşmasma mənfi təsir göstərir və nəticədə müəssisənin öz vəsaiti hesabına investisiya təminatı mənbəyi tükənməkdədir. Bu sahədə mövcud nöqsanları aradan qaldırmaq üçün sənaye müəssisələrində maliyyə və investisiya menecmentinin dünya təcrübəsində sınaqdan çıxmış mütərəqqi metodlarından geniş istifadə olunmalıdır.

Müəssisələrin investisiya təminatını yaxşılaşdırmaq üçün beynəlxalq bankların güzəştli kreditlərindən istifadə olunması istiqamətində dövlət və "Azərkimya" DŞ səviyyəsində təşkilati xarakterli təxirəsalınmaz tədbirlərin həyata keçirilməsinə zəruri ehtiyac duyulur.

6. Sənaye müəssisələrində mövcud dövriyyə vəsaitlərindən səmərəli istifadə olunması, onların mənfəətlə işləməsinin başlıca amili dərinəndir. Odur ki, müəssisələrdə maddi-texniki təminat, logistikasının səmərəli təşkili üçün mövcud

idarə orqanlarının işinin bazar münasibətlərinin tələbinə uyğun yenidən qurulması və bu sahədə səlahiyyətli menecer vəzifələrinin təsis olunması bütünlükdə investisiya menecmentinin səmərəli təşkilinə təkan vermiş olardı.

Müəssisələrin istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin gücləndirilməsi, güclü iqtisadi, o cümlədən ixrac potensialının yaxşılaşdırılması, istehsalın diversifikasiya meylinin aktivləşdirilməsi məqsədi ilə daxili və xarici investisiyaların sahəyə cəlb edilməsinə əlverişli və güzəştli vergilərin tətbiq edilməsi məqsədə müvafiqdir.

Keçid dövründə həyata keçirilən vergi siyasəti bütünlükdə emal sənayesi sahələrinin, o cümlədən sənaye iqtisadiyyatın səmərəli formalaşmasına istiqamətlənməli və aparılan sosial-iqtisadi islahatla əlaqələndirilməlidir.

7. Korporativ idarəetmənin inkişafı, korporativ iqtisadi maraqların və rəqabət münasibətlərinin geniş vüsət aldığı bir şəraitdə sənaye müəssisələrində dövrüyyə vəsaitlərinin normalaşdırılması daha yeni keyfiyyət səviyyəsində təşkil edilməlidir. Bu məqsədlə işdə dövrüyyə vəsaitlərinə olan tələbatın hesablanması differensial metoddan istifadə olunması və həmin vəsaitlərin yeniləşdirilən vasitələr (aktivlər) və maliyyə mənbələri (passivlər) üzrə planlaşdırılmasının məqsədə uyğunluğu ön plana çəkilmişdir. Dövrüyyə vəsaitlərinin səmərəli idarə edilməsi məqsədi ilə logistika menecmentinin təşkilinin prinsipial sxemi, xalis dövrüyyə kapitalının hesablanma qaydası, sənaye zavodlarında logistika sisteminin təşkilinin və məhsulların bölüşdürülməsində logistika sisteminin təhlilinin aparılmasının metodiki əsasları işlənib hazırlanmışdır.

Aşağı rentabelli və ya zərərlə işləyən sənaye müəssisələrinin maliyyə vəziyyətinin monitorinqi və diaqnostikasının aparılmasına sistemli yanaşmanın prinsipial müddəaları irəli sürülmüşdür.

Sənaye müəssisələrində maliyyə resurslarının qıtlığı şəraitində onları böhran vəziyyətindən çıxarmaq üçün zərərin istiqamətini və mənbəyini müəyyənləşdirmək və belə şəraitdə ödəmə müddəti az olan investisiya

layihələrindən istifadə olunmasının məqsədəuyğunluğu əsaslandırılmışdır.

İşdə sənaye müəssisələrində investisiya siyasətinin formalaşmasının alqoritmi təklif edilmiş və ondan istifadənin mümkünlüyü əsaslandırılmışdır.

8. Sənaye müəssisələrinin aşağı rentabelii işləmələrini nəzərə alaraq, işdə həmin müəssisələr üçün “böhrandan çıxmaq və maksimum mənfəət” məqsədini təmin edə bilən struktural siyasəti sxem şəklində tövsiyə edilmişdir.

Tədqiqat nəticəsində sənaye müəssisələrinin investisiya resurslarının formalaşmasının strateji istiqamətləri müəyyən edilmiş və onlar sxem şəklində təsvir olunmuşdur.

9. Sənaye müəssisələrinin iqtisadi və maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi prosesinin aşağıdakı üç əsas mərhələdə həyata keçirilməsinin məqsədəuyğunluğu əsaslandırılmışdır:

I mərhələ - xarici və daxili mühiti müxtəlif təhlil metodlarından istifadə etməklə düzgün qiymətləndirmək;

II mərhələ - kompleks texniki-texnoloji, sosial və təşkilati tədbirlərin işlənib hazırlanması əsasında müvafiq strategiyanın işlənilməsi;

III mərhələ - nəzərdə tutulan plan, program və tədbirlərin həyata keçirilməsi və resursların düzgün və itkisiz bölüşdürülməsi.

10. Sənaye məhsullarının istehsalında İSO-9000-2001 Beynəlxalq Standartlarının tətbiqi üçün real investisiya layihələrindən istifadənin məqsədə uyğunluğu əsaslandırılmış və onların spesifik cəhətləri göstərilmişdir.

Sənayenin perspektiv inkişafının əsas prinsipləri müəyyən edilmiş və onların həyata keçirilməsi yolları göstərilmişdir.

11. Sahənin innovasiya siyasətinin prioritet istiqamətləri müəyyən olunmuş və onların həyata keçirilməsi üçün aşağıdakı 4 mühüm mütərəqqi təşkilati-iqtisadi istiqamətlərin tələblərinə əməl olunması əsaslandırılmışdır;

a) Sahədə restrukturizasiyanın həyata keçirilməsi;

b) İnnovasiya və istehsal sahibkarlığının idarə edilməsi konsepsiyasının

işlənib hazırlanması və icrası;

c) Sistem göstəricilərin balanslaşması əsasında idarəetmə strategiyasının səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi;

ç) Sahədə global informasiya sisteminin yaradılması.

Beləliklə, sənaye müəssisələrinin investisiya fəaliyyətinin mövcud vəziyyətini təhlil edərkən, aşağıdakı nəticəyə gəlmək olar:

-Ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən böyük məbləğdə xarici investisiyanın və kreditlərin cüzi bir hissəsi sənaye müəssisələrinə yönəldilir və onların mövcud texniki-texnoloji səviyyəsi yüksək keyfiyyətli məhsul istehsal etməyə imkan vermir;

-Ölkədə güclü sənaye kompleksinin mövcudluğu şəraitində sahənin çoxsaylı məhsullarının idxalı və az sayda məhsulun ixracı onların inkişafını ləngidir;

-Əsas növ sənaye məhsullarının natural formada istehsalının azalması meyl gücləndiyi şəraitdə, istehsalın diversifikasiyası hesabına xalq istehlakı malları istehsalına üstünlük verilməklə maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nisbi yaxşılaşdırılmasına meyl artmaqdadır;

- Sənaye müəssisələrinin inkişafı üçün investisiya siyasətinin formalaşmasına zəruri ehtiyac duyulur. Məhz uzunmüddətli belə siyasətin formalaşması və müvafiq maliyyə mənbələri ilə təmin olunması sahədə innovasiya prosesinin genişləndirilməsinə və onun əsasında yüksək keyfiyyətli məhsul istehsal etməyə imkan vermiş olardı;

-İşlənib hazırlanacaq və həyata keçiriləcək investisiya strategiyası çərçivəsində sənaye müəssisələri üçün müvafiq siyasətin aşağıdakı istiqamətlər üzrə formalaşmasına ciddi ehtiyac duyulur: real investisiyaların, idarə edilməsi və investisiya risklərinin idarə edilməsi.

Yuxanda qeyd edilən nöqsanlar tədqiq edilən sahədə innovasiya fəaliyyətinin təşkilinin mövcud vəziyyətinin öyrənilib müvafiq ehliyat imkanlarını aşkara çıxarmağı və onlardan səmərəli istifadə etmək yollarını müəyyənləşdirməyi tələb

edir.

Fikrimizcə, işlənilib hazırlanan təklif və tövsiyələr tədqiq edilən sənaye sahəsində investisiya siyasətinin düzgün formalaşdırılması və həyata keçirilməsinə zəmin yaratmış olacaqdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Biznesmenin bülleteni (BB) №26 (56). Bakı, 2001, 21 s.
2. “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Biznesmenin bülleteni (BB) №12 (506). Bakı, 2005. 16 s.
3. “İnvestisiya fondları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Biznesmenin bülleteni (BB) №11 (273). Bakı, 2000,) 6 s.
7. “Müflisləşmə və iflas haqqında ” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (BB) №42 (157). Bakı, 1997, 23 s.
8. “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. BB №17 (201). Bakı, 1998, 19 s.
9. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Kimya sənayesi müəssisələrinin və təşkilatlarının özəlləşdirilməsi haqqında ” 22 mart 2001-ci il tarixli Sərəncamı. “Xalq”qəzeti, 23 mart. Bakı, 2001-ci il
10. “Azərbaycan” qəzeti. 7 mart, 2002-ci il
11. Azərbaycan Respublikası Sənaye Proqramı
12. Azərbaycan Statistik Göstəriciləri. Bakı; Səda, 2007, 728 s.
13. Azərbaycanın Sənayesi. Statistik məcmuə. Bakı: Səda 2007, 571 s.
14. Azərbaycanda tikinti. Statistik məcmuə. Bakı: Səda, 2007, 433 s.
15. Azərbaycanın yanacaq-enerji və material ehtiyatları balansı. Statistik məcmuə. Bakı: Səda, 2006, 370 s.
16. Azərbaycan iqtisadiyyatı yeni inkişaf mərhələsində: uğurlar, problemlər, təkliflər. Elmi-praktiki Konfransın materialları. AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu. Bakı: Elm. 2006, 462 s.

17. Abbaszadə M. T. Azərbaycanın kimya sənayesi müəssisələrində investisiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi. "Maliyyə və uçot" jurnalı, №11. Bakı, 2006, s. 29-35.

18. Abbaszadə M. T. Azərbaycanın kimya sənayesində istehsalın təşkilinin mövcud vəziyyəti və orada investisiya siyasətinin formalaşmasına sistemli yanaşma Odlar Yurdu Universitetinin elmi və pedaqoji xəbərləri. Hüquq, sosial-ictimai, iqtisad, filologiya və pedaqoji elmlər seriyası, №14. Bakı, 2005, s. 136-144.

19. Abbaszadə M.T. Kimya müəssisələrinin idarəetmə sistemində investisiya menecmentinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi yolları. // "Maliyyə və uçot" jurnalı, №12. Bakı, 2005, s. 23-28.

20. Abbaszadə M.T. Azərbaycanın kimya sənayesi müəssisələrində investisiya siyasətinin formalaşmasının başlıca istiqamətləri. // AMEA-nın Xəbərləri. Humanitar və ictimai elmlər seriyası: (iqtisadiyyat) №2. Bakı: Elm, 2007. s. 166-172.

21. Əliyev T.N., Abbaszadə M.T. Azərbaycanın kimya sənayesi müəssisələrində investisiya menecmentinin səmərəli təşkilinin bəzi aspektləri. // Azərbaycan Respublikası Auditorlar palatası və ADİU-nun keçirdiyi "Sosial-inkişafın sürətləndirilməsi prosesində nəzarətin rolu" Beynəlxalq EPK-in materialları. Bakı, 16 sentyabr, 2006, s. 6-8.

23. Əliyev T.N., Azərbaycanın kimya və neft - kimya sənayesində investisiya - innovasiya meylinin gücləndirilməsinin zəruriliyi. "Qloballaşma prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asiya iqtisadi və beynəlxalq münasibətlər" // II Beynəlxalq Konqresinin materialları. II kitab. Bakı, 02-05 may 2007-cı il, s. 789-791.

24. Əliyev T.N., Abbaszadə M.T. Azərbaycanın kimya sənayesində istehsalın inkişafı üzrə investisiya-innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi istiqamətləri // İqtisadiyyat və həyat jurnalı, №9-10, Bakı, 2006, s. 28-33

26. Əliyev R.M., Məmmədov M.A., Novruzov N.A, İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi. Bakı; Nurlan, 2003, 432 s.
27. Əhmədov M.A. Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması. Bakı; Azər nəşr, 2003, 520 s,
28. Ələsgərov A.K., Əhmədova A.T. Müstəqil Azərbaycan dövləti bazar iqtisadiyyatına keçid yollarında // AEA-nın Xəbərləri, İqtisadiyyat seriyası, №1-4. Bakı, 1997, 27s,
29. Əyyubov V.S. Keçid dövrü iqtisadiyyatında vergi sisteminin təşəkkülü və inkişafı problemləri (Az. Rcsp. materialları əsasında). İqtisad elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı Bakı, 2008, 47 s.
30. “Qloballaşma prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asiya iqtisadi və beynəlxalq münasibətlər” // II Beynəlxalq Konqresinin materialları. 3 cildə. Bakı, 03-06 may, 2007-ci il, 914s.
31. Quliyev T.B. Menecmentin (idarəetmənin) əsasları. Bakı: Nağıl evi, 2001, 522 s.
32. İsgəndərov R.Ə. Müəssisənin maliyyəsi. Az.TU-n'ın nəşri. Bakı, 2007, 458 s.
33. “İqtisadiyyat” qəzeti. 23-29 sentyabr, 2005-ci il, 7 s.
34. Səmədzadə Ş. Ə, İstehsal menecmenti. Bakı; Təhsil, 2006, 374 s.
35. Səmədzadə Ş.O., Əliyev N.S. İnvestisiya layihələndirilməsi. Bakı: Təhsil, 2003, 196 s.
36. Hüseynov T.H. Azərbaycan Respublikasında investisiyaların iqtisadi və sosial səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətləri. İqtisad elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı, Bakı, 2005, 44 s.
39. Menecment. Dərslik / Şahbazov K.A., Məmmədov M.N., Həsənov İ.S, Bakı: Təhsil, II təkmilləşdirilmiş nəşr, 2005, 1036 s.

41. Аббасзаде М.Т. Оценка инвестиционных вложений в экономику Азербайджана // Материалы VII Международной молодежной научной конференции «Севсргсозкомсх-2006» Ухтинский Государственный технический университет. 22-24 марта 2006 г. Ухта, 2006, с. 184-186.
42. Алиев Г.П., Абдуллаева Н.Р. Адаптация организационно-производственных промышленных предприятий к условиям рыночных преобразований. Баку: Элм, 2001, 128 с.
43. Аныпин В.М. Инвестиционный анализ. М.: Дело, 2012, 360 с.
44. Булкатов А. Состояние и пути развития нефтехимической промышленности // Нефтепереработка и нефтехимия, № 10.М., 2007, с. 3-6.
47. Басовский Л.К. Прогнозирование и планирование в условиях рынка. Мд ИНФРА-М, 2013, 260 с.
49. Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент. Киев, 2005, 265 с.
53. Бобылева АЗ. Финансовое оздоровление фирмы: теория и практика. М.: Дело, 2014, 256 с.
54. Ван Хори Дж. Основы управления финансами. М.: ИНФРА-М, 2012, 270

РЕЗЮМЕ

Опыт развития отраслей экономики и развивающихся стран показывает, что эти области играют важную роль в обеспечении национальной безопасности страны. Развитие этой области может дать существенный импульс развитию промышленности, а не только смешанных областей. В Азербайджане существует потребность в надлежащей отраслевой или отраслевой политике для эффективного развития промышленности. Часть этой политики должна быть в первую очередь для инвестиционно-инновационной политики.

Для эффективного использования инвестиций на промышленных предприятиях важно создавать предприятия и внедрять инновационную политику, соответствующую их специфике.

Учитывая, что крупные промышленные предприятия республики находятся в государственной собственности и технически тесно взаимосвязаны с логистикой друг друга, роль государства в реализации стратегии экономического развития месторождения высока.

SUMMARY

Experience in the development of industry-driven and emerging economies shows that those areas play an important role in ensuring the national security of the country. The development of this field can give a substantial boost to the development of industry, not just mixed areas. In Azerbaijan, there is a need for a proper industry or industry policy for the efficient development of industry. Part of this policy should be primarily for investment-innovation policy.

In order to use investments efficiently in industrial enterprises, it is important for enterprises to establish and implement an innovative policy that is consistent with their specific nature.

Considering that large industrial enterprises of the republic are in state ownership and they are technically closely interconnected with each other's logistics, the role of the state in the implementation of the field's economic development strategy is high.

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Beynəlxalq Magistratura və Doktorantura Mərkəzinin magistri Quliyev

**Rüstəm Elşən oğlunun “Müəssisənin investisiya siyasətinin
səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi” mövzusunda magistr dissertasiyasının**

R E F E R A T

Mövzunun aktuallığı. Sahədə iqtisadi artımın və tarazlığın təmin olunması üçün ilk növbədə onun daxili və xarici mənbələr hesabına investisiya tələbatını ödəməyə cəhd olunmalıdır. Deməli, sənayenin perspektiv inkişafı ilə əlaqədar qarşıda duran iqtisadi problemləri dərk etmək və onların həllini təmin edə bilən investisiyalarla bağlı fikirləri formalaşdırmaq, bu fikirləri reallaşdırmağa bilən vasitələri və mexanizmləri təkmilləşdirmək üçün sahənin iqtisadi durumunu investisiya tələbatı baxımından təhlil etmək zərurəti meydana çıxır.

Sənayenin mövcud texniki-texnoloji vəziyyətini və innovasiya mühitini yaxşılaşdırmaq, onun inkişafına nail olmaq üçün orada xarici investisiyalardan, texnologiyalardan və daxili investisiya potensiallarından səmərəli istifadə olunması tələb olunur. Sonuncu ölkənin digər sənaye sahələrinin perspektiv inkişafı baxımından çox vacibdir. Odur ki, bu problemin tədqiqi praktiki baxımdan müasir dövrün gerçəkliyi müstəvisində böyük aktuallıq kəsb edir. Digər tərəfdən, müəssisələrdə investisiya siyasətinin formalaşması probleminin həlli müasir metodologiya tələb edir ki, ondan istifadə etməklə mövcud metodiki işləmələri təkmilləşdirmək mümkün olsun.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Sənayenin sahələrinin aktual iqtisadi problemləri T.H.Əliyev, B.S.Xıdırov, A.A.Ağayeva, R.C.Əliyev, S.A.Cümşüdoğ, B.S.Əhmədov, M.Əliyev, E.E.Məmmədov, A.Tağıyev, M.Pənəhəliyeva və başqalarının əsərlərində geniş tədqiq edilmiş, əməli-metodiki xarakterli tövsiyələr irəli sürülmüşdür. 2000-2007-ci illərdə AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutunda

R.Quliyev, M.Sadıqov, T.Hüseynov, X.Məmmədova, Ü.Seyidova, V.Məhərrəmov, M.Bayramov, L.Abdul Saleh və başqaları tərəfindən investisiya problemləri ilə bağlı doktorluq və namizədlik dissertasiyaları müdafiə olunmuşdur. Bu dissertasiyalar sənayedə investisiya qoyuluşlarının istiqamətlərinə, investisiya layihələrinin iqtisadi qiymətləndirilməsinə, müxtəlif sənaye sahələrində investisiya siyasətinin regional problemlərinə, investisiya mühitinə, investisiya layihələrində riskin azalmasına və digər problemlərə həsr olunmuşdur.

Tədqiqat işi aparılarkən dünyanın digər alimlərinin - Anşin V.M., Boçarov V.V., Birman Q., Bobilyova A.Z., Gitman C., Qrafova Q.F., Koqut A.Y., Kravçenko N.A., Laxmetkina N.İ., Mılınk V.V., Fatxutdinov R.A., Mixaylov L.M., Şarp V., Yakovets Y.V., Keyns C.M. və başqalarının nəzəri baxışları ilə tanış olunmuş və onların ideyalarından bəhrələnilmişdir. Həmin əsərlər ümumiyyətlə investisiya problemlərinə, bəzi mühüm iqtisadi nəzəriyyələrin müddəalarının təhlilinə həsr olunmuş və tədqiqat zamanı həmin əsərlərə istinad edilmişdir. Aparılan elmi-tədqiqat işlərinin əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirməklə yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, aparılan tədqiqatlarda sənaye müəssisələrində investisiya siyasətinin formalaşması problemlərinə sistemli şəkildə baxılmamışdır. Sənayenin ölkə iqtisadiyyatının digər sahələrinin inkişafında və logistik təminatında müstəsna rolunu nəzərə alaraq, orada investisiya və diversifikasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi məsələləri ön plana çəkilmiş və sahənin daxili investisiya qıtlığı yaradan amillər ətraflı araşdırılmışdır.

Beləliklə, problemin mühüm nəzəri və sahə üçün təcrübi əhəmiyyətinin elmi baxımdan öyrənilməsi zərurəti tədqiqatın məqsəd və vəzifələrini müəyyən etmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi Azərbaycanın sənayesi müəssisələrində istehsalın səmərəliliyinin yüksəlməsinə və inkişafına yönəldilən investisiya resurslarının formalaşmasının istiqamətləri və təşkilati-metodiki aspektlərinin təkmilləşdirilməsi üzrə tövsiyələr işləyib hazırlamaqdan

ibarətdir.

Bu məqsədə nail olmaq üçün tədqiqatın vəzifələri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir:

- mövzuya dair respublikamızın və xarici ölkə alimlərinin əsərlərinin öyrənilib ümumiləşdirilməsi əsasında sənaye müəssisələrində investisiya siyasətinin formalaşmasının nəzəri-metodoloji aspektlərini tədqiq etmək;

- sənaye müəssisələrinin idarə edilməsi sistemində investisiya menecmentinin və investisiya siyasətinin aparılmasına sistemli yanaşma mexanizmini formalaşdırmaq;

- sənaye istehsalı təşkilinin müasir vəziyyətini təhlil etmək;

- sənaye müəssisələrinin texniki-texnoloji səviyyəsini kompleks şəkildə təhlil edərək onun yüksəldilməsi üzrə investisiya tələbatını müəyyənləşdirmək;

- sənaye müəssisələrində innovasiya prosesinin təşkilinin investisiya təminatının vəziyyətini qiymətləndirmək;

- müəssisənin investisiya resurslarının formalaşmasının strateji istiqamətlərini müəyyən etmək;

- daxili investisiya resurslarının artırılması, istehsalın diversifikasiyasının genişləndirilməsi üzrə investisiya siyasətini müəyyən etmək.

Tədqiqat obyektı - Azərbaycanın sənaye müəssisələridir.

Tədqiqatın predmeti. Sənaye müəssisələrində investisiya siyasətinin formalaşmasının və həyata keçirilməsinin nəzəri-praktiki aspektləridir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsaslarını Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən qəbul edilmiş qanunları, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Nazirlər Kabinetinin qərarları, xarici və ölkə iqtisadçı alimlərinin tədqiqatları, müasir iqtisadi nəzəriyyənin əsas müddəaları, sahə normativ-texniki sənədləri təşkil edir.

Tədqiqat prosesində iqtisadi-statistik, statistik qruplaşdırma, müqayisəli-iqtisadi təhlil, sistemli yanaşma üsullarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Dissertasiya işində Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, “Azərkimya” DŞ-nin və onun tabeliyində olan müəssisələrin rəsmi hesabat məlumatlarından, eləcə də iqtisadi ədəbiyyatlarda və KİV-də dərc olunmuş məlumatlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- İnvestisiya siyasətinin formalaşması sisteminin əsas müddəaları dəqiqləşdirilmişdir;

- sənayenin investisiya təminatının mövcud vəziyyəti və investisiya-innovasiya prosesinin qarşılıqlı əlaqəsi kompleks şəkildə təhlil edilmiş və qiymətləndirilmişdir;

- aşağı rentabelli və ya zərərlə işləyən sənaye müəssisələrinin maliyyə vəziyyətinin monitorinqi və diaqnostikasının aparılmasına sistemli yanaşmanın prinsiplər sxemi təklif edilmişdir;

- sənaye müəssisələrində investisiya resurslarının formalaşmasının istiqamətləri müəyyən edilmişdir;

- milli iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafında sənayenin müstəsna rolunu nəzərə alaraq, orada diversifikasiya prosesinin genişləndirilməsi hesabına yeni növ məhsulların istehsalının məqsədə uyğunluğu əsaslandırılmışdır.

Tədqiqat işinin nəzəri-praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, alınmış nəticələrdən Sənaye və Energetika Nazirliyi və “Azərkimya” DŞ tərəfindən müvafiq məqsədli kompleks inkişaf proqramlarının tərtib olunmasında, sahənin iqtisadi potensialından, sənaye müəssisələrinin maliyyə resurslarından səmərəli istifadə edilməsində, sahənin investisiya-innovasiya siyasətinin formalaşmasında, diversifikasiya prosesinin genişləndirilməsində, yeni məhsulların mənimsənilməsində və mövcud məhsulların modernləşdirilməsində, kooperasiya əlaqələrinin genişləndirilməsində, logistika fəaliyyətinin düzgün təşkili və idarə edilməsində və s. istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın nəticələrinin aprobeşiyası və nəticələrinin tətbiqi. Dissertasiya

işinin ayrı-ayrı müddəaları, irəli sürülən əməli təkliflər və tövsiyələr haqqında müəllif tərəfindən teziz və məqalə çap olunmuşdur.

Dissertasiya işi strukturu.Dissertasiya giriş, 3 fəsil, 6 paraqrafdan, nəticə və təklifdən, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Magistr:

R.E.Quliyev

Elmi rəhbər:

dos.L.A.Həmidova